

**Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива»
«СУД, ДРУЖНІЙ ДО ДИТИНИ»**

**ВРАХУВАННЯ СУДАМИ ДУМКИ
ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ
ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ,
ЩО ВИНИКАЮТЬ
З СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН
РЕЗУЛЬТАТИ ГРОМАДСЬКОГО
МОНІТОРИНГУ СУДІВ**

Харків—2009

Видання здійснено в рамках проекту ХОФ «Громадська Альтернатива» — «Суд, дружній до дитини» за фінансової підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID), проект «Україна: верховенство права».

Видання підготували:

Марія Ясеновська — Президент ХОФ «Громадська Альтернатива» — ідея та концепція, загальна редакція, подяки, вступ, розділ 1 (у співавторстві з Совою Ю.), розділ 3, підрозділ 4.5, розділ 5, рекомендації (у співавторстві з Христовою Г.), додатки 2, 3.

Ганна Христова — кандидат юридичних наук, доцент НЮОАУ ім. Ярослава Мудрого — розділ 2, підрозділи 4.1—4.4, 4.6—4.8, рекомендації (у співавторстві з Ясеновською М.), додаток 1.

Юлія Сова — ХОФ «Громадська Альтернатива» — розділ 1 (у співавторстві з Ясеновською М.), розрахунок кількісних даних для розділу 4.

Ясеновська М., Христова Г., Сова Ю. **Враховання судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів.** — Харків, 2009. — 111 с.

Дане видання є аналітичним звітом за результатами громадського моніторингу судів «Суд, дружній до дитини», який проводився у 2008—2009 рр. у Харківській області. Метою моніторингу стало виявлення рівню дотримання матеріальних та процесуальних прав дитини та її якнайкращих інтересів при розгляді цивільних справ, що виникають з сімейних правовідносин. Основну увагу було приділено врахуванню думки та інтересів дитини. Також було розглянуто доступність (фізичну та процесуальну) суду для дитини. На основі результатів дослідження розроблено пропозиції та рекомендації щодо покращення ситуації.

Матеріал призначено для суддів, адвокатів, юристів, органів державної влади, неурядових організацій, працівників професійних груп, які працюють в інтересах дітей, усіх, хто зацікавлений у вирішенні проблеми врахування думки дитини судами України.

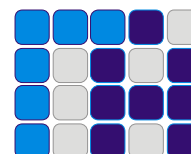
Харківська обласна фундація
«Громадська Альтернатива», 2009

Це видання здійснене за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОЕКТ “УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА”

Колектив виконавців проекту щиро дякує усім, хто долучився до реалізації моніторингу і без кого це видання було б неможливим

Дякуємо суддям і працівникам судів Харкова і області за підтримку у реалізації проекту, розуміння до нашої роботи та доброзичливе ставлення до членів моніторингових груп.

Дякуємо нашим партнерам: Асоціації молодих професіоналів «Клас» та Молодіжній правозахисній групі — Харків за експертну та технічну допомогу у реалізації проекту.

Дякуємо всім учасникам просвітницьких заходів, які проходили у рамках проекту, за цікаві ідеї та готовність до співпраці.

Дякуємо учням Чугуївської гімназії № 5 за сприйняття ідей проекту і креативні поради щодо реалізації проекту та побудови просвітницьких заходів.

Дякуємо волонтерам проекту — студентам харківських вузів, передусім Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, Харківського національного університету ім. Каразіна, Харківського авіаційного університету «ХАІ» ім. Жуковського, за виконану роботу та безцінну допомогу.

Окремо хочемо **подякувати** проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) за фінансову підтримку та методичний супровід.

Вступ

Протягом 2007 р. ХОФ «Громадська Альтернатива» за підтримки проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку USAID реалізувала проект з громадського моніторингу судів «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сім'ї». Під час моніторингу нами було побачено низку системних проблем щодо судових справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, які заважають дотриманню якнайкращих інтересів дитини і її права на виховання в сімейному оточенні.

Так, існують суттєві прогалини у національному законодавстві, в першу чергу, у сфері тлумачення оціночних тверджень, таких як «жорстоке поводження з дитиною». Суди переважно покладаються на висновки органів опіки і піклування, які часто не є юридично грамотними, ґрунтуються на емоційній оцінці і не стандартизовані. Часто обґрунтування підстав позбавлення батьківських прав будується на невиконанні аліментних зобов'язань батьків, що невірно трактується як ухилення від виховання дитини. Доступ до правосуддя ускладнюється через незабезпечення окремими судами належного інформування про графік проведення судових засідань і практики нехтування справами, які стосуються дітей, на користь іншим справам, зокрема кримінальним. Експертами проекту було розроблено відповідні рекомендації по вдосконаленню ситуації, однак, очевидно, що більшість з них неможливо втілити без втручання на загальнодержавному рівні. Можна сказати, що таке втручання вже розпочалося. Про це свідчить останній Указ Президента «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 05.05.2008, яким рекомендується «Верховному Суду України узагальнити у двомісячний строк судову практику щодо розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням у батьківських правах, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми, та вжити заходів щодо недопущення судами тяганини при розгляді таких справ», що повністю співпадає з пропозиціями експертів проекту.

Інший комплекс проблем, виявлений під час моніторингу судів, пов'язаний із механізмом врахування думки дитини. Так, Україна ратифікувала Європейську конвенцію здійснення прав дитини, яка відкриває багато можливостей для реалізації дитиною своїх процедурних справ у суді. Однак, за нашими спостереженнями, українське законодавство щодо прав дитини залишається декларативним: основні підходи державної політики розглядають дитину не як суб'єкта власних прав, а лише як об'єкт захисту; права дитини розуміються тільки як певні соціальні гарантії для дитини; відсутня повага до особистих прав дитини. Нажаль, цей комплекс проблем не оминає і судову систему.

На нашу думку, в суді повинні бути створені спеціальні умови для дітей, які б забезпечили дитині сприятливі умови для приходу до суду задля захисту власних прав і інтересів. Маючи на меті підвищення ефективності судового розгляду цивільних справ, які стосуються прав та інтересів дитини та передбачають врахування її думки, у Харківській області Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива» провела нове дослідження «Суд, дружній до дитини». Наскільки українські суди доступні для дітей, які звертаються до них за допомогою? Чи комфортно почуває себе дитина в приміщенні суду? Як вона сприймає спілкування з суддею? Чим є для дитини участь у судовому процесі — інструментом захисту своїх прав чи додатковою психологічною травмою? На всі ці запитання ми спробували відповісти у цьому дослідженні. Пілотними, в рамках проекту, стали п'ять судів Харківської області: Ленінський та Київський районні суди Харкова, Богодухівський районний суд та Чугуївський і Первомайський міські суди Харківської області. Результати нашого дослідження представлені у цьому виданні.

Методологія моніторингу

З жовтня 2008 по вересень 2009 рр. Харківською обласною фундацією «Громадська Альтернатива» за підтримки проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) на території Харківської області в рамках проекту «Суд, дружній до дитини» було реалізовано громадський моніторинг судів. Проект мав на *мети* сприяти підвищенню ефективності судового розгляду цивільних справ за участю дітей у Харківській області. Відповідно, *тематикою моніторингу* стало дослідження рівню дотримання матеріальних та процесуальних прав дитини та її якнайкращих інтересів при розгляді цивільних справ за участю дітей.

Методологія моніторингового дослідження базувалася на досвіді організації та експертів з проведення моніторингу дотримання прав людини на основі методології громадського моніторингу судів проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), зокрема, щодо реалізації проекту громадського моніторингу судів «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини і її права на виховання у сім'ї», та елементах методології Гельсінкського фонду прав людини (Варшава, Польща), а також досвіді роботі організації у сфері захисту прав дитини.

Даний звіт не є суто науковим дослідженням, ми використовували елементи соціологічних методів та методи якісного аналізу ситуації. Звіт містить узагальнені дані про те, що було побачено під час відвідування судів та судових засідань, інформацію, отриману з матеріалів судових справ та безпосередньо від суддів. Дослідження в першу чергу мали на меті виявити спектр проблем та знайти шляхи їх подолання.

Представлені дані є анонімними, ми не ставили за мету оцінку дій конкретних посадових осіб, оскільки більшість проблем є системними і їх вирішення належить до компетенції різних органів державної влади. Однак в моніторингу наводяться дані про номер справи та суд, який її розглянув, оскільки ці відомості є загальнодоступними та відкритими.

Для дослідження було обрано *п'ять пілотних судів* Харківської області: Богодухівський районний суд Харківської області, Первомайський міськ-районний суд Харківської області, Чугуївський міський суд Харківської області, Ленінський районний суд міста Харків та Київський районний суд міста Харків. При відборі було враховано попередній досвід співпраці із цими судами, їх географічне розташування, інформація щодо наявності спеціального ювенального судді. Голови зазначених судів були повідомлені про проведення громадського моніторингу листами від організації. Протягом

проекту з метою виявлення загальної ситуації збиралася та аналізувалася й інформація по інших судах області, яка порівнювалася із ситуацією в пілотних судах.

В ході моніторингу було досліджено наступні стандарти діяльності судів по відношенню до дитини:

1. Доступ до правосуддя :

1.1 Публічні слухання (доступ моніторингових груп до відкритих слухань; можливість почути учасників, зокрема дітей).

1.2 Безпечність, доступність та зручність (інформація у суді доступна для дитини; використовуються спеціальні заходи по забезпеченню доступності і зручності діяльності суду для дітей; очікування дитиною участі у судовому процесі організовано із врахуванням потреб дитини; для створення дружньої до дитини атмосфери у суді залучаються психологи).

1.3 Ефективна участь (суд має спеціальні приміщення для організації допитування дитини; судді розуміють дитячу психологію і можуть організувати допит дитини у відповідності до її вікових особливостей; у судовому процесі бере участь психолог або педагог; дитині надається спеціальний представник; дитині надається інформація щодо судового процесу у доступній формі).

1.4 Ввічливість, уважність, повага (судді та персонал ввічливі та уважні до дитини; відношення до сторін у процесі; вплив гендерних факторів на відношення до учасників процесу).

2. Швидкість та своєчасність:

2.1 Розгляд справ (достовірність дат слухань; навантаження на суддю, який працює із справами пов'язаними із дітьми; відповідність термінів розгляду справ нормам законодавства).

3. Рівність, справедливість та повнота:

3.1 Справедливий судовий процес, який заслуговує на довіру (відповідність чинному законодавству і процесуальним правилам, зокрема Європейській конвенції здійснення прав дітей; суд забезпечує спеціальні процедури для ефективного врахування думки дитини).

3.2 Судові рішення та дії (врахування гендерних факторів при винесенні рішень; врахування висновку органів опіки і піклування).

3.3 Чіткість (суд чітко визначає що необхідно робити сторонам після винесення рішення; винесене рішення доводиться до відома дитини у зрозумілій формі).

Вибір названих стандартів було обумовлено положеннями Конвенції ООН про права дитини, Європейської конвенції про здійснення прав дітей, Європейської конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод, основні положення міжнародних та національних документів щодо прав дитини.

На основі правових стандартів, визначених в ході детального аналізу нормативно-правової бази, яка регулює врахування думки та інтересів дитини при розгляді судових справ в порядку цивільного судочинства, експертами проекту було розроблено *пакет інструментарію* (Карта спостереження приміщення суду з точки зору дружності до дитини; Карта спостереження судового розгляду справи; Карта спостереження опитування дитини; Форма опису судового рішення; Опитувальник для суддів). Даний інструментарій було апробовано на першому етапі проекту, після чого було внесено відповідні корективи.

Також на першому етапі проекту було сформовано список волонтерів для ведення дослідження у судах — 14 осіб з числа студентської молоді (майбутні юристи та психологи). Досвід попереднього проекту показав, що саме така змішана група вдало працює за тематикою громадського моніторингу судів, пов'язаною із участю дитини у судовому процесі, спільно використовуючи наявні знання та навички, доповнюючи один одного. Для підготовки членів моніторингових груп було проведено спеціалізований дводенний тренінг, під час якого було представлено цілі і задачі проекту, аналіз нормативно-правової бази, обговорено правила поведінки у суді, організовано практичну роботу з інструментарієм, підготовку до нетипових ситуацій та проведено екскурсію до Ленінського районного суду Харківської області. Особлива увага була приділена дотриманню членами моніторингових груп принципу незалежності і неупередженості. Кожен волонтер отримав Інструкцію щодо поведінки у суді у відповідності до обраних принципів ведення моніторингу.

№ п/п	Назва суду	Кількість відвідувань
1.	Богодухівський районний суд Харківської області	3
2.	Чугуївський міськ-районний суд Харківської області	8
3.	Київський районний суд міста Харків	6
4.	Ленінський районний суд міста Харків	8
5.	Первомайський міськ-районний суд Харківської області	2

В рамках проекту силами моніторингових груп відбулося біля 30 відвідувань пілотних судів з метою визначення ступеню дружності приміщення суду та його готовності обслуговувати дитину у якості відвідувача, а також з метою спостереження судових засідань. Експертами проекту було проведено 6 неструктурованих інтерв'ю із

суддями судів Харківської області та інших регіонів України. Ці данні було використано при розробці висновків та рекомендацій за результатами моніторингу та при підготовці навчального посібника «Вікова психологія для суддів: дитина у контакті із законом».

Окремим елементом моніторингу виступив *аналіз судових рішень*, які стосувалися прав та інтересів дітей, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових справ (<http://www.reyestr.court.gov.ua>). Для потреб проекту було відібрано 1000 цивільних справ з Єдиного державного реєстру судових справ, рішення у яких винесено з 1 січня 2008 по 31 березня 2009 рр. судами Харківської області, та такі, що містили в тексті рішення згадування про дитину (дітей). Кількість справ не була закладена заздалегідь, розглядалися всі доступні у загальному доступі справи за тематикою та географією проекту. Серед них для аналізу було обрано **342 судові справи**, що безпосередньо відповідали тематиці проекту — врахування думки та інтересів дитини при розгляді судових справ в порядку цивільного судочинства. Розгорнуті відомості по цих справах викладено у відповідній кількості форм опису судових рішень, а також в текстах самих рішень, ухвалених за результатами їх розгляду, які відповідним чином класифіковані та структуровані за визначеними в ході моніторингу категоріями справ. До загального огляду справ було додано інформацію по справах, які спостерігали члени моніторингових груп під час ведення дослідження у судах, тобто *загальному аналізу підлягало 348 справ*.

Загальна кількість проаналізованих справ по пілотних судах:

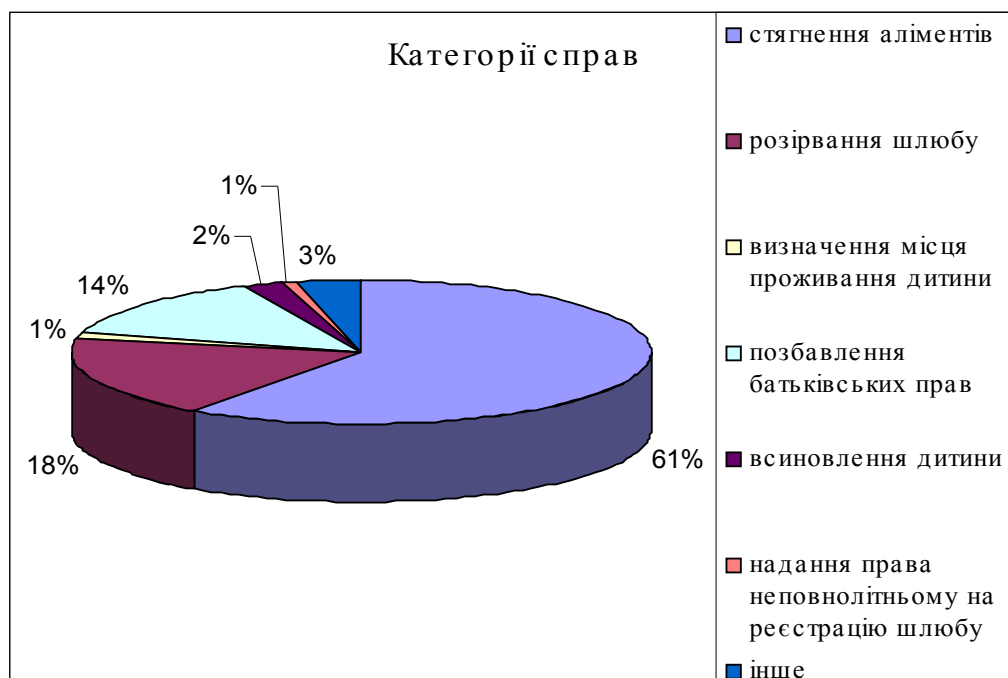
№ п/п	Назва суду	Кількість проаналізованих справ
1.	Богодухівський районний суд Харківської області	2
2.	Чугуївський міськ-районний суд Харківської області	27
3.	Київський районний суд міста Харків	11
4.	Ленінський районний суд міста Харків	4
5.	Первомайський міськ-районний суд Харківської області	19

В процесі аналізу та обробки матеріалів Єдиного державного реєстру судових справ взяло участь 42 волонтери — студентів-юристів, які пройшли відповідний інструктаж. Варто зауважити, що розподіл справ по судах виявився нерівномірним. Це можна пояснити кількома чинниками: недосконалість роботи Єдиного державного реєстру судових рішень та автоматичного формування доступної виборки, несвоєчасне

наповнення реєстру інформацією від судів, а також особливостями районів області і міста (наприклад, наявністю дитячих закладів різного профілю) тощо.

Слід відзначити, що аналіз судових рішень, взятих з Єдиного реєстру судових справ, був ускладнений тим фактом, що забезпечення доступності судових рішень для широкого кола громадськості має сполучатися з вимогою забезпечення права особи на таємницю її приватного життя. Отже, всі персональні відомості щодо сторін та учасників процесу (прізвища, ім'я та по-батькові, дата народження, місце проживання тощо) у викладених рішеннях вилучаються та замінюються загальними формулюваннями («Особа 1», «Особа 2» тощо). Це ускладнило аналіз особливостей врахування думки дитини при розгляді справ, що стосуються її прав та інтересів залежно від віку дитини, хоча окремі висновки щодо цього питання включено в звіт за результатами моніторингу, оскільки в низці рішень вік дитини було вказано в текстах судових рішень, що підлягали аналізу.

Системно-структурний аналіз всіх справ, що стали предметом дослідження (матеріали спостережень моніторингових груп та інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень), дозволив визначити відповідні **категорії (групи) справ**, які об'єднані спільним колом спірних питань, що підлягали судовому розгляду та особливостями врахування думки дитини при ухваленні рішень по цих справах.

На останньому етапі проекту всі отримані дані було узагальнено у вигляді даного звіту. Таким чином, у звіт увійшли матеріали аналізу нормативно-правової бази щодо врахування думки та інтересів дитини у порядку цивільного судочинства, оцінка ступеню

дружності до дитини приміщень судів, аналіз судових справ, що стосуються прав та інтересів дитини з точки зору дотримання обраних стандартів діяльності судів. Яскравою ілюстрацією сучасної ситуації щодо проблематики врахування думки дитини судами України виступає рішення Європейського суду з прав людини у справі Савіни проти України, текст якого розміщено у додатку. Звіт містить **рекомендації щодо вдосконалення законодавства України стосовно** врахування думки та інтересів дитини і практики його застосування при здійсненні цивільного судочинства. З міркувань конфіденційності рекомендації по кожному з п'яти пілотних судів у звіті окремо не виділені, а направлені до кожного суду індивідуально.

Окрім основної мети ми прагнули надання студентам-волонтерам нових знань щодо роботи судів та практичних навичок спілкування із судовою гілкою влади, які будуть підкріплювати теоретичну інформацію, отриману студентами у вузах. Так, окрім базових навичок з проведення громадського моніторингу судів, зокрема, з питань дотримання прав дитини, члени моніторингових груп змогли на практиці побачити хід судового засідання, простежити за розглядом цивільних справ, в окремих випадках спостерігати процедуру допитування дитини, поспілкуватися з суддями, їх помічниками, співробітниками судової канцелярії. Таким чином для волонтерів проекту суди стали більш відкритими і зрозумілими.

Врахування думки дитини при розгляді справ, які стосуються їх прав, свобод чи інтересів, у порядку цивільного судочинства: загальний огляд законодавства

Дитина, як і кожна людська істота, від народження має права людини. Але вона повинна мати ще й додаткові, особливі права, що обумовлено її фізичною, розумовою, моральною та духовною незрілістю. Отже, права дитина — це певні спеціальні можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування і досягнення зрілості. Особливі права дитина — це «права росту», вони — особливий зріз у загальному контексті прав людини.

Найважливішою умовою для розвитку дитини є її виховання в сім'ї. Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення, і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Вона має виступати основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей прийдешнім поколінням.

Не дивно, що переважна більшість справ, які стосуються прав, свобод та інтересів дитини, виникають саме із сімейних правовідносин та регулюються передусім Сімейним кодексом України (далі — СКУ) від 10 січня 2002 р. № 2947—III, що набув чинності 1 січня 2004 р. Згідно зі ст. 2 СКУ сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання.

Ст. 6 СКУ передбачено, що **правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою** вважається дитина до досягнення нею 14 років. **Неповнолітньою** вважається дитина у віці від чотирнадцяти до 18 років.

До загальних засад регулювання сімейних відносин ст. 7 СКУ відносить, серед інших, такі вимоги:

— регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини;

— дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До таких міжнародних договорів належить **Європейська конвенція про здійснення прав дітей**, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. № 69—V, яка має принципове значення в світлі

проблеми врахування позиції дитини в ході судового розгляду справ, які стосуються її інтересів, а також реалізації дитиною права на судовий захист.

До загальних засад регулювання сімейних відносин ст. 7 СКУ відносить також принцип, згідно з яким кожен учасник сімейних відносин має **право на судовий захист**. Закріплене в ст. 55 Конституції України право на судовий захист, тобто можливість звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів, надається будь-якій особі без вікових обмежень, з моменту народження. Цивільне процесуальне законодавство конкретизує механізм реалізації будь-якою особою, у тому числі і дитиною, конституційного права на судовий захист, якщо її права, свободи чи інтереси порушені або оспорені. Отже, право неповнолітньої особи (дитини) на судовий захист — це суб'єктивне право, яке гарантується Конституцією України і належить неповнолітній особі для захисту порушених прав, свобод чи інтересів у порядку цивільного судочинства.

Реалізувати це право неповнолітня особа (дитина) може самостійно у передбачених законом випадках або за допомогою законного представника. Неповнолітня особа може реалізувати право на судовий захист безпосередньо у справах, що виникають із сімейних правовідносин, за умови досягнення 14 років та малолітня особа — за наявності законного представника.

Ст. 18 СКУ прямо присвячено захистові сімейних прав та інтересів. Цією статтею передбачено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Аналогічне положення відтворюється в ч. 4 ст. 152 СКУ, а саме: дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла 14 років. Крім того, на таку можливість може додатково вказуватися в окремих статтях Сімейного кодексу України, зокрема в ст. 165, що визначає осіб, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав, а також в ст. 240, що визначає осіб, які мають право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним, окремо вказується й на дитину, яка досягла 14 років.

Отже, особа, яка не досягла повноліття і визнана суб'єктом сімейних відносин з 14 років, при зверненні до суду є самостійним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і повинна бути наділена процесуальними правами та юридичними обов'язками сторони в повному обсязі. У зв'язку з цим доцільно внести доповнення до цивільного процесуального законодавства щодо передбачення конкретного обсягу процесуальних прав та обов'язків неповнолітньої особи у цивільному процесі.

Таким чином, виходячи з процесуального становища осіб, які наділені правом на пред'явлення позову на захист неповнолітніх, їх можна поділити на дві групи. До першої групи

належать самі неповнолітні особи, які мають матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість у справі, а отже виступають позивачами. До другої групи належать особи, які звертаються до суду на захист прав та інтересів інших осіб та займають у процесі самостійне процесуальне становище, відмінне від становища позивача. Такі особи мають у справі лише процесуально-правову заінтересованість. У свою чергу, остання група осіб може бути поділена на дві підгрупи: а) особи, які виступають від імені та в інтересах суб'єктів спірних матеріальних правовідносин (представники неповнолітніх); б) особи, які виступають від свого імені на захист прав, свобод та інтересів інших осіб (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб).

Незалежно від того, чи поданий позов самою дитиною (неповнолітньою особою), яка виступає як позивач по справі, чи ініційований розгляд справи особами, які звертаються до суду на захист прав та інтересів дітей (неповнолітніх чи малолітніх осіб), при розгляді судових справ, які стосуються інтересів дитини, думка останніх має враховуватися судом, а рішення по справі за жодних обставин не має суперечити їх інтересам.

До основних категорій справ, які стосуються прав та інтересів дитини, можна віднести спори щодо:

- участі одного з батьків у вихованні дитини;
- місця проживання дитини;
- позбавлення та поновлення батьківських прав;
- побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав;
- відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду;
- управління батьками майном дитини;
- скасування усиновлення та визнання його недійсним та деякі інші.

У вказаних категоріях справ обов'язковою визнається участь органу опіки та піклування (п. 4 ст. 19 СКУ). Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. В своєму висновку орган опіки та піклування висвітлює й думку дитини щодо вирішення справи. Суд, у свою чергу, може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Проте право дитини на здійснення своїх прав при розгляді справ, які стосуються її інтересів, не може обмежуватися врахуванням думки дитини у висновку органу опіки та

підкування. Правам дитини в процесі судового розгляду спорів, які стосуються її прав та інтересів, присвячена згадана вище *Європейська конвенція про здійснення прав дітей* (далі — Конвенція), ратифікована Законом України від 3 серпня 2006 р. № 69—V.

Україна заявила, що дія цієї Конвенції поширюється на розгляд судами справ, що стосуються:

- усиновлення дитини;
- встановлення опіки, підкування над дитиною;
- визначення місця проживання дитини;
- позбавлення або оспорування батьківських прав;
- інших питань про відносини між батьками та дитиною;
- будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі, її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном).

Предметом Конвенції є — у найвищих інтересах дітей — підтримка їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи опіки поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються.

Ст. 3 Конвенції закріплює право дитини бути поінформованою та висловити свою думку під час розгляду справи. Цією статтею передбачено, що дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що її стосується, наділяється правами, використання яких вона може вимагати:

- а) отримувати всю відповідну інформацію;
- б) отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки;
- в) бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.

Необхідність врахування думки дитини при вирішенні спорів, які стосуються її прав та інтересів, визнається й національним законодавством України. Цій проблемі прямо присвячена ст. 171 СКУ, яка так й іменується «врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя». Статтею передбачено, що:

1. Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

2. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

3. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Крім того, в окремих статтях СКУ прямо передбачається необхідність врахування думки дитини при вирішенні тих чи інших питань, що стосуються її особисто чи питань сім'ї, в окремих випадках вказується, що відповідні питання дитина вирішує самостійно.

Так, ст. 160 СКУ передбачається, що місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків. Проте місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. У разі, якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла 14 років, визначається нею самою.

Сімейний кодекс України вимагає згоди дитини у разі її усиновлення (ст. 218), проживання у сім'ї патронатного вихователя (ст. 253), влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї (ст. 256—3), а також до дитячого будинку сімейного типу (ст. 256—7), якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Зокрема, в ст. 218 СКУ вказується, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Крім того, прямо передбачається, що дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення, а також встановлюються винятки з вказаного правила, а саме: усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Крім того, згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками. Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла 7 років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини.

Згідно зі ст. 236 СКУ усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною. У разі визнання усиновлення недійсним дитина, яка не досягла 14 років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм. У разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, яка досягла 14 років, місце її подальшого проживання визначається за її згодою. У разі визнання усиновлення недійсним відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення. За бажанням дитини вона має право надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням.

Врахування думки дитини прямо передбачається Сімейним кодексом України також у випадках реалізації особистих немайнових прав та обов'язків батьків та дітей, зокрема у

разі зміни прізвища дитини її батьками. Так, у разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи, а прізвище дитини, яка досягла 7 років, змінюється за її згодою. У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла 14 років, змінюється за її згодою.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей докладно визначає порядок прийняття рішення судовим органом у справах, які стосуються прав та інтересів дитини, та вимагають врахування її думки. В ст. 6 Конвенції вказується, що під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

а) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

б) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння:

— упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію;

— у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності — приватно) сам або через інших осіб чи інші органи в зрозумілій дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини;

— надає можливість дитині висловлювати її думки;

в) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною.

Під час розгляду справ, що стосуються дитини, судовий орган діє швидко для уникнення будь-яких невиправданих зволікань, а швидке виконання прийнятих рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою. У термінових випадках судовий орган при необхідності має повноваження приймати рішення, які підлягають негайному виконанню (ст. 7 Конвенції).

Враховуючи викладені положення Конвенції, Цивільний процесуальний кодекс (далі — ЦПК) України від 18 березня 2004 р. № 1618—IV, приділив окрему увагу визначенню *порядку допиту малолітніх і неповнолітніх свідків*. Так, згідно зі ст. 182 ЦПК України допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі. Вказані особи можуть з дозволу суду задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.

Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за

відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання. Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей вказує й на інші можливі процесуальні права дитини. Ст. 5 Конвенції передбачено, що держави-учасниці Конвенції розглядають можливість надання дітям додаткових процесуальних прав у зв'язку з розглядом судовим органом справ, що стосуються дітей, зокрема:

а) права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки;

б) права клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках — адвоката;

в) права призначити свого представника;

г) права здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі.

Частково такі процесуальні можливості дитини передбачено в законодавстві України, проте врахування європейських вимог щодо здійснення прав дитини при вирішенні спорів, які стосуються їх прав та інтересів, в повному обсязі вимагає внесення відповідних змін до основних законодавчих актів України, які визначають процесуальні права дітей, передусім до Цивільного процесуального кодексу України. Вагомим кроком на цьому шляху стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту прав дітей» від 21 травня 2009 р. № 1397—VI. Цим законом, разом з внесенням змін до Сімейного кодексу України та Закону України «Про охорону дитинства», Цивільний процесуальний кодекс України було доповнено ст. 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи», яка визначає, що під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПК України, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права:

— безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

- утримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;
- здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ст. 43 ЦПК України було доповнено ч. 4, в якій вказується, що суд може призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам. Отже, внесені зміни спрямовані на послідовне впровадження в цивільно-процесуальне законодавство України міжнародних стандартів врахування думки у суді, передусім Європейської конвенції про здійснення прав дітей.

З метою подальшого вдосконалення цивільно-правового законодавства у напрямку захисту прав дітей та врахування їх думки слід розглянути питання про доцільність виокремлення в структурі чинного Цивільного процесуального кодексу України окремої глави «Проведення у справах досудового розгляду та судовий розгляд справ з участю малолітніх та неповнолітніх осіб», закріплення в ній особливостей розгляду цивільних справ, зокрема справ, що виникають із сімейних правовідносин за участю осіб, які не досягли повноліття.

Оцінка приміщень пілотних судів з точки зору дружності до дитини

Оцінка ступеню дружності до дитини приміщень п'яти пілотних судів Харківської області проводилася за допомогою Карти спостереження приміщення суду з точки зору дружності до дитини. Основними критеріями оцінки стали зручність та психологічний комфорт перебування там дітей, яким у тій чи іншій якості доводиться брати участь у судових засіданнях. Орієнтирами виступали наступні стандарти діяльності суду по відношенню до дітей: інформація у суді доступна для дитини; використовуються спеціальні заходи по забезпеченню доступності і зручності діяльності суду для дітей; очікування дитиною участі у судовому процесі організовано із врахуванням потреб дитини; для створення дружньої до дитини атмосфери у суді залучаються психологи; суд має спеціальні приміщення для організації допитування дитини; дати слухань достовірні. Волонтерами проекту було здійснено 27 відвідувань пілотних судів, під час кожного оцінка ступеню дружності уточнювалася.

Загальні висновки не втішні: жодне з досліджених приміщень не можна вважати достатньо адаптованим до потреб дитини так, щоб дитина відчувала себе зручно і безпечно, не піддавалася додатковому психологічному травмуванню та могла реалізувати своє право на доступ до правосуддя у повному обсязі. Варто зауважити, що частина виявлених проблем стосується не тільки доступності суду для дитини, а й для певних категорій осіб з обмеженими можливостями, іноді й всіх потенційних відвідувачів загалом, що ще більше актуалізує проблематику ситуації.

Процедура доступу до приміщення суду відносно не складна навіть для дитини: охоронці на вході були не завжди присутні, тільки в двох судах волонтерів просили представити документи, які засвідчують особу. В той же час, перешкодою для дитини може стати такий факт, як заважкі двері — волонтери відмітили, що в одному з судів двері важко відкрити навіть дорослій людині.

Перша дійсно складна проблема — недоступність інформації. Згідно даним дослідження, в усіх п'яти судах інформаційні стенди знаходяться вище рівня очей навіть дорослої людини. Таким чином, більша частина інформації, яку містять ці стенди, буде фізично недосяжна для дитини. Також ані на стендах, ані в коридорах суду немає й інформації на зрозумілій для дитини мові. Інформації, спеціально розрахованої для дітей, немає в жодному суді. За оцінкою волонтерів: «Для дитини інформація занадто складна, вважаю що дитина б не розібралася. Крім того, відсутні будь-які вказівники, куди б вона могла звернутися по допомогу, хоча б до канцелярії, яка частково виконує роль «довідкового бюро». Підліток, я вважаю, міг би впоратися з цією інформацією, але не без сторонньої допомоги». Але, навіть за допомогою дорослих відвідувачів суду, дитина може не отримати всієї необхідної інформації.

Інформація на стенді	повна, актуальна	неповна, актуальна	неактуальна	відсутня
Графік роботи суду	5			
Графіки роботи суддів	4			1
ПБ ювенального судді	1			4
Години прийому ювенального судді				5
Зразки позовних заяв	3			2
Розміри держмита	3			2
Хто звільняється від сплати держмита				5
Реквізити для сплати держмита	3		1	1
Інформація про розклад судових засідань	2	2		1
Інформація, спеціально розрахована на дітей				5

Так, наприклад, інформація про ювенального суддю була наявна на стенді лише в одному з судів, але й та обмежувалася тільки його прізвищем. Фактично ювенальні судді наявні лише у Первомайському міському суді Харківської області (окремо один — з цивільних справ та один — з кримінальних справ). В Богодухівському районному суді ювенальний суддя був тимчасово відсторонений від ведення справ через очікування довічного призначення суддею Верховною Радою. В інших судах справи, які стосуються захисту прав та інтересів дитини, розглядаються різними судьями. У половині досліджених судів стенди не мають інформації про розмір держмита й переліку осіб, які звільнені від його сплати. Частина представленої на стендах інформації виявилася не надто актуальною: банківські реквізити за 2007 рік й відомості про справи, розглянуті півроку назад. Тільки в одному суді інформація про розклад судових справ розповсюджувалася на наступний тиждень, всі інші обмежувалися лише інформацією на поточний та наступний дні.

Інформація про справи, наявна на стенді	Кількість судів
Суть позову	5
Прізвище судді	5
№ зали судового засідання	1
Прізвище позивача	3
Прізвище відповідача	4
Дата розгляду справи	5
Час розгляду справи	5

Жодних роздаткових матеріалів для відвідувачів суду помічено не було.

Наступною перешкодою для дитини буде пошук необхідних кабінетів — жодного вказівника знайдено не було, в одному з судів було відсутній навіть план приміщення суду. Відвідувачам неможливо скористатися гардеробом, навіть при його наявності (гардероб наявний в одному з судів). У всіх будівлях у коридорах є стільці, але, як правило, їх не вистачає для усіх відвідувачів. В жодному з судів не було помічено апаратів із напоями. Зали засідань у більшості судів знаходяться вище першого поверху. При цьому лише в одному суді є у наявності ліфт. Таким чином, доступ до залів судових засідань суттєво обмежено для людей з інвалідністю.

Традиційною для українських судів залишається проблема наявності та доступності туалету. Туалети є у кожному з приміщень судів, хоча й не на кожному поверсі. Однак в чотирьох випадках туалет було зачинено на ключ, який знаходився у персоналу суду, а в останньому випадку туалет було відчинено, але із попередженням перед входом «лише для працівників». Вважаємо недоступність туалетів одним з найбільш негативно впливаючим на дитину факторів. Відмітимо, що вирішення цієї проблеми не потребує ніякого додаткового фінансування, лише тільки доброї волі судових адміністрацій.

Що стосується реалізації процедури, то у жодному з пілотних судів немає ані спеціальних приміщень, де б слухалися справи за участю дітей, ані навіть зручних для дітей стільців в існуючих залах засідань. Слухання справ за участю дітей відбуваються у звичайних судових залах, тобто у тих, які обладнані ґратами для утримання підсудних, які знаходяться під вартою. Ці ґрати справляють гнітюче враження не лише на дітей, але й на дорослих, і ніяк не сприяють створенню позитивної й довірливої атмосфери для дитини у суді, яка просто необхідна для забезпечення ефективного врахування думки дитини і взагалі її участі у судових процесах. Треба відзначити й те, що жоден з судів не обладнаний спеціальним приміщенням для опитування дитини — частіше за все ця процедура проводиться безпосередньо у кабінеті судді. В приміщеннях суду відсутнє жодне обладнання, яке могло б допомогти дитині перебороти стрес: немає іграшок, книжок, викладеної зрозумілою дитині мовою інформації про суд.

Жоден з судів не має ані кімнати психолога, ані спеціально обладнаної кімнати для дітей, дитина чекає своєї участі у судовому процесі в коридорі. При цьому в районних судах нерідкі випадки, коли батьки приводять дітей з собою на судові засідання лише через те, що їм ніде й ні з ким їх залишити. Часто це призводить до складнощів у веденні судового процесу. Тому організація спеціального приміщення для дітей на території суду, у якому діти могли б очікувати своєї участі у судовому процесі або чекати на своїх батьків, залучення до роботи з дітьми психологів та соціальних працівників було б виправданим.

Європейська конвенція здійснення прав дитини, ратифікована Україною у 2006 році, передбачає реорганізацію судової системи й роботи судів з урахуванням потреб дітей, в тому числі і в контексті організації у суді дружньої і сприятливої для дитини атмосфери. Суд має бути готовий до того, що будь-яка дитина може звернутися до нього за допомогою, і має надати такій дитині «якісну послугу». Це стосується й обладнання приміщень, й надання інформації зрозумілою дитині мовою, й забезпеченні адаптованих до дитячих потреб судових процедур. Нажаль, на даний момент це лише стандарт, до якого треба прагнути.

Враховання судами думки дитини та її інтересів: аналіз справ, що виникають з сімейних правовідносин

1. Загальна характеристика всіх справ, що виникають з сімейних правовідносин, які стали предметом моніторингу

Загальна кількість справ за відповідними категоріями становить:

Справи щодо стягнення аліментів	20
Справи щодо розірвання шлюбу	7
Справи щодо визначення місця проживання дитини	65
Справи щодо позбавлення батьківських прав	4
Справи щодо всиновлення дитини	50
Справи щодо надання права неповнолітньому на реєстрацію шлюбу	7
Інші категорії справ	3
	12
	34
Всього	8

Думка та інтереси дитини було враховано у такий спосіб:

Кількість справ, в яких дитина була опитана	8
Кількість справ, в яких вказується, що думка дитини з'ясувалась не в судовому засіданні	2
Кількість справ, в яких вказується, що рішення виноситься «в інтересах дитини»	37

Серед двох справ, в яких думка дитини з'ясувалась, але не в судовому засіданні, в одному випадку дитина давала пояснення працівникам соціальних служб, а в іншому — перед вилученням дитини в сім'ї із нею проводилася співбесіда. Серед 37 справ, в яких вказується, що рішення виноситься в інтересах дитини, в двох справах в резолютивній частині рішення зазначено, що воно постановлено в інтересах дитини, у 35 рішеннях опосередковано згадується про інтереси дитини через пояснення позивача, висновки Опікунської ради або Служби у справах дітей.

Виявлено сім рішень, які містять посилання на міжнародно-правові акти:

Стаття 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей	Справа № 2—о—36/2009 Чугуївський суд; Справа № 2—о—59/2009 Орджонікідзевський суд
Принцип № 6 Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. Частина 2 Статті 3 Конвенції ООН про права дитини	Справа № 2—789/2008 Лозівський суд; Справа № 2—114/2009 Лозівський суд
Декларація прав дитини Стаття 18 Конвенції ООН про права дитини	Справа № 2—968/2008 Лозівський суд; Справа № 2—1297/2008 Лозівський суд; Справа № 2—1389/2008 Лозівський суд

2. *Справи щодо стягнення аліментів*

2.1. *Справи щодо стягнення аліментів на утримання дитини*

На відміну від законодавства та практики радянських часів, позов про стягнення аліментів на утримання дитини подається одним з батьків, з яким проживає дитина, до іншого не в інтересах дитини, а у власних інтересах. Це пояснюється тим, що, відповідно до ст. 179 СКУ, аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням. При цьому неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання.

Однак, згідно з ч. 2 ст. 179 СКУ, у разі встановлення над дитиною опіки опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини, а неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпоряджання ними відповідно до Цивільного кодексу України. Отже, у разі подання позову про стягнення аліментів на утримання дитини її опікуном позов подається в інтересах дитини, на що вказується в тексті рішення по справі.

Висновки

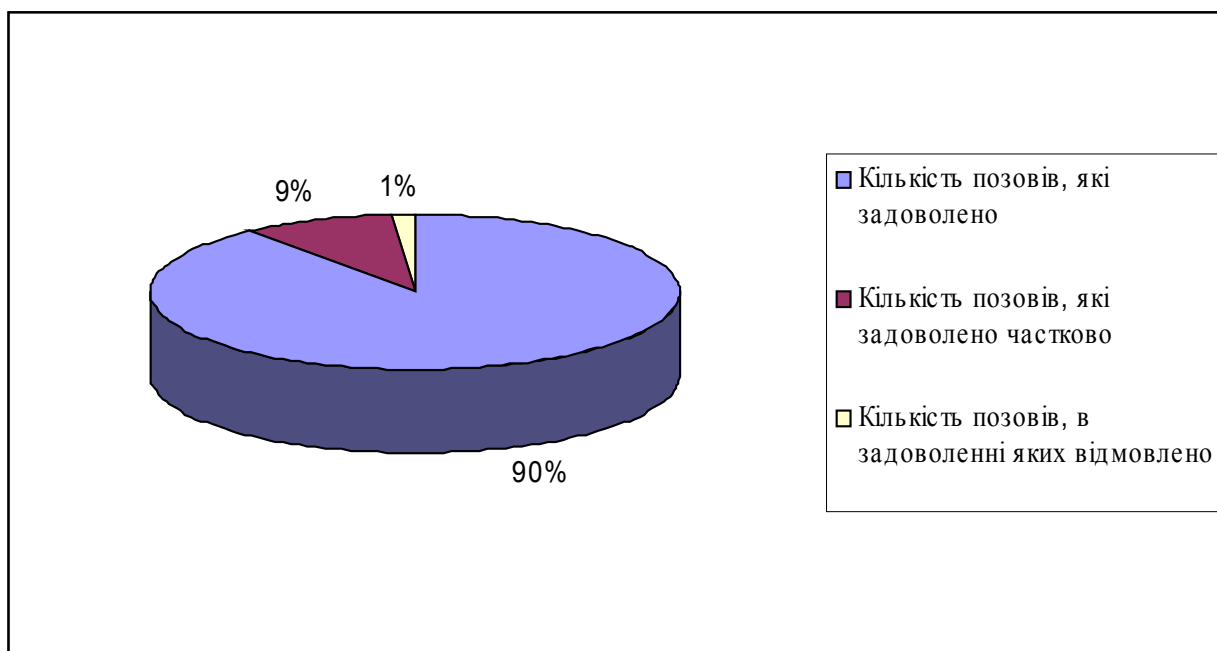
Отже, категорія справ щодо стягнення аліментів, хоча й не передбачає врахування думки дитини в ході судового розгляду та постановленні рішень суду, була відібрана для аналізу в ході цього моніторингу через те, що такі справи напряму стосуються забезпечення належних умов для існування та розвитку дитини. Питання, що вирішують при розгляді справ цієї категорії, стосуються життєво важливих питань існування дитини та задоволення її базових потреб. В певному сенсі, вони виступають первинними по відношенню до питань, які передбачають врахування думки дитини. Висновки, що отримані в ході моніторингу цієї категорії справ, спрямовані на сприяння реалізації прав та найкращих інтересів дитини.

Загальна кількість справ щодо стягнення аліментів, які увійшли до предмету моніторингу, склала **207 справ**. Серед них було виділено декілька категорій справ, які відрізняються за предметом позову, а саме:

Кількість справ щодо стягнення аліментів на неповнолітніх дітей	183
Кількість справ щодо аліментів на повнолітніх дітей, що продовжують навчання, або є непрацездатними	6
Кількість справ щодо стягнення аліментів на утримання дружини до досягнення дитиною трирічного віку	18

Окремо слід виділити справи щодо зміни розміру аліментів та стягнення додаткових витрат на утримання дитини (14 справ), які враховані в наведеній таблиці в кількості справ щодо стягнення аліментів на неповнолітніх дітей.

Результати розгляду справ цієї категорії виявились наступними:

Серед позовів, в задоволенні яких відмовлено, в одному — відмовлено в стягненні пені по заборгованості по аліментах, в двох позовах відмовлено в зменшенні розміру аліментів.

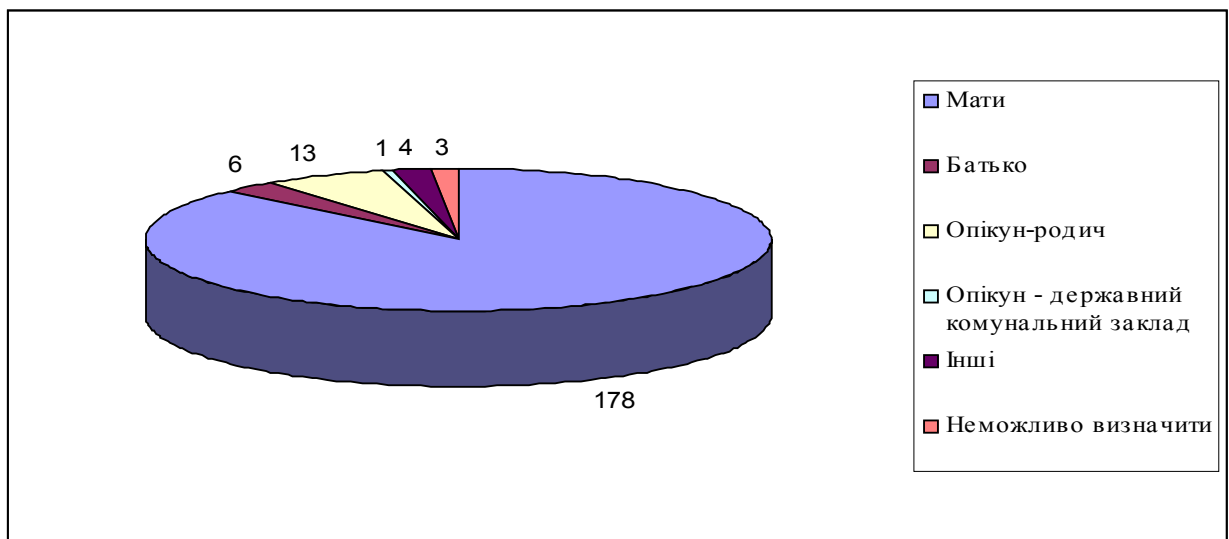
Слід зазначити, що в переважній більшості рішень, за окремими виключеннями, відповідачі не заперечували проти позову або заперечення стосувалися лише розміру аліментів, але не самого обов'язку їх сплачувати. У близько десяти відсотків справ позивач сам зменшував розмір позовних вимог в судовому засіданні або відмовлявся від вимоги стягнення додаткових виплат на утримання дитини. При чому нерідко позовні вимоги зменшувалися істотно, наприклад, з прожиткового мінімуму для дорослої працездатної особи — до 200 грн. (Зачепилівський районний суд Харківської області, Справа № 2—22); а також змінювалися з твердої грошової суми на частку доходу відповідача, наприклад, з 600 грн. — на 1/4 частину щомісячно з усіх видів доходу відповідача (Сахновщинський районний суд Харківської області, Справа № 2—40/2007).

Нерідко відповідач не з'являвся в судові засідання, але письмово повідомляв суд про свою згоду з позовом та просив суд розглянути справу в його відсутності. У разі, якщо відповідач в судові засідання жодного разу не з'явився, заперечень на позов не надав, про час та місце розгляду справи був повідомлений своєчасно та належним чином, навіть за умови відмови від отримання поштових повідомлень, суд ухвалював рішення при заочному розгляді справи, що відповідає положенням ст. 224 ЦПК України.

Висновки

Таким чином, можна констатувати, що можливість ухвалення заочного рішення по справі сприяла оперативності розгляду справи та зменшенню строків їх розгляду, що сприяло забезпеченню інтересів дитини та реалізації її права на утримання батьками, створення належних умов для її існування та розвитку.

С загальної кількості справ по аліментах, за виключенням категорії справ щодо стягнення аліментів на утримання дружини до досягнення дитиною трирічного віку, позивачем по справі виступали:

Серед категорії «Інші» позивачами виступали: усиновитель (один позов), прийомна родина (один позов), начальник Служби у справах дітей в інтересах опікуна (один позов), прокурор в інтересах дитини про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів (один позов).

Із загальної кількості справ по аліментах, де позивачами (відповідачами) виступають батьки дитини за виключенням категорії справ щодо стягнення аліментів на утримання дружини до досягнення дитиною трирічного віку:

Кількість справ, в яких сторони (позивач та відповідач) перебувають у шлюбі (шлюб не розірвано)	92
Кількість справ, в яких сторони (позивач та відповідач) перебували у шлюбі, але на момент розгляду справи шлюб між ними розірвано	45
Кількість справ, в яких сторони (позивач та відповідач) народили дитину, на яку стягуються аліменти, не перебуваючи у зареєстрованому шлюбі	12
Не вказується, чи був шлюб зареєстрований, чи розірваний, однак можна припустити, що сторони підтримували фактичні шлюбні відносини	20

Висновки

Наведені дані свідчать про те, що, як на законодавчому рівні, так і на рівні судової практики, обов'язок батьків щодо утримання дитини та сплати аліментів на користь того з батьків, з ким проживає дитина, не залежить від перебування їх у шлюбі на момент розгляду справи щодо стягнення аліментів на утримання дитини або на момент її народження. Однак ця обставина (тобто факт перебування батьків дитини у зареєстрованому шлюбі), на відміну від багатьох інших (зокрема, розміру доходів відповідача по справі, його можливості сплачувати аліменти тощо), з'ясовується судом під час судового розгляду та відтворюється у тексті відповідних судових рішень.

Окрему проблему, яка потребує аналізу з огляду на те, що прямо стосується створення умов для належного існування та розвитку дитини, реалізації її прав та інтересів, становить **розмір аліментів, що стягуються на утримання дитини, у тому числі повнолітньої дитини, що продовжує навчання.**

Відповідно до ч. 3. ст. 181 СКУ за рішенням суду кошти на утримання дитини А (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі. У ч. 1 ст. 183 СКУ передбачено, що частка заробітку (доходу) матері, А батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Л Передбачений законодавцем підхід дозволяє суду встановлювати розмір аліментів, І всебічно дослідивши всі обставини, які підлягають врахуванню судом при 3 визначенні розміру аліментів. Законом України від 22.09.2005 р. № 2901—V до СКУ були внесені зміни, згідно з якими було встановлено, що **мінімальний розмір П аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків Р прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (ч. 2 ст. 182 СКУ)**, за А винятком випадків, коли розмір аліментів визначається в твердій грошовій сумі. В

А

Висновки

Таким чином, положення Сімейного кодексу України спрямовані на створення належного законодавчого підґрунтя щодо врахування всіх особливостей конкретної справи з метою визначення такого розміру аліментів, який максимально повно задовольняв би потреби конкретної дитини виходячи з матеріальних та інших можливостей її батьків.

Однак на практиці ситуація видається іншою. В переважній більшості рішень, за умови, що на утриманні відповідача не перебувають інші діти, суд призначає аліменти на одну дитину у розмірі 1/4 частки з усіх видів заробітку (доходу) щомісячно, проте в

окремих випадках задовольняє вимоги позивача щодо призначення аліментів у розмірі 1/3 частини всіх видів доходу щомісяця на утримання однієї дитини.

Наприклад, у рішенні Орджонікідзевського районного суду м. Харкова (Справа № 2—1569/2008) суд присудив стягнути з відповідача на користь позивача — матері дитини аліменти на малолітнього сина у розмірі 1/3 частини всіх видів доходу щомісяця, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з 27.03.2008 р. до досягнення дитиною повноліття. Однак, присуджуючи аліменти в такому розмірі суд виходив з того, що дитина визнана інвалідом дитинства та потребує періодичного лікування.

У той же час, Золочівський районний суд Харківської області (Справа № 2—769/2008) задовольнив позовні вимоги позивачки щодо стягнення з батька дитини на її користь аліментів на неповнолітнього сина в розмірі 1/3 частини його доходів щомісячно до його повноліття. При чому жодних відомостей про особливі потреби дитини, обумовлені станом її здоров'я чи іншими обставинами, у рішенні не містилось.

ПІЛОТНИЙ СУД

Лише в одній справі суд при присудженні аліментів на одну дитину, за умови відсутності на утриманні відповідача інших осіб, відступив від вказаних частин доходів та присудив стягнути з нього аліменти на утримання дитини «у розмірі 30 відсотків всіх видів заробітку відповідача щомісячно, але не менше ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку починаючи з 01 липня 2008 р. і до досягнення дитиною повноліття» (Київський районний суд м. Харкова, Справа № 2—3529/08/08).

А

Н

Відповідно до ч. 2 та ч. 3 ст. 183 СКУ, якщо стягуються аліменти на **двох і більше дітей**, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх Л утримання, яка буде стягуватися до досягнення **найстаршою дитиною І повноліття**. Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною ніхто з 3 батьків не звернувся до суду з позовом про визначення розміру аліментів на інших дітей, аліменти стягуються за вирахуванням тієї рівної частки, що припадала на П дитину, яка досягла повноліття.

Р

А

В

А

Висновки

Результати моніторингу вказаної категорії справ засвідчили, що при визначенні розміру аліментів на двох дітей, за умови відсутності на утриманні відповідача інших осіб, в усіх справах за декількома винятками суд присуджував аліменти в розмірі $1/3$ частини доходів відповідача щомісячно до досягнення найстаршою дитиною повноліття, при визначенні аліментів на трьох та більше дітей — $1/2$ частини його доходів щомісячно до найстаршою дитиною повноліття.

Суд робив винятки з такої практики, що склалася, лише за наявності істотних обставин, пов'язаних, передусім, зі станом здоров'я дітей або одного з них.

Так, Нововодолазький районний суд Харківської області (Справа № 2—316/2008), враховуючи, що старший син позивачки є інвалідом дитинства і потребує додаткової матеріальної допомоги на утримання та лікування, задовольнив позовні вимоги матері дітей та присудив «стягнути з відповідача на її користь на утримання неповнолітніх дітей у єдиній частці від доходу відповідача у вигляді ***1/2 частини*** від усіх видів заробітку щомісячно починаючи з 14.04.2008 р. до досягнення повноліття найстаршою дитиною, але не менш ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку».

Останнє рішення, хоча й враховує особливі потреби дитини-інваліда, присуджуючи більший, ніж зазвичай, розмір аліментів на утримання двох дітей, проте актуалізує принципову проблему ***щодо мінімального розміру аліментів, що підлягають стягненню з їх платника.***

Висновки

Результати моніторингу засвідчили, що суд, ухвалюючи рішення про стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дитини суворо дотримується вимог законодавства щодо визначення мінімального розміру аліментів, який був вказаний в усіх рішеннях суду, крім одного.

Навіть якщо позивач просив стягнути з відповідача аліменти на утримання неповнолітньої дитини у певній частині усіх видів його заробітку, але «не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян щомісяця», суд справедливо присуджував аліменти у розмірі певної частини від усіх видів заробітку відповідача, але «не менше ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з 24.09.2008 р. та до часу повноліття дитини» (Фрунзенський районний суд м. Харкова, Справа № 2—5121/2008).

Проте, виносячи рішення по справах щодо стягнення аліментів на утримання двох та більше дітей, по яких, як зазначалося, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, суд доволі часто не уточнює, що мінімальний розмір аліментів становитиме не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку *на кожную дитину*, чим ускладнює виконання таких рішень, що не відповідає інтересам дитини. (Наприклад, Барвінківський районний суд Харківської області, Справа № 2—208/2008); Близнюківський районний суд Харківської області, Справа № 2—101/2008; Куп'янський міськрайонний суд Харківської області, Справа № 2—595/2009 тощо.) Такі рішення можуть викликати додаткові проблеми при їх виконанні, що буде вимагати їх тлумачення судом в межах окремого судового процесу.

Ще менш визначеним в частині мінімально припустимого розміру аліментів на дітей, що підлягає стягненню з відповідача, видається рішення Ізюмського міськрайонного суду Харківської області, Справа № 2—382/2008), який постановив стягнути з відповідача — батька дитини «аліменти в розмірі 1/3 частини заробітку, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму», на утримання його доньки та сина на користь позивача — матері дітей. Як бачимо, резолютивна частина рішення не вказує, про який саме «прожитковий мінімум» іде мова, а також залишає поза увагою питання, чи йдеться про «30 відсотків прожиткового мінімуму» з розрахунку на кожную дитину або вказується в цілому на мінімальний розмір аліментних платежів відповідача, який складає «30 відсотків прожиткового мінімуму». Зрозуміло, що такі питання мають бути вирішені в рішенні суду з метою захисту якнайкращих інтересів дитини та забезпечення її життєво важливих потреб.

Слід відзначити позитивну практику деяких судів, в рішеннях яких прямо вказується на необхідність стягнення аліментів *у розмірі «певної частини з усіх видів заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку на кожную дитину»* (Великобурлуцький районний суд Харківської області, Справа № 2—136/2008; Ізюмський міськрайонний суд Харківської області, Справа № 2—649/2008). Такий підхід суду має виступати взірцем для формулювання судових рішень в аналогічних справах, оскільки максимально сприяє захистові інтересів кожної дитини, на утримання якої стягуються аліменти.

Наступна проблема, яка притаманна практично всім (за поодиноким виключенням) рішенням суду щодо стягнення аліментів на утримання дитини у частці від доходу її матері або батька полягає в тому, що при їх ухваленні суд не з'ясовує суттєву обставину справи — *чи має відповідач стабільний заробіток чи доход на момент постановлення рішення у справі, і, якщо так, то який саме розмір цього доходу*. Виконання державою

своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав та найкращих інтересів дитини вимагає від судді сутнісного, а не формального підходу при судовому розгляді справ, які стосуються прав та інтересів дитини. В даному випадку ігнорування суддею питання щодо наявності реального доходу відповідача та його розміру ставить під сумнів можливість виконання відповідного рішення суду щодо сплати аліментних платежів на утримання дитини, що може призвести до залишення дитини без належних засобів існування.

Тим більше викликають зауваження позиція суду, коли, визначаючи аліменти в розмірі частки від заробітку (доходу) відповідача, суд вказує, що відповідач «не працює», або «працює, але не офіційно» (наприклад, Нововодолазький районний суд Харківської області, Справа № 2—346/2008; Близнюківський районний суд Харківської області, Справа № 2—105/2008 та інші).

Фрунзенський районний суд м. Харкова, Справа № 2—3621/2008) на підставі того, що відповідач «зараз не працює», частково звільнив його від сплати судових витрат та втрат за інформаційно технічне забезпечення розгляду справи. Проте суд не задався питанням, як відповідач буде виконувати свої аліментні зобов'язання.

Лозівський міськрайонний суд Харківської області у рішенні по Справі № 2—1686/2008 вказав, що відповідач «працює, але неофіційно», після чого присудив його сплачувати аліменти у частках від його доходів. Очевидно, що виконання такого рішення цілком залежить від морального переконання відповідача утримувати свою дитину та не забезпечує юридичних механізмів примусового виконання обов'язку щодо утримання батьком своєї дитини.

Можна припустити, що, констатуючи, що відповідач ніде не працює, принаймні офіційно, суд передбачає, що аліментні виплати будуть здійснюватися ним з інших доходів, наприклад, щомісячних відсотків по депозитах або орендної плати. Проте в такому випадку наявність таких доходів підлягає з'ясуванню в ході судового розгляду справи, що не було здійснено судом при розгляді таких справ.

Лише в поодиноких випадках, які становлять менше двох відсотків від загальної кількості справ щодо стягнення аліментів, на розгляді суду була представлено довідка з місця роботи або довідка про доходи відповідача, які засвідчували його здатність виконувати свої аліментні зобов'язання та утримувати власну дитину.

Висновки

Ігнорування судом під час розгляду справи питання щодо наявності постійного доходу відповідача та його реального розміру свідчить про формальний підхід при винесенні

рішень по таких справах, що суперечить міжнародно-правовим стандартам захисту прав та інтересів дітей, а також законодавству України, зокрема ст. 182 СКУ, яка до обставин, які підлягають врахуванню судом при визначенні розміру аліментів, відносить, крім іншого, «матеріальне становище дитини» та «матеріальне становище платника аліментів». Таким чином, відсутність відомостей про матеріальний стан відповідача, розмір його доходів, означає порушення вимог національного та міжнародного законодавства.

В усіх справах цієї категорії обов'язковим доказом по справі має виступати довідка про доходи відповідача або відомості про перебуванні відповідача на обліку в центрі зайнятості, інші документи, що підтверджують розмір його доходів. За відсутності можливості у позивача та бажання у відповідача надати такі документи, вони мають бути витребувані за запитом суду. У разі, якщо в ході розгляду справи встановлено, що відповідач офіційно не працює, аліменти мають визначатися тільки в твердій грошовій сумі, що не позбавляє позивача права у майбутньому позиватися про зміну розміру аліментів у разі зміни матеріального становища відповідача.

А

Н

Умови та порядок *визначення аліментів у твердій грошовій сумі* передбачені ст. 184 А СКУ, в якій передбачено, що якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий Л дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що І мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача може визначити З розмір аліментів у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону.

П

Р

А

В

А

Результати моніторингу засвідчили, що суд у близько 20 відсотках справ, що підлягали аналізу, визначав розмір аліментів у твердій грошовій сумі. Однак, аналіз даних довів, що суми аліментних платежів, які визначаються для щомісячної сплати відповідачем на утримання дитини (дітей) є доволі малими. В переважній більшості справ їх розмір становить 200 або 250 грн. на місяць на кожную дитину, рідше — 350 грн. або 400 грн. на місяць на одну дитину. Найбільші суми, що були призначені на утримання дитини, становили 500 грн. на місяць на одну дитину (Фрунзенський районний суд м. Харкова, Справа № 2—3613/2008) та 750 грн. на місяць на одну дитину (Сахновщинський районний суд Харківської області, Справа № 2—11/2008).

З рішень щодо присудження аліментів у твердій грошовій сумі однозначно вбачається прагнення суду зменшити розмір суми порівняно з тією, що вказується в позовних вимогах позивача, що далеко не завжди відповідає інтересам дитини.

Так, в згаданому вище рішенні Сахновщинського районного суду Харківської області (Справа № 2—11/2008) позивачка просила стягнути з відповідача на її користь на утримання неповнолітнього сина аліменти у твердій грошовій сумі 2500 грн. щомісячно, до повноліття дитини. Позивач визнав позов частково. Суд у відповідності з вимогами законодавства вчинив дії, спрямовані на з'ясування доходу відповідача, та дійшов висновку, що «стягнення з відповідача аліментів у розмірі 750 грн., при його середньому заробітку в 3000 грн., не буде зачіпати його матеріальні інтереси».

Нерідко суд прагне зменшити суму аліментів, що стягуються в твердій грошовій сумі, до розміру, який складає 30 відсотків прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку.

Так, позивач звернулася до суду з позовом про стягнення аліментів на утримання дитини в твердій грошовій сумі 350 грн. щомісячно, до повноліття дитини. Суд постановив стягнути з відповідача аліменти на користь позивачки — мати дитини «в твердому грошовому виразі в розмірі 198, 90 грн. щомісячно, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, на утримання доньки з 11.01.2008 р. до повноліття дитини» (Шевченківський районний суд Харківської області, Справа № 2—66/2008).

На особливу увагу заслуговують справи, в яких суд присуджує аліменти на утримання дитини в твердій грошовій формі у розмірі 100 грн. та менше (50 грн., 40 грн. та навіть 30 грн.) на місяць на кожну дитину! У зв'язку з цим постає **проблема щодо поширення вимоги законодавства щодо мінімального розміру аліментів на дитину у разі сплати аліментів в твердій грошовій сумі** (Шевченківський районний суд Харківської області, Справа № 2—96/2008 та інші).

А

Н

А

Законодавець вирішив це питання у ч. 3. ст. 184 СКУ, згідно якої якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, складає менше мінімального розміру, передбаченого ч. 2 ст. 182 СКУ, то дитині призначається відповідно до закону державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

П

Р

А

В

А

В цьому зв'язку слід відзначити справу Барвінківського районного суду Харківської області (Справа № 2—247/2008), в якій позивачка — бабуся дітей звернулася до суду з позовною заявою до відповідачів — батька та матері — про стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей — онуків позивача, посилаючись на те, що за рішенням Барвінківського районного суду Харківської області від 13 березня 2007 р. батьків

неповнолітніх дітей, відповідачів по справі, позбавлено батьківських прав по відношенні до дочок. В цьому зв'язку позивачка просила стягнути аліменти з відповідачів на свою користь на утримання неповнолітніх дітей в сумі по **30 грн. щомісяця** на утримання кожної дитини.

Суд задовольнив позовні вимоги позивача, проте в судовому рішенні по вказаній справі суд прямо вказав, що «розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону. Якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, менше мінімального розміру, передбаченого ч. 2 ст. 182 СКУ, то дитині призначається відповідно до закону державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку».

Отже, в наведеному рішенні суд прямо вказав на вищезгадану вимогу законодавства та, у такий спосіб, довів її до відома сторін у справі.

А

В цілому, згідно з Законом України № 2853—IV від 08.09.2005 р. СКУ доповнено Н ч.ч. 8—10 ст. 181, якими передбачається, що якщо місце проживання батьків невідоме, А або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати Л дитину, дитині призначається тимчасова державна допомога, яка не може бути І меншою ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. З Виплата тимчасової державної допомоги здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги П визначається Кабінетом Міністрів України. Суми наданої дитині тимчасової Р державної допомоги підлягають стягненню з платника аліментів до Державного А бюджету України у судовому порядку.

В

А

Висновки

На законодавчому рівні слід передбачити обов'язок суду роз'яснювати сторонам процесу положення ч. 3. ст. 184, а також ч.ч. 8—10 ст. 181 СКУ щодо призначення тимчасової державної допомоги у разі, якщо розмір аліментів, які присуджені або реально виплачуються, менше ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку на кожную дитину. Положення цих статей мають також відтворюватися в рішеннях суду, що сприятиме доведенню їх у такий спосіб до відома сторін у справі. Такий підхід дозволить уникнути формального підходу при присудженні судом аліментів на утримання дітей та сприятиме виконанню державою своїх зобов'язань у сфері захисту прав та інтересів дитини.

2.2. *Справи щодо зміни розміру аліментів та стягнення додаткових витрат на утримання дитини*

Окрему групу у межах категорії справ щодо стягнення аліментів становлять справи щодо зміни розміру аліментів та стягнення додаткових витрат на утримання дитини. Більшість висновків, зроблених на підставі аналізу справ щодо стягнення аліментів на утримання дитини, стосуються й цієї групи справ. Проте ця група справ характеризується низкою особливостей, які дозволяють стверджувати про їх менш формальний підхід та більшу спрямованість на з'ясування фактичних умов існування та розвитку дитини в ході судового розгляду.

А

Н

А

Загальною правовою підставою для зміни розміру аліментів виступає ч. 1 ст. 192 ЛСКУ, згідно з якою розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них.

П

Р

А

В

А

Загальна кількість справ щодо зміни розміру аліментів становить **14 справ**:

Кількість справ щодо збільшення аліментів	4
Кількість справ щодо зменшення аліментів	5
Кількість справ щодо звільнення від сплати аліментів	1
Кількість справ щодо стягнення додаткових витрат на утримання дитини	4

Одна справа з загальної кількості справ стосувалася збільшення розміру аліментів та стягнення додаткових витрат на утримання дитини.

В усіх справах щодо зменшення розміру аліментів, які підлягали моніторингу, позивачем виступав батько дитини (дітей), відповідачем — мати, з якою проживає дитина (діти) та знаходиться на її утриманні. В усіх цих справах, крім однієї, в якості підстави для зменшення розміру аліментів позивач вказував на зміну його сімейного стану та появу в нього інших дітей, які перебувають на його утриманні.

ПІЛОТНИЙ СУД

Первомайський міськрайонний суд Харківської області (Справа № 2—2558/2008) розглянув справу за позовом батька дитини до відповідачки — матері дитини, з якою вона проживає, про зміну розміру стягуваних аліментів на неповнолітню дитину. В позовній заяві позивач зазначив, що 19.07.1995 р. розірвано шлюб з відповідачкою, від цього шлюбу є донька на утримання якої позивач сплачує аліменти. 11.12.1998 р. позивач уклав шлюб з іншою жінкою, з якою має трьох дітей. Маючи в другому шлюбі одну дитину в позивача не виникало питання щодо розміру аліментів на доньку від першого шлюбу, а з появою ще двох синів позивач вже не має змоги надавати допомогу у вигляді аліментів на користь відповідачки у розмірі 1/4 частки його заробітку. За таких обставин діти позивача від другого шлюбу знаходяться в стані набагато меншого матеріального забезпечення, ніж донька від першого шлюбу.

Причиною звернення до суду стало те, що у позивача суттєво і важливо змінився сімейний стан, тому просить суд про зменшення розміру стягуваних аліментів за рішенням Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 26.01.1995 р. на користь відповідачки на утримання доньки з 1/4 частки заробітку до 1/8 частки заробітку позивача. Суд, визнавши пояснення позивача ґрунтовними, вирішив позов про зміну розміру стягуваних аліментів на неповнолітню дитину задовольнити.

Аналогічні справи було розглянуто Лозівським міськрайонним судом Харківської області (Справа № 2—259/2009), Ізюмським міськрайонним судом Харківської області (Справа № 2—721/2008), де суд також ухвалив рішення щодо зменшення розміру аліментів.

Висновки

Таким чином, справи щодо зменшення розміру аліментів на утримання дитини, що було проаналізовано, дають підстави дійти висновку, що збільшення кількості дітей у відповідача вважається поважною підставою для зменшення розміру аліментів на утримання дитини, на яку стягуються аліменти, що явно погіршує умови їх існування та розвитку. Фактично, це означає, що поява наступних дітей у платника аліментів може вплинути на розмір утримання попередніх, що веде до погіршення умов їх існування та ускладнює задоволення їх життєво важливих потреб. Хоча ухвалення рішень суду щодо зменшення розміру аліментів на утримання дитини видається законним та обґрунтованим, такий підхід з боку батьків дитини не відповідає концепції відповідального батьківства, яка вимагає відповідального ставлення до питання народження дітей з урахуванням інтересів тих дітей, хто вже існує.

Серед справ, що підлягали моніторингу, лише в одній справі щодо зменшення розміру аліментів на утримання дитини позивач — **батько дитини, який проживає окремо, вказав на зміну його матеріального стану як на підставу для зменшення аліментів.** До того ж, позивач вказував на нецільове витрачання аліментів. Як передбачено ч. 2 ст. 186 СКУ, у разі нецільового витрачання аліментів платник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України. Згадана справа про зменшення розміру аліментів була розглянута Лозівським міськрайонним судом Харківської області (Справа № 2—54/2009). Важливо, що в цій ситуації ухвалою суду до розгляду справи залучено в якості третьої особи представника органів опіки та піклування виконкому Лозівської міської Ради, **оскільки даний спір стосується інтересів малолітньої дитини, які можуть бути порушені.**

Судом було дано доручення органам опіки та піклування для обстеження умов проживання, виховання та утримання малолітньої дитини. Згідно висновку виконавчого комітету Лозівської міської Ради, як органу опіки та піклування, щодо житлових умов, умов виховання та утримання дитини, встановлено, що ці умови дитині створені на належному рівні; мати хлопчика належним чином піклується про дитину. Лікар, який періодично обстежує хлопчика, також підтвердив той факт, що за ним мати добре доглядає, виконує всі рекомендації та призначення.

Ухвалюючи рішення, суд зазначив, що позивач не надав суду доказів щодо погіршення його матеріального стану, зміни сімейного стану, погіршення стану здоров'я, як цього вимагає ст. 192 СКУ. Навпаки, він в судовому засіданні пояснив, що його заробіток збільшено, оскільки він підвищив свою кваліфікацію. Крім того, в судовому засіданні ним не було доведено факту витрачання відповідачкою аліментних грошей на свої особисті потреби. Таким чином, судом не встановлено підстав для зменшення розміру стягуваних аліментів, а тому розмір аліментів на утримання сина не може бути зменшено. Отже, суд постановив в задоволенні позовних вимог про зменшення розміру аліментів відмовити.

Наведене рішення, безперечно, виступає прикладом сутнісного, ґрунтовного підходу суду до розгляду справи та з'ясування всіх її істотних обставин. В його основу покладено єдино правильне тлумачення законодавства, яке забезпечує захист інтересів дитини. До речі, слід відзначити, що уперше (!) у справах, які стосуються аліментів, суд цілком справедливо вказав, що **«даний спір стосується інтересів малолітньої дитини, які можуть бути порушені».**

З рішення вбачається, що батько дитини прагнув розтлумачити ст. 192 СКУ, в якій йдеться про «зміну матеріального стану» платника аліментів, у такий спосіб, що «покращення його матеріального стану» має розглядатися як підстава для зменшення розміру аліментів, оскільки його щомісячні виплати на дитину «майже вдвічі перевищує прожитковий мінімум для дитини відповідного віку». Проте суд фактично інтерпретував підстави для зменшення розміру аліментів за ст. 192 СКУ як «погіршення матеріального стану, зміни сімейного стану, погіршення стану здоров'я» платника податків. Така позиція суду ґрунтується на системному тлумаченні відповідних положень сімейного законодавства з врахуванням вимог міжнародних стандартів захисту прав та інтересів дитини, визнаних Україною.

Висновки

Таким чином, зміна матеріального стану платника аліментів може вплинути лише на зменшення розміру аліментів у разі його погіршення. Покращення матеріального стану не має розглядатися судом як підстава для зменшення розміру аліментів, що цілком відповідає інтересам дитини. Такий підхід має виступати орієнтиром для інших судів при вирішенні аналогічних справ.

Крім того, позивач просив визначити аліменти в твердій грошовій сумі з тим, щоб уникнути збільшення суми аліментних платежів у випадку зростання його заробітку. Як зазначалося, згідно ст. 184 СКУ, суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі у випадках, якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. При розгляді наведеної справи суд цілком справедливо не визнав обставини, наведені позивачем, таким, що мають істотне значення, оскільки дійсний зміст ст. 184 СКУ спрямований на захист інтересів дитини через визначення стабільних виплат на її утримання, які не залежать від мінливого доходу платника аліментів, а не на запобігання сплати ним більшої суми аліментних виплат у разі збільшення його доходів.

Серед справ, що підлягали моніторингу, *одна справа стосувалася звільнення від сплати аліментів.*

ПІЛОТНИЙ СУД

Первомайський міськрайонний суд Харківської області розглянув справу за позовом до Ново-Водолазської школи-інтернату про звільнення від сплати аліментів (Справа № 2—

213/2009). Позивачка є матір'ю неповнолітнього сина, який перебуває на вихованні у Ново-Водолазської школи-інтернату. За рішенням Первомайського міськрайонного суду Харківської області з позивачки на користь державної установи, де перебуває дитина, стягнуті аліменти на утримання сина у розмірі 1/4 частки всіх видів її заробітної плати.

З наданих доказів вбачається, що позивачка має групу інвалідності, яка встановлена безстроково. Вона отримує пенсію, значна частина якої витрачається на оплату комунальних послуг, сплату орендованого житла, так як батьківський будинок в селі в непридатному для експлуатації стані, батьків та інших родичів не має. У зв'язку з частими епілептичними приступами потребує медичної допомоги, яка своєчасно може бути надана при невеликій відстані від медичної установи. Крім ліків, які надаються безкоштовно, вимушена витратити кошти на придбання інших медичних препаратів, що підтверджується довідкою аптеки про вартість ліків та іншими довідками. Щомісяця сплачує комунальні послуги та сплачує вартість орендованого житла — 150 грн., тому коштів недостатньо навіть для свого утримання, придбання продуктів харчування, тощо.

За таких обставин, з урахуванням матеріального стану та стану здоров'я позивачки, суд прийшов до висновку про обґрунтованість заявлених позовних вимог, які підлягають задоволенню. Слід погодитись, що таке рішення, хоча й звільняє мати дитини сплачувати аліменти на її утримання, не наносить шкоду її інтересам, оскільки дитина перебуває на утриманні державного закладу.

Низка справ щодо зміни розміру аліментів стосуються, на відміну від попередніх, збільшення їх розміру або стягнення додаткових витрат на утримання дитини. В усіх *справах щодо збільшення розміру аліментів або стягнення додаткових витрат на утримання дитини*, які підлягали моніторингу, позивачами виступали матері дітей, з якими вони постійно проживають, відповідачами — їх батьки, які проживають від них окремо та є платниками аліментів (див. рішення Куп'янського міськрайонного суду Харківської області, Справа № 2—350/2009; Лозівського міськрайонного суду Харківської області, Справа № 2—2382/2008; Ізюмського міськрайонного суду Харківської області, Справа № 2—733/2008 та інші).

Серед справ, що стали предметом моніторингу, одна справа, розглянута пілотним судом, стосувалася збільшення розміру аліментів та стягнення додаткових витрат на утримання дитини.

ПІЛОТНИЙ СУД

До Чугуївського міського суду Харківської області (Справа № 2—17/2008) звернулася мати неповнолітньої доньки з позовом про збільшення розміру аліментів. Позивачка

вказала, що рішенням Чугуївського міського суду Харківської області від 01.07.1997 р. про зменшення розміру аліментів, розмір аліментів на утримання її неповнолітньої дочки був зменшений до 1/6 частини від усіх видів заробітку її батька — платника аліментів, в зв'язку з тим, що у відповідача є ще син від першого шлюбу, який також був неповнолітнім та отримував аліменти від нього. Однак на час звернення до суду з позовними вимогами про збільшення розміру аліментів на утримання дочки сину відповідача виповнилося 18 років та відповідач припинив його матеріальне забезпечення. Позивачка просить збільшити розмір аліментів з 1/6 частини до 1/4 частини від усіх видів заробітку відповідача. Позивачка також просить суд стягнути з відповідача додаткові витрати на утримання неповнолітньої дочки у розмірі 250 грн., а саме 200 грн. на лікування та посилене дієтичне харчування дитини і 50 грн. на розвиток творчих здібностей дитини.

Розглянувши матеріали справи суд постановив збільшити розмір аліментів на утримання доньки з 1/6 частини на 1/4 частину від усіх видів заробітку, стягувати з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання неповнолітньої доньки у розмірі 1/4 частини від усіх видів його заробітку починаючи з 16.02.2007 р. і до часу її повноліття. У задоволенні позовних вимог про стягнення додаткових — відмовити.

Як бачимо, суд задовольнив вимоги позивачки щодо збільшення розміру аліментів, хоча, всупереч чинному законодавству та практиці, що склалася, не вказав в рішенні, що мінімальний розмір аліментів має становити не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму на утримання дитина відповідного віку. Проте в цій справі, суд відмовив у стягненні додаткових витрат на дитину, оскільки вимоги позивачки не були підтверджені будь-якими виключними обставинами, які б обґрунтовували потребу у додаткових затратах на утримання дитини, які б перевищували стандартний розмір аліментів на утримання дитини, який, як вже вказувалося, складає 1/4 від всіх доходів їх платника.

В двох наступних справах суд задовольнив вимоги щодо стягнення додаткових витрат на утримання дитини. Така справа розглядалася одним з пілотних судів, який намагався створити належні юридичні підстави для утримання дитини-інваліда, врахувавши при винесенні рішення всі наведені докази та з'ясувавши реальний розмір доходів відповідача.

ПІЛОТНИЙ СУД

Позивачка — мати дитини з обмеженими можливостями, звернулася до Чугуївського міського суду Харківської області (Справа № 2—155/2008) з позовом про стягнення додаткових витрат на дитину (сина) з його батька, у розмірі 700,00 грн., з яких: 400,00 грн. — витрати пов'язані з хворобою дитини, 300,00 грн. — витрати на транспорт,

щомісячно до того моменту поки не зміниться матеріальне становище сторін або стан здоров'я дитини.

Позивач в обґрунтування своїх вимог за позовом зазначала, що в шлюбі з відповідачем перебуває з 14.04.2002 р., від відповідача народила сина, який проживає з нею та перебуває на її утриманні. У зв'язку з тим, що відповідач не приймав участі щодо утримання сина, позивачка звернулася до суду з позовом про стягнення аліментів на утримання дитини. Рішенням Чугуївського міського суду Харківської області від 30.05.2006 р. з відповідача на її користь на утримання дитини стягуються аліменти у розмірі 1/4 частини від усіх видів його заробітку. Позивачка зазначала, що дитина страждає тяжкою хворобою — дитячим церебральним паралічем, при цьому, дитина не ходить, не сидить, не стоїть та потребує постійного догляду і лікування.

Підтримуючи свої позовні вимоги в суді, позивачка вказала, що з 01.10.2007 р. По 09.11.2007 р. дитина знаходилась на стаціонарному лікуванні в Українському науково-дослідному інституті протезування та протезобудування і встановлення працездатності. Найближчим часом дитина потребує лікування у приватній клініці в м. Трускавець, при цьому, витрати складуть 3410,0 грн. згідно рахунку-фактури № СФ—05152 від 30.10.207 р. Окрім цього, з 10.02.2008 р. по 14.03.2008 р. дитину буде направлено на курс реабілітації в Українському медичному центрі реабілітації дітей з ураженням нервової системи в м. Києві (клініка Мартинюка), що також потребує додаткових витрат. В травні місяці 2008 р. в ДП «Сил мед» м. Суми дитині буде проведено операцію по видаленню складних м'язових контрактур при патології опорно-рухового апарату у зв'язку з ДЦП.

На даний час, позивачка не працює, отримує пенсію на дитину у розмірі 570,00 грн. на місяць, однак цих коштів не достатньо. Враховуючи, що відповідач працює у ЛТД «Агросервіс» в с. Волохов Яр, Чугуївського району, водієм, дохід його складає 8228,60 гривні за 13 місяців, отже має можливість для надання позивачці додаткових витрат на дитину.

Сторони дійшли згоди про порядок додаткових витрат на дитину у розмірі 25 відсотків від усіх видів доходу. За таких обставин, суд вважає обґрунтованими позовні вимоги про стягнення з відповідача у судовому порядку додаткових витрат на дитину в розмірі 25 відсотків від усіх видів доходу.

Результати моніторингу засвідчили, що інвалідність дитини виступає не єдиною поважною причиною, яку суд бере до уваги при призначенні додаткових виплат на утримання дитини.

Фрунзенський районний суд м. Харкова (Справа № 2—1953/2008) розглянув цивільну справу за позовом про стягнення додаткових витрат, в якій позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про стягнення додаткових витрат, вказуючи, що вони перебували у шлюбі, в якому у них народився син. Шлюб розірвано 23.03.2000 р. Син

проживає з позивачкою. Рішенням Фрунзенського районного суду м. Харкова від 10.01.2000 р. з відповідача стягнуто певну частину з усіх видів заробітку на утримання сина. Аліменти він сплачує нерегулярно, в недостатньому обсязі. Вона не може забезпечити дитині необхідне утримання.

Син навчається у ЗОШ № 97, де є постійними вимоги допомоги на ремонт та інші витрати на організацію учбового процесу. Адміністрація школи наполягає на тому, щоб діти відвідували школу у формі, яка коштує 150 грн., а уроки фізкультури у спортивній формі, за яку позивачка сплатила 120 грн. Учбові приладдя на цей рік коштували їй 120 грн. Крім того, син страждає рядом захворювань, у зв'язку з цим в неї постійно виникають додаткові витрати на лікування та оздоровлення дитини. Дитину необхідно регулярно обстежувати, вона має постійно приймати ліки, які коштують значні гроші.

Таким чином, на утримання їх сина у період з 01.09.2007 р. по 15.02.2008 р. позивачка додатково витратила 1225 грн. 62 коп. Вважає, що позивач повинен сплатити їй половину цієї суми. Просила суд стягнути з відповідача на її користь додаткові витрати на утримання дитини у розмірі 612 грн.81 коп. одноразово, та по 150 грн. щомісяця. Вивчивши всі обставини справи суд постановив позов про стягнення додаткових витрат задовольнити.

Висновки

Таким чином, справи щодо збільшення розміру аліментів або стягнення додаткових витрат на утримання дітей спрямовані на покращення умов матеріального утримання дитини, визначених рішеннями суду щодо стягнення аліментів на утримання дитини, що їм передували, або вимогами, передбаченими чинним законодавством (досягнення одним з дітей, на яких стягувалися аліменти, повноліття тощо). Ініціювання розгляду такого роду справ надає тому з батьків, з ким залишилась проживати дитина, можливість переглянути край невідні умови утримання дитини, що склалися внаслідок формального підходу до постановлення рішень по стягненню аліментів та збільшити їх розмір або стягнути додаткові витрати на утримання дитини, виходячи з реальних її потреб та можливостей іншого з батьків. При чому, як вбачається з аналізу цієї групи справ, при їх розгляді суди більше уваги приділяють фактичним умовам утримання дитини, з'ясовують в ході судових засідань реальні затрати на її виховання, лікування та розвиток творчих здібностей, реальні доходи платників аліментів та визначають їх можливості щодо покращення умов утримання дітей.

Однак моніторинг засвідчив, що батьки невикористали рідко користуються такою передбаченою Україною можливістю, оскільки з усіх справ щодо стягнення аліментів лише 4 справи стосувалися збільшення розміру аліментів або стягнення додаткових витрат на

утримання дітей, що складає менше двох від загальної кількості справ щодо стягнення аліментів. Такі справу мають частіше ініціюватися батьками дитини, особливо у випадках, коли попередні рішення щодо аліментів ставили дитини у край не вигідне матеріальне становище, для чого така можливість має їм роз'яснюватися судами при постановленні рішень про стягнення аліментів на утримання дитини.

2.3. *Справи щодо стягнення аліментів на утримання дружини*

Серед загальної кількості справ щодо стягнення аліментів для моніторингу було відібрано **18 справ** щодо стягнення аліментів на утримання дружини, що складає близько 9 відсотків від загальної кількості справ цієї категорії. В цілях моніторингу основу аналізу склали тільки справи щодо стягнення аліментів на утримання дружини до досягнення дитини 3-х років. Ця категорія справ не належать до тих, в яких думка дитини підлягає з'ясуванню в ході судового розгляду справи при постановленні судового рішення. Проте її дослідження дозволи дійти окремих висновків, які напряду стосуються захисту прав та якнайкращих інтересів малолітньої дитини та інших дітей, які можуть проживати разом з матір'ю.

А

Н

А

Передусім слід відзначити, що сімейне законодавство України передбачає як право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини (ст. 84 СКУ), так і право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини (ст. 86 СКУ). На захист інтересів як дружини, так і дитини спрямовано положення п. 6. ст. 84 СКУ, яким передбачено, що право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має і в разі розірвання шлюбу.

Л

І

З

П

Р

А

В

А

Висновки

Проте, незважаючи на гендерно виважений підхід законодавця, серед всіх рішень, обраних для моніторингу, жодне (!) не стосувалося стягнення аліментів на утримання чоловіка у зв'язку з проживанням з ним дитини. Відповідно, всі рішення цієї категорії справ стосуються права дружини, з якою проживає дитина, на утримання від чоловіка - батька дитини до досягнення дитиною 3-х років.

В справах, що підлягали моніторингу, вимоги щодо стягнення аліментів на своє утримання висували як жінки, які перебувають у зареєстрованому шлюбу з батьком дитини, так і жінки, які розлучені з ним.

В справах, що було досліджено, позивачки аргументували свої позовні вимоги щодо стягнення з відповідачів на їх користь аліментів на своє утримання до досягнення дитиною 3-х років тим, що вони не працюють, оскільки зайняті доглядом за неповнолітніми дітьми, які проживають з ними та знаходяться на їх утриманні. Відповідачі добровільно не надають матеріальної допомоги на утримання дітей, хоча вони її потребують.

ПІЛОТНИЙ СУД

За результатами розгляду справ суд, як правило, присуджував дружині аліменти у розмірі 1/4 або 1/6 всіх видів доходів відповідача щомісячно, або ж в твердій грошовій сумі, яка сягала 300 грн., як в рішенні Київського районного суду м. Харкова у Справі № 2—4284\08\09, та менше.

Важливо підкреслити, що стягнення аліментів на утримання дружини не виключає обов'язку платника аліментів утримувати малолітню дитину. У зв'язку цим викликає здивування викладення встановлених судом фактичних обставин справи, розглянутої Ізюмським міськрайонним судом Харківської області (Справа № 2—1374—а\2008). В рішенні у зазначеній справі за позовом щодо стягнення аліментів на утримання дитини до досягнення дитиною 3-х років вказується: «відповідач у судовому засіданні пояснив, що матеріальну допомогу на утримання дружини не надавав, позов визнав повністю, не заперечує проти стягнення з нього аліментів на утримання дружини, нікого іншого на утриманні немає». Не зрозуміло, з яких причин суд, вирішуючи справи про стягнення аліментів на утримання дружини, яка перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягненню трирічного віку, вказує на те, що відповідач «нікого на утриманні не має» — на його утриманні має перебувати неповнолітня дитина і виплата аліментів на утримання дружини не звільняє його від обов'язку утримувати власну дитину.

Очевидно, що така можливість спрямована не лише на захист прав жінки, а й повною мірою відповідає інтересам дитини. Оскільки особа, з якою проживає дитина, здатна створити належні умови для існування та розвитку дитину, приділяти достатню увагу вихованню дитини, належним чином виконувати свої батьківські обов'язки лише за умови наявності матеріальних засобів для власного існування. Проте результати моніторингу засвідчили, що в цьому контексті низка рішень суду у справах щодо стягнення аліментів

на утримання дружини до досягнення дитиною 3-х років мають формальний характер та не забезпечують навіть мінімальні умови для виживання матері дитини, яка фактично несе увесь тягар обов'язків щодо виховання дитини.

Так, до Лозівського міськрайонного суду Харківської області (Справа № 2—1026/2008) звернулася жінка, яка перебувала у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з позовом про стягнення аліментів на своє утримання у розмірі 200 грн. щомісячно. При судовому розгляді справи позовні вимоги було зменшено позивачкою вдвічі. За результатами розгляду справи суд постановив задовольнити позовні вимоги та стягнути на утримання дружини аліменти у твердій грошовій сумі у розмірі **100 грн.**, щомісячно, починаючи з 13 травня 2008 р. і до досягнення дитиною трирічного віку.

Ще більш показовим є рішення Зачепилівського районного суду Харківської області у справі щодо стягнення аліментів на утримання дитини та непрацюючої дружини (Справа № 2—22). Позивачка просила суд стягувати з відповідача — батька дитини на її користь аліменти на утримання сина у розмірі, не меншому 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісячно до досягнення дитиною повноліття, а також аліменти на її утримання в розмірі прожиткового мінімуму для дорослої працездатної особи починаючи від дня подачі позову і до 02.11.2010 р. В судовому засіданні позивачка змінила позовні вимоги в частині розміру стягнення аліментів на своє утримання з одного прожиткового мінімуму на тверду грошову суму 200 грн. щомісячно, в іншій частині позов залишила без змін, та наполягала на його задоволенні.

В судовому засіданні було достовірно встановлено, що сторони проживають окремо, неповнолітній син, який є інвалідом дитинства і потребує особливого догляду з боку матері, знаходиться на вихованні та утриманні позивачки, відповідач не надає матеріальної допомоги на його утримання. У зв'язку з інвалідністю дитини позивачка позбавлена можливості працювати, тому потребує матеріальної допомоги на своє утримання від відповідача, як свого колишнього чоловіка.

Відповідач в судовому засіданні погодився з позовними вимогами частково, погодився сплачувати аліменти на утримання позивачки як непрацюючої дружини у твердій грошовій сумі 80 грн., та на утримання сина у розмірі 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Розглянувши справу, суд постановив позов задовольнити частково та стягувати з відповідача аліменти на утримання сина у **розмірі 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку** щомісячно починаючи з 07.12.2007 р. і до досягнення дитиною повноліття, а також аліменти на користь дружини в розмірі **80 грн.** щомісячно, починаючи з 07.12.2007 р. і до 02.11.2010 р.

Висновки

Отже, незважаючи на інвалідність дитини, аліменти на її утримання було присуджено в мінімально припустимому законодавством України розмірі, а аліменти на утримання дружини — у розмірі, який виключає можливість просто фізично прогодувати себе протягом місяця, враховуючи вартість хлібу, молока, інших життєво необхідних продуктів харчування. У зв'язку цим викликає цілком справедливе запитання: звідси мати дитини має взяти 70 відсотків прожиткового мінімуму на утримання дитини ? (!) У яких спосіб і за допомогою яких засобів та ресурсів цілком реальні (а не змодельовані!) жінка з дитиною мають фізично вижити після такого рішення суду, не кажучи вже про належні умови для виховання та розвитку дитини з врахуванням її особливих потреб, які мають бути їй забезпечені згідно з міжнародним та національним законодавством?

Звичайно, по таких справах не передбачено врахування думки дитини, але якщо б дитина могла висловити свою думку, можна тільки уявити собі, щоб вона сказала «дорослим дядям та тьотям», які вирішили у такий спосіб її долю.

Очевидно, ухвалюючи таке рішення, суд виходив з матеріального стану відповідача — платника аліментів, але цілком очевидно, що поставлені вище питання щодо соціальних наслідків судових рішень не можуть залишатися поза увагою суду. При постановленні рішень, які завідомо ставлять одного з батьків, та дитину (!) у край невідне становище, тобто є по суті дискримінаційними, суд через судові запити має з'ясувати всі фінансові можливості відповідача, наявне у нього рухоме та нерухоме майно, вклади в банках та призначати аліменти у твердій грошовій сумі, з тим, щоб забезпечити принаймні мінімально умови фізичного існування дитини та одного з батьків. Якщо ж будь-які фінансові можливості у відповідача відсутні, суд має роз'яснювати позивачу всі можливості щодо отримання соціальної допомоги, які існують в країні для осіб, що опинилися у край тяжкої ситуації, що вбачається з матеріалів справи.

В одному з розглянутих рішень Балаклійський районний суд Харківської області (Справа № 2—1844/2007 р.) постановив стягнути з відповідача на користь дружини «аліменти на її утримання, в розмірі 1/4 частини заробітку щомісячно, але не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, починаючи з 17.07.2008 р., і до досягнення дитиною 3-х років». Один неоподаткований мінімум доходів громадян становить 17 грн. Цілком очевидно, що встановлення такого мінімального рівня утримання матері дитини має номінальний характер та не задовольняє забезпечити навіть життєво необхідні потреби особи, яка через догляд за дитиною, позбавлена можливості працювати.

В цілому, виходячи з задекларованого в ст. 51 Конституції України держаного захисту дитинства, материнства та батьківства, на законодавчому рівні необхідно визначити

мінімальний розмір аліментів, які стягуються на утримання дружини під час вагітності або одного з батьків у разі проживання з ним дитини у розмір, **не менше прожиткового мінімуму для дорослої працездатної особи**. У разі, якщо з врахуванням матеріального або сімейного стану платник аліментів дійсно неспроможний сплачувати аліменти у такому розмірі, особі, яка не має можливості працювати через обов'язок виховувати дитину, що разом з нею проживає, має сплачуватися державна допомога у сумі різниці між прожитковим мінімумом для дорослої працездатної особи та розміром аліментів, що стягуються на її утримання.

2.4. Справи щодо стягнення аліментів на утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання або є непрацездатними

В останню групу в категорії справ щодо стягнення аліментів було виділено справи щодо стягнення аліментів на утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання або є непрацездатними загальною кількістю 6 справ.

Юридичною підставою вирішення таких справ є глава 16 СКУ «Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання». Відповідно до ст. 198 СКУ батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які А потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу Н надавати. Ст. 199 СКУ передбачено: якщо повнолітні дочка, син продовжують А навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані Л утримувати їх до досягнення 23-х років за умови, що вони можуть надавати І матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення З навчання.

Не зважаючи на досягнення особами, що продовжують навчання, повноліття, згідно П ч. 3 ст. 199 СКУ право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має Р як самі дочка, син, які продовжують навчання, так і той з батьків, з ким вони А проживають. При чому в останньому випадку думка повнолітніх дочки або сина В щодо доцільності стягнення аліментів на їх утримання та розміру аліментів не А підлягає з'ясуванню в ході судового розгляду та постановлення рішення у справі, що викликає зауваження.

Слід звернути увагу, що стосовно правовідносин, про які йдеться, законодавець свідомо не вживає термін «дитина», а оскільки особи, що досягли повноліття, не є дітьми за визначенням міжнародних-правових актів та національного законодавства України. Проте суди нерідко використовують термін «дитина» при вказуванні найменування позову, яким було ініційовано розгляд справи, або ж в тексті рішення суду (наприклад, рішення Київського районного суду м. Харкова у справі № 2—3598/08/10; рішення

Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 2—622/2008 р. та багато інших). Такий підхід суперечить чинному законодавству та викликає низку додаткових проблем питань, зокрема, питання щодо того, чи поширюється на групу справ, що розглядається, вимога щодо стягнення аліментів у розмірі не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Так, Лозівський міськрайонний суд Харківської області (Справа № 2—274/2009) постановив стягнути аліменти на утримання повнолітнього сина, який продовжує навчання, у розмірі певної частини усіх видів заробітку (доходів), але «не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку», щомісячно, починаючи з 26 грудня 2008 р. і до досягнення ним 23-х років або до припинення навчання, а саме до 30 червня 2009 р. В аналогічній справі Орджонікідзевський районний суд м. Харкова (Справа № 2—622/2008) постановив стягнути «на утримання повнолітніх дітей, що продовжують навчання аліменти у розмірі 1/3 частини всіх видів заробітку, щомісячно, починаючи з 12 грудня 2007 р. до досягнення ними 23-х років».

П І Л О Т Н И Й С У Д

Чугуївський міський суд Харківської області (Справа № 2—1136/2008) постановив стягнути аліменти на утримання особи, що продовжує навчання «в розмірі 1/4 частини з усіх видів доходів щомісяця, починаючи з 24.04.2008 р. до закінчення ним учбового закладу — до 30.06.2011 р., але не довше ніж до досягнення 23-х річного віку».

Висновки

Таким чином, аналіз рішень цієї групи свідчить про те, що у судів відсутня єдина позиція щодо призначення аліментів не менше мінімального розміру по справах щодо стягнення аліментів на утримання повнолітніх дочки, сина, що продовжують навчання, що обумовлено неоднозначним тлумаченням законодавства з цього питання, зокрема ст. 182 та ст. 200 СКУ. Для остаточного вирішення цього питання необхідно внести відповідні зміни до Сімейного кодексу України.

Слід звернути увагу на рішення одного з пілотних судів — Чугуївського міського суду Харківської області (Справа № 2—1087/2008), яке демонструє свідоме, виважене та відповідальне ставлення судді до винесення рішення по справі, включаючи врахування всіх необхідних розрахунків для визначення суми, достатньої для належного існування та розвитку повнолітнього сина, який продовжує навчання.

П І Л О Т Н И Й С У Д

Позивачка звернулася до суду з позовом про стягнення з відповідача аліментів на

повнолітнього сина, який продовжує навчання, у розмірі 1000 грн. щомісячно, з 17.04.2008 р. — до дня закінчення навчання, тобто до 31 серпня 2012 р. включно. На судовому засіданні позивачка змінила свої позовні вимоги та просила суд стягнути з відповідача аліменти на повнолітнього сина, який продовжує навчання, у твердій грошовій сумі у розмірі 500 грн. Щомісяця, та в обґрунтування своїх вимог за позовом зазначила, що особа, на яку стягуються аліменти, є сином відповідача, який з 01.09.2007 р. є студентом денного відділення Харківського гуманітарного університету «Народна Українська академія», строк закінчення навчання — 31 серпня 2012 р. У зв'язку з навчанням син потребує матеріальної допомоги, оскільки він мешкає з матір'ю та бабусею-пенсіонеркою. Батько до повноліття брав участь у матеріальному забезпеченні дитини, однак в зв'язку з бажанням дитини отримати освіту, син потребує подальшого утримання.

Син навчається на контрактній формі, витрати на проїзд до інституту та після занять до дома складають 14 грн. в день, що в місяць складає близько 400 грн., крім того вартість навчання складає 600 грн. в місяць, але з урахуванням спортивних досягнень дитини, йому зроблена знижка, тому фактично оплата складає близько 300 грн. Відповідач є працевдатним, не має постійної роботи і має на утриманні неповнолітню дочку.

Суд, вислухав думку позивача, відповідача, дослідивши матеріали справи, вирішив задовольнити позов частково та стягнути з відповідача на користь матері, з якою проживає повнолітній син, на його утримання аліменти у сумі 450 (чотириста п'ятдесят) грн., починаючи з 17.04.2008 р. та до часу закінчення навчання, тобто до 31 серпня 2012 р. включно.

Серед всіх справ, які підлягали моніторингу, лише одна стосувалася стягнення аліментів на повнолітню непрацевдатну дитину, яку було розглянуто одним з пілотних судів — Київським районним судом м. Харкова (Справа № 2—3598/08/10).

ПІЛОТНИЙ СУД

Позивачка — мати непрацевдатного сина — звернулася до суду з позовною заявою, у якій просила стягнути з відповідача на її користь аліменти на утримання сина у твердій грошовій сумі по 600 грн. щомісячно, посилаючи на те, що дитина є інвалідом 1 групи, непрацевдатна, знаходиться на її утриманні, позивачка не працює, оскільки змушена доглядати сина, та потребує допомоги. Добровільно відповідач позивачеві матеріально не допомагає, хоча має таку можливість.

Відповідач заявив про часткове визнання позову, вважає, що не може утримати двох дітей. У нього є ще один син від іншого шлюбу, який ще не досяг 6 років. Він утримує ще батька-пенсіонера, який часто хворіє.

Суд визнав, що його посилення на наявність іншої дитини та батька правового значення для вирішення спору не мають, оскільки аліментних обов'язків щодо інших осіб відповідач не має, його дружина є працездатною, ніяких видів допомоги не отримує, його батько отримує пенсію у розмірі 1747 грн. 61 коп. Оскільки зарплата відповідача складає 2430 грн.08 коп. на місяць, він спроможний надавати допомогу у розмірі 600 грн. щомісячно.

Враховуючи всі обставини справи суд постановив позов задовольнити та стягнути на користь позивачки на утримання непрацездатного сина аліменти у твердій грошовій сумі по 600 грн. щомісячно, починаючи з 4 липня 2008 р. і до зміни матеріального становища сторін.

Висновки

Таким чином, моніторинг справ щодо стягнення аліментів на утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання або є непрацездатними, засвідчив, що в більшості рішень суд приділяв значну увагу з'ясуванню реального розміру матеріальних втрат осіб, на утримання яких стягуються аліменти, матеріального стану батьків-платників аліментів, розміру їх заробітної плати тощо, що позитивно відрізняє ці рішення від більшості інших рішень щодо стягнення аліментів.

3. Справи щодо розірвання шлюбу

Наступну категорію серед справ, які підлягали моніторингу, утворили справи щодо розірвання шлюбу. Серед численних справ цієї категорії для аналізу було відібрано тільки ті справи, в яких сторони мали від шлюбу неповнолітніх дітей, про що вказувалося в рішенні суду. Загальна кількість таких справ склала **65 справи**, що складає **19 відсотків** від загальної кількості справ, що стали предметом моніторингу. До зазначеної кількості справ щодо розірвання шлюбу включені також справи щодо розлучення, в яких визначено місце проживання дитини, які заслуговують на окрему увагу в межах категорії справ щодо визначення місця проживання дитини.

В переважній більшості справ щодо розірвання шлюбу позивачем виступала дружина, що може пояснюватися прагненням жінки врегулювати питання сімейного життя як у власних інтересах, так і з метою захисту інтересів дитини (дітей).

Загальна кількість справ щодо розірвання шлюбу	63
Кількість справ, в яких позивачем виступає дружина	53
Кількість справ, в яких позивачем виступає чоловік	10

Важливою особливістю справ щодо розлучення у контексті моніторингу, що здійснюється, виступає та обставина, що на законодавчому рівні передбачається, що при

розірванні шлюбу мають враховуватися інтереси дітей подружжя, що мають істотне значення.

А

Згідно ст. 112 СКУ при визначенні підстав для розірвання шлюбу за позовом одного з Н подружжя суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про А розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та Л інші обставини життя подружжя. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, І якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу З суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

П

Відповідно до ч. 3 ст. 109 СКУ суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо Р буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та А чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові В права, а також права їхніх дітей.

А

Висновки

Результати моніторингу засвідчили, що при розірванні шлюбу суд звертається до інтересів дитини та враховує їх в процесі ухвалення рішення про розірвання шлюбу.

Так, в рішенні Балаклійського районного суду Харківської області (Справа № 2—1051/2008) у справі щодо розірвання шлюбу вказується: «матеріалами справи встановлено, що сторони перебувають у шлюбі з 09.02.2001 р., від якого мають малолітню дитину. Внаслідок конфліктних ситуацій, що виникають між сторонами внаслідок зловживання відповідачем алкогольними напоями, сім'я розпалась. Така сімейна атмосфера негативно впливала на стан здоров'я позивачки та виховання малолітньої дитини».

В іншому рішенні Балаклійського районного суду Харківської області (Справа № 2—925/2008) зазначається: «суд дійшов висновку, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечать інтересам сторін та неповнолітньої дитини».

Дворічанський районний суд Харківської області в рішенні у справі щодо розірвання шлюбу (Справа № 2—372/2008) вказав, що позивачка «звернулася до суду з позовом до свого чоловіка про розірвання шлюбу, обґрунтовуючи свої позовні вимоги тим, що у них різні характери і погляди на життя, між ними постійно виникали сварки в присутності неповнолітньої дитини, шлюбні відносини вони не підтримують, проживають окремо з 2006 р., їх шлюб носить формальний характер, оскільки вона проживає з іншим чоловіком. Сторони майже два роки проживають окремо, спільного господарства не ведуть, подружні стосунки не підтримують. Між ними склалися неприязні стосунки, які негативно впливають на виховання неповнолітньої дитини».

ПІЛОТНИЙ СУД

Нарешті, в рішенні одного з пілотних судів — Чугуївського міського суду Харківської

області (Справа № 2—1955/2008) у справі за позовом про розірвання шлюбу зазначається: «матеріалами справи встановлено, що шлюбні відносини між подружжям припинені з вересня 2006 р., з цього часу сторони спільного господарства не ведуть, майнова суперечка не виникла, тому суд дійшов висновку, що подальше збереження шлюбу суперечить їхнім та дитини інтересам».

Загальна кількість справ, в яких при дослідженні обставин справи вказується, що спільне проживання подружжя *шкодить інтересам дитини*, а суд, постановляючи рішення, виходить з того розірвання шлюбу *відповідає інтересам дитини* — становить шість справ.

Висновки

Таким чином, як на законодавчому рівні, так і судовою практикою України визнається, що справи про розірвання шлюбу прямо стосуються інтересів дитини (дітей), які підлягають врахуванню при розгляді судом цієї категорії справ та ухваленні судових рішень. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки розірвання шлюбу між батьками безпосередньо стосується питання сім'ї дитини та її особисто.

В зв'язку з цим постає *питання щодо врахування думки дитини при вирішенні справ щодо розірвання шлюбу*.

Згідно ст. 171 СКУ, дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. При цьому суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси. До того ж Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. № 69—V передбачається, що положення цієї Конвенції, у тому числі, в частині врахування думки дитини, поширюються на розгляд судами справ щодо «будь-яких питань, які стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї».

А
Н
А
Л
І
З
П
Р
А
В
А

Висновки

Отже, згідно з міжнародними стандартами захисту прав дитини, а також національним законодавством України, при розгляді справ щодо розірвання шлюбу дитина *має право висловити свою думку*. Проте *в жодній (!) справі з тих, що підлягали моніторингу, думка дитини не була з'ясовувана судом*, хоча виходячи з відомостей, наведених у рішеннях суду, можна зробити висновок про те, що дитина, батьки якої розлучалися, досягла віку, з якого вона могла усвідомлювати характер подій, що відбуваються, та

висловлювати щодо них власну думку. Такий підхід не сприяє виконанню Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо максимального сприяння здійсненню прав дитини та врахування її думки при винесенні рішень, які стосуються її сім'ї та її особисто.

Очевидно, позиція суду обумовлюється тим, що, згідно ст. 51 Конституції України та ст. 24 СКУ, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, примушування до шлюбу не допускається. Отже думка дитини не може стати перешкодою для ухвалення рішення щодо розлучення батьків. Проте заслуховування позиції дитини з цього питання в судовому засіданні могло б спричинити відкликання позову про розірвання шлюбу або спонукати суд використати всі передбачені законом засоби для примиренні сторін.

Моніторинг засвідчив, що при розгляді справ про розірвання шлюбу суд нерідко вирішує питання щодо утримання та виховання дитини (дітей), що підтверджує висновок про те, справи цієї категорії належать до тих, що безпосередньо стосуються «дитини особисто, а також питань сім'ї» в значенні ч. 1 ст. 171 СКУ. До таких питань належать **стягнення аліментів на утримання дитини та визначення місце проживання дитини.**

Загальна кількість справ щодо розірвання шлюбу, в яких вирішувалося питання про **стягнення аліментів на дитину**,— 2, тобто три відсотка від кількості таких справ.

Показовим рішенням у справі щодо розірвання шлюбу та стягнення аліментів на утримання дитини є рішення одного з пілотних судів — Київського районного суду м. Харкова (Справа № 2—3002/2008), в якому суд повно та всебічно розглянув всі обставини справи, приділяючи увагу з'ясуванню дійсного матеріального стану відповідача та позивача, їх можливостям щодо утримання спільних дітей після розлучення.

ПІЛОТНИЙ СУД

Позивач звернулася до суду із позовною заявою, в якій просить розірвати шлюб з відповідачем та стягнути з нього аліменти на утримання дитини — сина у розмірі 500 грн. щомісячно, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до досягнення ним повноліття. Позивача вказала, що 10 липня 1982 р. вона уклала шлюб з відповідачем. Під час шлюбу народилося троє дітей, які проживають разом з ними, двоє з них є на сьогодні повнолітніми, третій — неповнолітній. У лютому 2008 р. подружжя остаточно припинило шлюбні відносини та більше не поновлювало їх. Причинами розпаду сім'ї стали постійні суперечки, відсутність взаєморозуміння та втрата поваги один до одного. Примирення з відповідачем не можливе. Суперечки в присутності дітей погано впливають на їх психологічний стан здоров'я. Збереження шлюбних відносин не відповідає інтересам позивача та відповідача, а також інтересам їх дітей.

Після розірвання шлюбу неповнолітній син та старші діти залишаються проживати з позивачем. Відповідач не має нікого на своєму утриманні, є працездатною особою та може виконувати аліментні обов'язки. Позивач працює прибиральницею у Національному аерокосмічному університеті, її середня заробітна плата складає 1000 грн., син Олександр навчається в Українській інженерно-педагогічній академії на бюджетній основі, стипендія йому не призначена.

Відповідач в судовому засіданні позовні вимоги визнав частково, пояснив, що зможе виплачувати аліменти на утримання дитини у розмірі 250 грн. щомісяця, про що надав до суду письмову заяву (а. с. 29), оскільки офіційно не працює та на теперішній час не перебуває на обліку в центрі зайнятості, при цьому також пояснив, що проживає в одній квартирі разом із позивачем та дітьми, алкогольними напоями не зловживає та надає матеріальну допомогу на утримання родини. Проти стягнення з відповідача аліментів на утримання дитини в твердій грошовій сумі у розмірі 250 грн. щомісячно до досягнення дитиною повноліття позивач не заперечувала.

Всі наведені сторонами обставини по справі було вивчено судом та підтверджено відповідними документами. Крім наведеного, суд встановив згідно з довідкою про заробітну плату та інші доходи Харківського авіаційного інституту від 14 травня 2008 р., що відповідач працює прибиральницею та має загальну суму доходів за рік у розмірі 6405 грн. 43 коп. Відповідач перебував на обліку як безробітний в Харківському міськрайонному центрі зайнятості з 24 травня 2007 р. та був знятий з обліку 02 червня 2008 р., його дохід за період з 24 травня 2007 р. по 31 травня 2008 р. становить 13005 грн. 78 коп., утримання аліментів з нього не проводилось, що підтверджується відповідними довідками, виданими Харківським міськрайонним центром зайнятості м. Харкова.

Враховуючи всі обставини справи суд постановив позов задовольнити частково. Розірвати шлюб між позивачем та відповідачем та стягнути з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання дитини в твердій грошовій сумі 250 (двісті п'ятдесят) грн. на місяць, починаючи з 22 травня 2008 р. і до досягнення дитиною повноліття. В іншій частині в задоволенні позовних вимог — відмовити.

Висновок

Отже, вирішення питання щодо стягнення аліментів на утримання дітей при розгляді справи щодо розірвання шлюбу сприяє забезпеченню прав та інтересів дитини, які можуть постраждати внаслідок розлучення батьків.

В результаті аналізу справ цієї категорії було виявлено, що в переважній більшості справ щодо розірвання шлюбу суд ставить **питання про визначення місця проживання дитини**, що має принципове значення в аспекті цього моніторингу, оскільки визначення місця проживання дитини в обов'язковому порядку передбачає врахування думки дитини у випадках, передбачених законодавством України.

Висновки

Моніторинг засвідчив, що при вирішенні більшості справ щодо розірвання шлюбу суд або констатує в мотивувальній частині, що дитина залишиться проживати з матір'ю, або визначає місце проживання дитини в резолютивній частині.

ПІЛОТНИЙ СУД

Чугуївський міський суд Харківської області (Справа № 2—1032/2008), викладаючи позовні вимоги, вказав, що позивачка звернулася до суду з позовом про розірвання шлюбу, посилаючись на те, що «вона знаходиться з відповідачем в зареєстрованому шлюбі з 29 вересня 2001 р., від даного шлюбу має неповнолітню дитину — сина, який після розірвання шлюбу буде проживати з нею».

ПІЛОТНИЙ СУД

Київський районний суд м. Харкова (Справа № 2—737/2008), викладаючи встановлені під час судового розгляду обставини справи про розірвання шлюбу зазначив, що «сторони зареєстрували шлюб 27 серпня 1993 р. Від шлюбу мають неповнолітнього сина, який проживає та буде проживати після розірвання шлюбу з матір'ю».

Кількість рішень, в яких визначається місце проживання дитини в резолютивній частині	23
Кількість рішень, в яких в тексті рішення вказувалося на те, з ким буде проживати дитина після розірвання шлюбу, але це питання не відтворювалося в резолютивній частині рішення	38
Кількість рішень, в яких це питання не розглядалося судом	2

Висновки

Отже, в 61 рішенні у справах щодо розірвання шлюбу суд вказував на місце проживання дитини, що дозволяє виділити такі справи в окрему категорію та дослідити особливості їх розгляду.

А
Н
А
Л
І
З
П
Р
А
В
А

Окрему проблему складає юридична підстава визначення місця проживання дитини при вирішенні справ щодо розірвання шлюбу. Відповідно до ст. 109 СКУ подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом *із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти*, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Висновки

З усіх справ цієї групи лише в *єдиній справі* було дотримано вимоги ч. 1 ст. 109 СКУ та подано до суду *письмовий договір про визначення місця проживання дитини та участь батьків у її вихованні (!)*.

Орджонікідзевський районний суд м. Харкова розглянув справу за позовом про розірвання шлюбу (Справа № 2—1223/2008) та встановив, що позивач просить суд розірвати шлюб з відповідачкою, посилаючись на те, що їх подальше спільне життя стало неможливим. Відповідачка проти позову не заперечує.

Судом встановлено, що сторони по справі знаходяться в зареєстрованому шлюбі з 28.02.1997 р., мають неповнолітнього сина. 17.12.2007 р. між сторонами «було укладено договір про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків, згідно якого батько і мати домовились, що дитина буде проживати з батьками рівну кількість діб на рік, а саме: в січні, березні, травні, липні, вересні та листопаді з матір'ю, в лютому, квітні, червні, серпні, жовтні та грудні з батьком. Надалі місце проживання дитини може бути змінено за домовленістю між батьками». В судовому засіданні сторони пояснили, що згодні, щоб місце проживання дитини було визначено як це вказано у договорі від 17.12.2007 р.

Приймаючи до уваги, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить їхнім інтересам, що має істотне значення, суд вирішив позовні вимоги задовольнити повністю і розірвати шлюб між позивачем та відповідачем. Місце проживання неповнолітнього сина після розірвання шлюбу встановити так, як це вказано у договорі про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків від 17.12.2007 р., а саме: дитина буде проживати з батьками рівну кількість діб на рік, в січні, березні, травні,

липні, вересні та листопаді з матір'ю, в лютому, квітні, червні, серпні, жовтні та грудні з батьком.

Висновки

Слід наголосити на тому, що в Сімейному кодексі України прямо не передбачено обов'язок суду визначати місце проживання дитини в тих справах про розірвання шлюбу, де сторони на заявляють таких позовних вимог. Намагання суду визначити в резолютивній частині рішення місця проживання дитини не суперечить положення ч. 2 ст. 112 та ч. 3 ст. 109 СКУ, які зобов'язує суд враховувати інтереси дитини при ухваленні рішення щодо розірвання шлюбу та постановляти рішення у таких справах, якщо буде встановлено, що після розірвання шлюбу не будуть порушені права дітей подружжя. Проте розгляд питання щодо визначення місця проживання дитини має обов'язково відбуватися *лише* за умови дотримання вимог законодавства України в частині врахування думки дитини у справах щодо визначення її місця проживання, передбачених, зокрема, ст. ст. 160, 161 та ч. 2 ст. 171 СКУ.

Відповідно до ч. 2. ст. 171 СКУ дитина, яка може висловити свою думку, *має бути вислухана* при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, *місця проживання*, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Таким чином, якщо при розгляді питання щодо розірвання шлюбу дитина має право висловити свою думку, то при визначенні місця проживання суд зобов'язаний вислухати думку дитини, якщо вона досягла віку, з якого може її висловити.

Висновки

Результати моніторингу засвідчили, що *в жодній (!) справі щодо розірвання шлюбу, в якій було визначено місце проживання дитини, дитина не була опитана в суді або її думка не була з'ясована в інший спосіб*. На наше переконання, таку практику слід розглядати як порушення положень міжнародного та національного права в частині врахування думки дитини при визначенні її місця проживання, які докладно висвітлюються в наступному параграфі Звіту.

4. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Значний інтерес в світлі цілей та задач моніторингу становлять справи щодо визначення місця проживання дитини, оскільки при вирішенні цієї категорії справ врахування думки дитини є обов'язковим.

Згідно з Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. № 69—V на розгляд судами справ, що стосуються визначення місця проживання дитини, в повному обсязі поширюються положення вказаної Конвенції, у тому числі, в частині врахування думки дитини. Як зазначалося, А відповідно до ч. 2. ст. 171 СКУ дитина, яка може висловити свою думку, має бути Н вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання та А місця проживання. Л

Згідно ст. 160 СКУ, яка закріплює право батьків на визначення місця проживання І дитини, місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою З батьків. Місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання П дитини, яка досягла 14 років, визначається нею самою. Р

За ст. 161 СКУ, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо А того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може В вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо А місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них. Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органу опіки та піклування.

Висновки

Отже, згідно з національним законодавством України, по досягненню дитиною 10 років уповноважений державний орган при вирішенні питання щодо місця проживання дитини має не лише заслухати думку дитини з цього приводу, а переконатися в наявності її згоди щодо визначення місця її проживання.

Загальна кількість справ щодо визначення місця проживання дитини, що стали предметом моніторингу, становить **65 справ**, що складає **18,6 відсотків** від загальної кількості всіх справ, що було досліджено. З них у **61 справі** місце проживання дитини було визначено при розгляді позову про розірвання шлюбу і лише **4 справи** було розглянуто за позовами про визначення місця проживання дитини. Нагадаємо, що кількість справ, що стали предметом моніторингу, складає загальна кількість розглянутих судами справ цієї категорії, тобто визначається об'єктивним показником.

З загальної кількості справ цієї категорії місце проживання дитини було визначено:

З матір'ю	60
З батьком	3
Почергово з батьком та матір'ю	1
З опікуном	1

При цьому думка дитини по цих справах враховувалася наступним чином:

У справах щодо визначення місця проживання дитини:	
Кількість справ, в яких дитина була опитана суддею при розгляді справи	2
Кількість справ, в яких думка дитини була викладена в матеріалах справи та врахована судом	1
Кількість справ, в яких суд вказав, що думка дитини не підлягає з'ясуванню через її малолітство, недосягнення віку, з якого вона може висловити свою думку	0
Кількість справ, в яких суд проігнорував питання щодо з'ясування думки дитини щодо визначення місця її проживання	1
У справах про розірвання шлюбу, в яких було визначене місце проживання дитини:	
Кількість справ, в яких дитина була опитана суддею при розгляді справи	0
Кількість справ, в яких думка дитини була викладена в матеріалах справи та врахована судом	0
Кількість справ, в яких суд вказав, що думка дитини не підлягає з'ясуванню через її малолітство, недосягнення віку, з якого вона може висловити свою думку	0
Кількість справ, в яких суд проігнорував питання щодо з'ясування думки дитини стосовно визначення місця її проживання	61
Висновки	
Отже, при розгляді всіх справ, в яких місце проживання дитини було визначено при вирішенні спору про розірвання шлюбу, питання про думку дитини щодо визначення її місця проживання взагалі не ставало.	

В справах щодо розірвання шлюбу питання про місце проживання дитини було вирішено у три способи:

1) В декількох справах, подаючи позов про розірвання шлюбу, позивач або відповідач просили визнати з ними місце проживання дитини (дітей).

Наприклад, справа щодо розірвання шлюбу була розглянута Лозівським міськрайонним судом Харківської області (Справі № 2—311/2009) за позовом чоловіка, батька неповнолітніх дітей. В рішенні у вказаній справі зазначається, що «відповідачка в судовому засіданні позов визнала, просила розірвати шлюб, також просила місце проживання дітей визнати з нею... судом встановлено, що... від шлюбу сторони мають двох неповнолітніх дітей, що підтверджується копіями свідоцтв про народження, які проживають разом з відповідачкою та знаходяться на її утриманні, тому суд вважає, що після розірвання шлюбу діти будуть проживати разом з матір'ю». В резолютивній частині рішення суд вирішив позов задовольнити, розірвати шлюб між позивачем та відповідачкою, а також «місце проживання неповнолітніх сина та доньки визнати разом з матір'ю». Як і в інших справах цієї групи, думка дітей у справі не була з'ясована.

2) В більшості справ цієї групи суд, вирішуючи питання про розірвання шлюбу, вказував на наявність згоди сторін щодо місця проживання дитини.

Наприклад, в рішенні Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі за позовом про розірвання шлюбу (Справа № 2—1661/2008) вказується, що «за взаємною згодою сторін після розірвання шлюбу діти будуть проживати з матір'ю». В резолютивній частині рішення суд вирішив «позовні вимоги задовольнити повністю і розірвати шлюб між позивачем та відповідачем. Неповнолітніх дітей після розірвання шлюбу залишити проживати з матір'ю».

Слід вказати, що в більшості справ про розірванні шлюбу, де вказувалося на наявність взаємної згоди батьків щодо визначення місця проживання дитини, суд не розглядав це питання та не відтворював його в резолютивній частині рішення.

3) В решті справ цієї групи суд в рішенні у справі обмежується констатацією місця проживання дитини після розлучення батьків.

Наприклад, у рішенні Лозівського міськрайонного суду Харківської області за позовом про розірвання шлюбу (Справа № 2—2173/2008) зазначається, що «сторони мають неповнолітнього сина, який проживає з відповідачкою та буде проживати разом з нею після розірвання шлюбу». Цим твердженням вирішення питання про місце проживання дитини вичерпується. В резолютивній частині рішення суд відтворює це положення та визначає місце проживання дитини разом з матір'ю.

Слід звернути увагу на одну справу цієї групи, резолютивна частина якої в частині

визначення питань, пов'язаних з долею дитини, відрізняється від інших справ та підтверджує, що при розгляді цієї категорії справ суд вирішує питання, які стосуються не лише сім'ї, а й дитини особисто.

Борівський районний суд Харківської області в рішенні у справі за позовом про розірвання шлюбу (Справа № 2—280/2008) вказав, що «сторони знаходяться в зареєстрованому шлюбі з 06.09.1997р. Від даного шлюбу мають одну неповнолітню дитину... неповнолітня дитина буде проживати з позивачем.» В резолютивній частині суд вирішив шлюб між сторона розірвати, «неповнолітнього сина залишити на виховання матері».

Висновки

Отже, при визначенні місця проживання дитини у разі, коли одна зі сторін просила суд вирішити це питання, думка дитини не була з'ясована. В жодному рішенні у справах щодо розірвання шлюбу, в яких йшлося про те, що місце проживання дитини визначено за згодою сторін та не є предметом спору, суд не переконався в наявності згоди дитини на визначення її місця проживання з одним з батьків. Суд не пояснив це відсутністю потреби у з'ясуванні наявності такої згоди недосягненням дитиною десятирічного віку, тобто просто проігнорував вимогу щодо врахування позиції дитини при визначенні її місця проживання, передбачену міжнародно-правовими актами та національним законодавством України.

Як зазначалося, з загальної кількості справ, в яких визначалося місце проживання дитини, 4 справи було розглянуто *за позовами про визначення місця проживання дитини*.

Одну з цих справ розглянув Ізюмський міськрайонний суд Харківської області: справу за позовом матері дитини до опікуна — бабці дитини по батьку про визнання місця проживання дитини, третя особа — опікунська рада Ізюмської міської ради (Справа № 2—401/2008)

У лютому 2008 р. позивачка — мати дитини звернулася до суду з позовною заявою до відповідача — опікуна дитини про визнання місця проживання дитини, в якій зазначає, що «6 лютого 1998 р. вона уклала шлюб з сином відповідача. Від даного шлюбу вони мають двох дітей: сина та доньку. 25.10.2005 р. їх шлюб було розірвано. Син постійно мешкає з нею, а донька, за рішенням № 1900 опікунської ради виконкому від 26.12.2001 р., проживає з опікуном, яким було призначено бабцю дитини — мати її колишнього чоловіка, оскільки дитину вона залишила у пологовому будинку, а колишній чоловік покинув

родину ще до народження доньки. Опікун вихованням її доньки не займається, дитина проживає в с. Іванчуківка в антисанітарних умовах, співмешканець відповідачки зловживає спиртними напоями, негативно впливає на виховання дитини, донька дошкільного віку, однак ніяких дитячих дошкільних установ не відвідує, до школи її не готують. Позивачка на цей час створила нову родину, має матеріальний достаток, в неї є умови для проживання і виховання доньки. У зв'язку з наведеним позивачка просить позов задовольнити».

Представник відповідачки — чоловік відповідача, позовні вимоги не визнав. Вважає, що не треба віддавати дівчину позивачці, оскільки вона по цей час не спілкується з матір'ю, не визнає її за матір, а називає своєю матір'ю відповідачку. У них є достатній достаток та здоров'я для виховання і утримання дівчини. Просить суд у позові відмовити.

Заслухавши показання сторін, третіх осіб, представника опікунської ради, яка позовні вимоги підтримала та пояснила, що вони «стежили за позивачкою два роки і в інтересах дитини просять передати дитину матері», вивчивши матеріали справи, суд не знайшов підстави для задоволення позову та вирішив відмовити позивачці в задоволенні позовних вимог у повному обсягу.

Друга справа за позовною заявою батька дитини до її матері про визначення місця мешкання дитини розглядалася у Балаклійському районному суді Харківської області за участю третіх осіб: Органу опіки та піклування Андріївської селищної ради Балаклійського району та Органу опіки та піклування Червонодонської селищної ради Балаклійського району (Справа № 2— 2125/2008).

В обґрунтування позовних вимог позивач вказує на те, що від спільного шлюбу, який рішенням Балаклійського районного суду Харківської області було розірвано 21 вересня 2007 р., вони з відповідачкою мають неповнолітню дитину — доньку. Під час шлюбу та після його розірвання відповідачка не приділяла достатньої уваги дочці, зловживала спиртними напоями та страждала змішаним тривожно-депресивним розладом. Після розірвання шлюбу відповідачка залишила доньку та переїхала до своїх батьків у с. Андріївка Балаклійського району Харківської області. Більше року дитина проживає з позивачем у смт. Червоний Донець, він піклується про неї.

Відповідачка у судовому засіданні позов визнала, пояснила, що «вона не заперечує щоб дитина мешкала з батьком в с. Червоний Донець, тому що там вона ходє до школи, там більш комфортні умови мешкання, а вона зараз мешкає в с. Андріївка у своїх батьків. Відповідачка боїться, що позивач заборонить їй бачитися з дитиною, хоча до цього часу він не перешкоджає їх спілкуванню з дитиною — привозить доньку на вихідні та канікули».

Треті особи — представник органу опіки та піклування Червонодонської селищної Ради та представник органу опіки та піклування Андріївської селищної ради у судовому засіданні вважають, що справа повинна бути розглянута на розсуд суду, оскільки «дитина бажає мешкати як з матір'ю так і з батьком».

В рішенні вказується, що суд «заслухав у присутності педагога думку дитини, яка пояснила суду, що дійсно більш року мешкає з батьком, він піклується про неї — готує їжу, пере білизну, вбирає, займається з нею. Але вона бажає проживати разом з мамою та татом. Батько ніколи не відмовляє їй в спілкуванні з матір'ю, відвозить її до мами».

Вивчаючи матеріали справи, суд відзначив, що «місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. З свідцтва про народження дитини встановлено, що дитина не досягла 14-ти річного віку». Заслухавши пояснення сторін, свідків, заслухавши думку дитини, дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що «в інтересах неповнолітньої дитини доцільно визначити її місце мешкання разом з батьком в с. Червоний Донець Балаклійського району». Таким чином, суд вирішив позовну заяву про визначення місця мешкання дитини задовольнити.

Висновки

Наведена справа є взірцем того, як суд свідомо поставився до виконання вимог міжнародних актів та національного законодавства України. Суд не обмежився врахуванням думки дитини, викладеною у висновку органу опіки та піклування, а допитав дитину в присутності педагога в ході судового розгляду справи та отримав змогу особисто переконатися щодо її ставлення до батьків, умов її виховання та думки стосовно її місця проживання.

Наступна справа щодо визначення місця проживання дитини була розглянута Фрунзенським районним судом м. Харкова (Справа № 2— 536/2008). 20.11.2007 р. позивач, «діючи в інтересах неповнолітнього сина, звернувся до суду з позовом до відповідачки про визначення місця проживання дитини, вказуючи, що шлюб між ними розірвано у 2002 р. Згідно рішення суду їх син залишений на виховання матері, яка на той час ніде не працювала та не мала постійного місця проживання. На момент розірвання шлюбу син жив з відповідачем та навчався у школі № 11 м. Жлобіно (Білорусь)... Дитина бажає жити з позивачем, про що він неодноразово пояснював працівникам соціальних служб. У теперішній час дитина навчається у сьомому класі тієї ж школи і переїздити нікуди не бажає. Позивач просив суд передати неповнолітнього сина йому на виховання та визначити їх спільне місце проживання у квартирі позивача».

Відповідачка у судовому засіданні позов не визнала та пояснила суду, що бажає сама виховувати сина. Вона стверджувала, що «позивач ховає дитину та не віддає їй. У жовтні 2005 р. вона разом з державним виконавцем та своєю матір'ю приїхала до відповідача додому, вийшла з сином на вулицю, щоб поспілкуватись наодинці. Через 15 хвилин на вулицю вийшов відповідач і забрав сина. Не заходячи більше у квартиру відповідача, де залишався державний виконавець, вони з матір'ю повернулись додому. Син виглядав нормально, казав, що йому добре, і що він хоче приїхати в Україну, подивитись. Вона з чоловіком та їх дитиною живуть в однокімнатній квартирі, яка є власністю її чоловіка. Її чоловік не заперечує проти проживання з ними її сина».

У висновку відділу освіти Жлобінського райвиконкому № 300 від 22.02.2008 р. вказується, що «...у розмові з дитиною встановлено, що він не бажає жити з матір'ю, але не заперечує проводити у неї час канікул. У дитини є всі умови для життя, навчання та подальшого забезпечення з батьком».

Судом було ухвалено про допит дитини, для чого суд зобов'язав його матір надати нотаріально посвідчений письмовий дозвіл на перетин міжнародного кордону. Враховуючи, що такого дозволу відповідачка суду не надала, суд вважає, що вона ухилилась від надання суду доказів (пояснень неповнолітнього), тому вважає переконливими доводи позивача про те, що дитина бажає проживати, з ним, а не з матір'ю.

«Діючи в інтересах неповнолітнього, беручи до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, її вік та інші обставини, що мають істотне значення, а також враховуючи, що по досягненню віку 14 років дитина, відповідно до ч. 3 ст. 160 СКУ, має право самостійно визначити своє місце проживання, суд дійшов висновку про задоволення позову та «встановив місце проживання неповнолітнього разом з батьком, до досягнення ним віку 14 років».

Слід звернути увагу на викладені у позові відомості, що «згідно рішення суду, їх син був залишений на виховання матері, яка на той час ніде не працювала та не мала постійного місця проживання. Відповідачка у його вихованні та матеріальному утриманні участі не приймає, але не дивлячись на це, Богодухівський районний суд Харківської області ухвалював рішення про відібрання у позивача дитини». Очевидно, такі рішення суду стали можливими внаслідок формального підходу суду при ухваленні рішень, які стосуються прав та інтересів дитини, про який йшлося вище.

В цілому, у наведеній справі пояснення сторін та інших учасників процесу були спрямовані на відтворення ставлення дитини до предмету спору, його думки щодо бажаного місця його проживання. Судом було ухвалено про допит дитини, проте суд

визнав за можливе визнати ненадання матір'ю дитини нотаріально посвідченого письмового дозволу на перетин міжнародного кордону як ухилення від надання суду доказів (пояснень неповнолітнього), і тому визнав переконливими доводи позивача про те, що дитина бажає проживати, з ним, а не з матір'ю.

Проте допит дитини дозволяє не лише отримати підтвердження позиції позивача чи відповідача по справі, а з'ясувати її власну думку, яка може відрізнитися від свідчень сторін, але обов'язково має бути врахована при вирішенні питання, яке стосується дитини особисто. На нашу думку, у такому випадку суд міг би вжити всіх доступних йому правових засобів задля того, щоб дізнатися ставлення дитини до спірного питання у ході судового розгляду справи. Зокрема, суд міг з'ясувати питання щодо наявності між Україною та Республікою Білорусь угоди про надання правової допомоги та, за наявності такої, вжити необхідних процесуальних заходів для допиту неповнолітнього за місцем його фактичного проживання.

Висновки

Таким чином, результати моніторингу засвідчили, що при розгляді справ за позовами про визначення місця проживання дитини суд не в повному обсязі дотримується міжнародних та національних стандартів щодо з'ясування та врахування думки дитини, а також наявності згоди дитини, що досягла 10 років, стосовно місця її проживання.

5. Справи щодо позбавлення батьківських прав

Особливістю питань щодо позбавлення батьківських прав, відібрання дитини без позбавлення батьків батьківських прав та поновлення батьківських прав згідно із взятими на себе міжнародними зобов'язаннями України є той факт, що вони підпадають під дію Європейської конвенції здійснення прав дітей. Крім того, під час розгляду таких справ українське законодавство допускає участь дитини у судовому процесі і безпосереднє висловлення її думки у суді.

Загальна кількість справ щодо позбавлення батьківських прав, які стали предметом моніторингу — **50 (14 відсотків** від загальної кількості справ). Тобто це третя за кількістю категорія справ. Серед них у 2-х справах, тобто у 4-х відсотків справ, мова йшла про відібрання дитини від батьків без позбавлення останніх батьківських прав. Жодної справи щодо відновлення батьківських прав у поле зору моніторингу не попало. Це знов підтверджує зроблені під час попереднього моніторингу припущення щодо відсутності такої практики і майже безповоротності рішення про позбавлення батьківських прав, а відповідно, і позбавлення дитини можливості з'єднатися із біологічною родиною. За цих

умов врахування думки дитини та визначення її найкращих інтересів набуває особливого значення.

Згідно з Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення А прав дітей» від 3 серпня 2006 р. № 69—V, на розгляд судами справ, що стосуються Н позбавлення батьків дитини батьківських прав, в повному обсязі поширюються А положення вказаної Конвенції, у тому числі, в частині врахування думки дитини. Як Л зазначалося, відповідно до ч. 2. ст. 171 СКУ дитина, яка може висловити свою думку, І має бути вислухана при вирішенні питання щодо позбавлення батьківських прав. З Згідно ст. 160 СКУ, яка закріплює право батьків на визначення місця проживання дитини, місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою П батьків. Місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною Р згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання А дитини, яка досягла 14 років, визначається нею самою. В

А

Висновок

Судова практика свідчить, що суди до розгляду справ даної категорії підходять спрощено, часто не розмежовуючи підстави позбавлення батьківських прав, не посилаючись на конкретні пункти ст. 164 СКУ, хоч підстави позбавлення батьківських прав є різними по своїй суті і потребують неоднакових доказів.

Коло питань, які вирішувалися судом при розгляді справ щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, склали наступний перелік.

Тільки питання про позбавлення батьківських справ	19
Питання про позбавлення батьківських справ та стягнення аліментів на утримання дитини (дітей), щодо яких особа (особи) позбавляється батьківських прав	20
Питання про позбавлення батьківських справ та встановлення опіки над дитиною (дітьми), щодо яких особа (особи) позбавляється батьківських прав	2
Питання про позбавлення батьківських справ, встановлення опіки над дитиною (дітьми) та стягнення аліментів на його (їх) утримання	4
Інші	5

Серед інших питань розглядалося, зокрема, позбавлення батьківських прав у поєднанні із накладанням заборони на відчуження майна та збереження права користування житловим приміщенням. Важливо зауважити, що гарантування у судовому

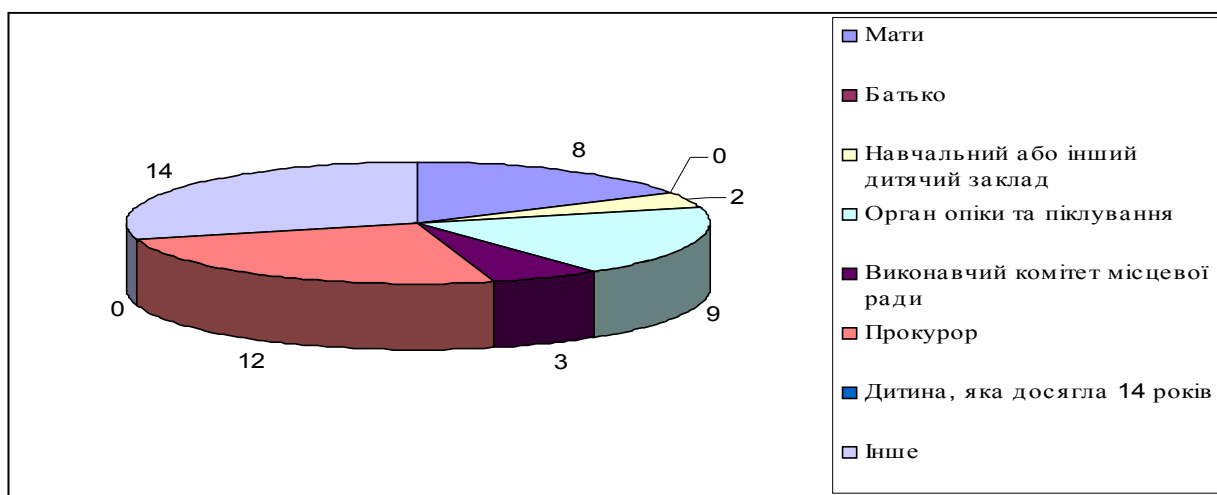
рішенні дотримання майнових прав дитини при позбавленні її батьків батьківських прав є, нажаль, нечастим випадком, що призводить до багатьох складнощів щодо захисту та збереження майна дитини у майбутньому.

Серед всіх справ щодо позбавлення батьківських прав майже всі позови було задоволено судом:

Кількість позовів, які задоволено	49
Кількість позовів, в задоволенні яких відмовлено	1
Кількість позовів, які задоволено частково	0

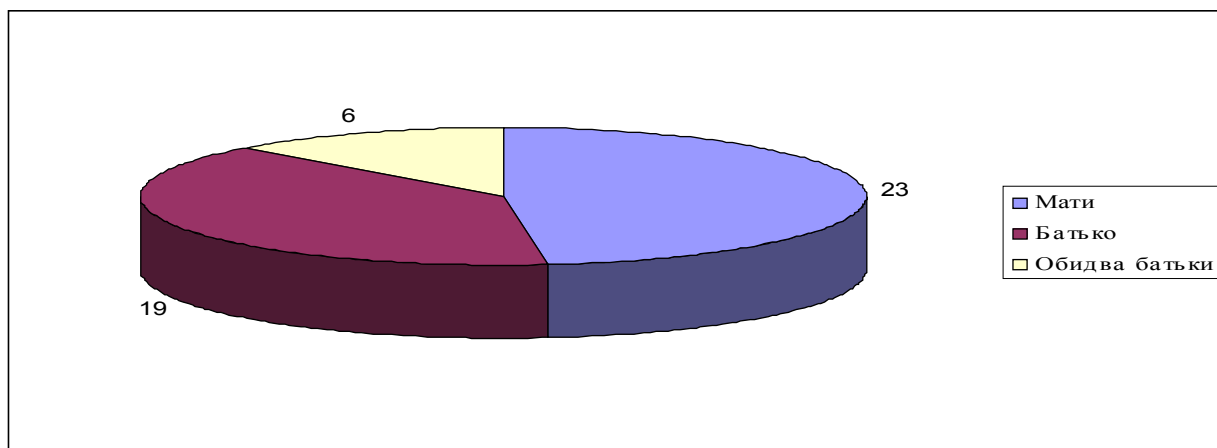
Це знову ж таки свідчить про спрямованість практики саме на позбавлення батьківських прав, а не на спробу зберегти родину та залишити дитину у сім'ї.

Відповідно *позивачем* у справах цієї категорії виступали:

Так, у 6 випадках позивачем виступала Служба у справах дітей, а в 8 випадках — особа, в сім'ї якої проживає дитина.

Відповідачами у справах щодо позбавлення батьківських прав виступали:

При аналізі справ щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав за *ставленням відповідача (відповідачі) до позбавлення їх батьківських прав* виявилось, що

Кількість справ, в яких відповідач (відповідачі) визнали позов в частині позбавлення батьківських прав	21
Кількість справ, в яких відповідач (відповідачі) заперечували проти позбавлення їх батьківських прав	5
Кількість справ, в яких один з відповідачів позов визнав, інший	2
Кількість справ, в яких відповідач не з'явився до суду і не надав заперечень	22

В питаннях щодо позбавлення батьківських прав яскраво відображені існуючі в українському суспільстві гендерні стереотипи. Так, наприклад, у справі № 2—1466, яка розглядалася у Чугуївському міському суді, позивач — батько, в ході судового розгляду уточнив позовні вимоги, вимагаючи задовольнити лише позбавлення матері батьківських прав, а позовні вимоги в частині стягнення з неї аліментів залишити без розгляду, що й було задоволено судом.

Інший приклад позбавлення батьківських прав батька при наявності у матері нового чоловіка (Дзержинський районний суд, Справа № 2—206/2008). Позбавлення батьківських прав мати мотивувала недостатнім рівнем піклування біологічного батька про дитину та тим, що дитина може отримати душевну травму, якщо дізнається, що чоловік матері не її батько. При цьому біологічний батько позов не визнавав і активно намагався підтвердити свою зацікавленість у долі дитини. Однак суд все ж таки виніс рішення про позбавлення батьківських прав, що є явною дією на користь матері, а не на дотримання найкращих інтересів дитини та її права підтримувати контакт з обома біологічними батьками.

Згідно із ст. 171 СКУ дитина може висловити свою думку і має бути заслухана при вирішенні спорів щодо позбавлення її батьків батьківських прав. Тобто законодавство передбачає за дитиною таке право, однак заслуховування дитини у суді в таких ситуаціях не є обов'язковим, а практика реалізації цього права дитиною не надто поширена. Серед всіх справ зазначеної категорії, які аналізувалися в рамках моніторингу, *думка дитини* тим чи іншим чином була врахована лише у 5-х справах, що становить 10 відсотків від загальної кількості справ щодо позбавлення батьківських прав. Серед них у 4-х випадках дитина була опитана суддею при розгляді справи та в 1-му випадку думка дитини була викладена в матеріалах справи та врахована судом. В усіх інших 45 справах суд проігнорував питання щодо з'ясування думки дитини щодо позбавлення її батьків чи одного з них батьківських прав.

Прикладами питань, які з'ясовувалися судом під час заслуховування думки дитини, є визначення ступеню спілкування з батьками або одним з них: «неповнолітня дитина пояснила, що свого рідного батька вона майже не пам'ятає, останні шість років його не бачила і з ним не спілкувалася, батько ніколи її не відвідував, подарунків не дарував, матеріально її матері не допомагав» (Орджонікідзевський суд м. Харкова, Справа № 2—1642/2008).

Фактично прецедентною є справа, яка слухалася в одному з пілотних судів, стосовно позбавлення батьківських прав матері дитини за позовом самої дитини.

ПІЛОТНИЙ СУД

Первомайський міськрайонний суд Харківської області (Справа № 2—271/2009), розглянув справу за позовом неповнолітньої особи стосовно позбавлення її матері батьківських прав щодо неї. Раніше суд виніс рішення про виділення дитини у матері без позбавлення батьківських прав. З того часу в відносинах нічого не змінилося — мати не підтримує ніяких стосунків, не займається вихованням та забезпеченням. Дитина постійно проживає з бабусею, яка замінила матір. Відповідач належним чином, неодноразово, у встановлений законом спосіб повідомлялася про час та місце слухання справи, однак до суду не прибула. Рішення було винесено заочно.

Представник Опікунської ради Первомайської міської ради Харківської області позовні вимоги про позбавлення відповідачки батьківських прав підтримала та пояснила, що відповідачка фактично стосунків з дитиною не підтримує. В теперішній час вирішується питання щодо позбавлення відповідачки батьківських прав відносно двох молодших дітей, яким вона не приділяє уваги.

Суд прийшов до висновку щодо доведеності факту свідомої поведінки відповідачки, направленої на ухилення від виконання батьківських обов'язків, тому в інтересах неповнолітньої дитини позов підлягає задоволенню.

Прецедентність справи полягає в тому, що це єдина (окрім спеціальної категорії справ про надання дозволу на одруження неповнолітніх осіб) справа, в якій дитина виступала позивачем, активно висловлювала свою думку протягом слухання справи самостійно та за допомогою представника (адвоката). Думка дитини та позовні вимоги були враховані судом повністю. Хоча всі інші характеристики розгляду справи виявились достатньо типовими для справ цієї категорії.

Висновки

Важливим спостереженням став відмічений при аналізі спрощений порядок розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав, коли сторони (батьки або один з них) позовні вимоги визнають і не заперечують проти позбавлення батьківських прав. В

таких ситуаціях позбавлення батьківських прав настає майже автоматично по аналогії зі згодою сторін. При цьому окремо не розглядається питання стосовно визначення інтересів та думки дитини.

Проблема недотримання інтересів дитини при позбавленні батьківських прав та відібрання дитини в Україні вже вийшла на міжнародний рівень. Нещодавно було прийнято рішення Європейського суду з прав людини «Савіні проти України», яке не тільки визнало порушення Україною ст. 8 Європейської конвенції прав людини та основоположних свобод, а й визначило перелік чітких стандартів, спрямованих на збереження сім'ї та врахування думки дитини у суді при розгляді справ щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини.

6. Справи щодо всиновлення дитини

Значний інтерес в аспекті цілей та завдань моніторингу становлять справи щодо усиновлення дитини. Відмінність цієї категорії справ від більшості інших справ, що стали предметом моніторингу, полягає в тому, при їх вирішенні вимагається не лише врахування думки дитини, а наявність згоди дитини на усиновлення за деякими винятками, передбаченими сімейним законодавством України.

Юридичною підставою усиновлення в Україні виступає глава 18 СКУ. У відповідності до положень ст. 207 СКУ усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Ст. 218 СКУ прямо вказує на те, **що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.** Згода А дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Н Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення. Ч. ч. 3 та 4 А ст. 218 СКУ встановлюють винятки з вказаного правила, а саме: усиновлення Л провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не І усвідомлює факту усиновлення. Крім того, згода дитини на усиновлення не потрібна, З якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Останньому положенню кореспондує право дитини на таємницю усиновлення, П закріплене ст. 226 СКУ. Відповідно до ч. ч. 2 та 3 вказаної статті, дитина, яка Р усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її А усиновлення. Особа, яка була всиновлена, після досягнення нею 14 років має право В на одержання інформації щодо свого усиновлення. А

Відповідно до ст. 228 СКУ, яка вказує заходи щодо забезпечення таємниці усиновлення, таємниця усиновлення забезпечується також відповідно до ст. ст. 229—231 СКУ, які передбачають право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини; право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату А

народження дитини, а також зміну прізвища, імені та по батькові особи, яка Н усиновлена. Цими статтями передбачено, що якщо усиновлюється дитина, яка А досягла 7 років, то для запису усиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, Л крім випадку, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками І (ч. 2 ст. 229 СКУ). Згідно ч. 1 ст. 231 СКУ, за заявою усиновлювачів може бути З змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені. П Відповідно до п. 6 ст. 224 СКУ суд, постановляючи рішення про усиновлення Р дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, серед яких — ставлення А дитини до особи, яка бажає її усиновити. Згідно зі ст. 236 СКУ, якщо усиновлення В було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною, А усиновлення визнається недійсним за рішенням суду.

Висновок

Таким чином, аналіз правових засад усиновлення засвідчує, що позиція дитини при вирішенні справ цієї категорії має принципове значення й, за окремими винятками, саме згода дитини виступає умовою ухвалення рішення про задоволення заяви про її усиновлення.

Серед всіх справ, що стали предметом моніторингу, **8 справ стосувалися усиновлення дитини**. У 6 з них заявниками (заявником) виступали громадяни України, у 2-х — іноземці (в обох справах — громадяни США). 4 справи стосувалися всиновлення дитини чоловіком її матері, при чому всиновлювач та дитина тривалий час проживали однією сім'єю. 4 справи стосувалися всиновлення дитини (дітей) сторонньою парою (3 справи) або особою (1 справа).

В усіх справах судом було постановлено рішення про задоволення заяв про всиновлення дитини. Проте результати моніторингу засвідчили, що не в кожній з них було дотримано вимог законодавства щодо врахування думки дитини.

При вирішенні справ щодо всиновлення дитини суд поставився до з'ясування думки дитини у такий спосіб:

Кількість справ, в яких дитина була опитана суддею при розгляді справи	4
Кількість справ, в яких думка дитини була викладена в матеріалах справи, та врахована судом	1
Кількість справ, в яких суд вказав, що думка дитини не підлягає з'ясуванню через її малолітство, недосягнення віку, з якого вона може висловити свою думку	1
Кількість справ, в яких суд проігнорував питання щодо з'ясування думки дитини щодо її всиновлення	2

Як зазначалося, у чотирьох справах досліджуваної категорії заявником вистали чоловіки, які уклали шлюб та проживали однією сім'єю з матір'ю дитини та самою дитиною, щодо якої вирішується питання про всиновлення. Незважаючи на схожість фактичних обставин справи, питання про врахування думки дитини щодо її всиновлення вирішувалось судом по-різному, також відрізнявся підхід суду до з'ясування ставлення дитини до особи, що бажає її всиновити.

Значну увагу суд приділяв з'ясуванню вимог, які висуваються законодавством України до осіб, які можуть бути усиновлювачами (ст. ст. 211, 212 СКУ), а також формальних обставин справи (стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини тощо) у контексті їх відповідності інтересам дитини, яка підлягає всиновленню.

Так, Орджонікідзевський районний суд м. Харкова розглянув цивільну справу за заявою про всиновлення дитини, заінтересовані особи: мати дитини та Служба у справах дітей Орджонікідзевської районної в місті Харкові ради (Справа № 2—о—80/2008), в якій заявник просив оголосити його усиновлювачем дитини — хлопця 11 років. В обґрунтування заяви заявник посилався на те, що «25 березня 2006 р. він зареєстрував шлюб з матір'ю дитини, яка підлягає всиновленню, яка після реєстрації з ним шлюбу прийняла його прізвище. Від попереднього шлюбу з батьком дитини, який помер, у його дружини залишилося двоє дітей. За весь час спільного проживання однією сім'єю з 2003 р., заявник фактично виконує обов'язки батька по відношенню до її дітей, займається вихованням та їх утриманням, діти вважають його своїм батьком. Зі старшою дівчинкою своєї дружини у них склалися дуже теплі родинні відносини, але вона не бажає, щоб її всиновили тому, що буде реєструвати шлюб і вважає недоречним змінювати зараз своє прізвище». Заінтересовані особи — мати дитини та Служба у справах дітей заяву підтримали. В рішенні у справі, що аналізується, прямо зазначено, що «опитана у судовому засіданні малолітня дитина не заперечувала проти її всиновлення заявником». За результатами розгляду справи суд прийшов до висновку, що заява про всиновлення підлягає задоволенню.

Таким чином, у вказаній справі всі докази по справі оцінювалися судом з точки зору їх відповідності інтересам дитини. При винесенні рішення у справі судом у судовому засіданні було з'ясовано наявність згоди дитини на її всиновлення, що цілком відповідає приписам міжнародного та національного права щодо врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її особисто та її сім'ї.

В аналогічній справі, що також була розглянута Орджонікідзевським районним судом м. Харкова за заявою про усиновлення дитини, зацікавлені особи: мати дитини та

відділ опіки та піклування при виконавчому комітеті Орджонікідзевської міської Ради (Справа № 2—о—48/2008), заявник просив оголосити його усиновлювачем дитини, змінити прізвище та по-батькові дитини на його прізвище та ім'я, а також записати його батьком усиновленої дитини до актового запису про народження, посилаючись на те, що «він є чоловіком матері дитини, займається вихованням і утриманням дитини, батько дитини у актовому записі про народження записано за вказівкою матері відповідно до ч. 1 ст. 135 СКУ, мати дитини, проти усиновлення не заперечує».

З'ясовуючи обставини по справі, суд вказав: «Суд вважає недоцільним з'ясування волі дитини на усиновлення, оскільки дитина тривалий час проживає разом з усиновлювачем, називає його своїм батьком. Зазначене відповідає вимогам ч. 4 ст. 218 СКУ». Враховуючи встановлені факти та відповідні ним правовідносини суд вирішив заяву про всиновлення задовольнити.

Отже, в цій справі суд, хоча й не отримав згоду дитину на всиновлення, аргументував свою позицію посиланням на національне законодавство та вказав, що діє при цьому в найвищих інтересах дитини.

На відміну від наведених рішень, в наступних справах щодо всиновлення дитини суд за схожих фактичних обставин справи фактично проігнорував думку дитини щодо її усиновлення.

ПІЛОТНИЙ СУД

Первомайський міськрайонний суд Харківської області розглянув цивільну справу за заявою чоловіка матері дитини про усиновлення дитини, заінтересовані особи: мати дитини та Орган опіки та піклування виконавчого комітету Первомайської міськоїради. Заявник просив задовольнити заявлені вимоги, посилаючись на те, що 07 грудня 2005 р. він уклав шлюб з матір'ю дитини. Раніше, до реєстрації шлюбу з заявником, мати дитини перебувала у шлюбі, від якого має доньку. Рішенням Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 24.06.2008 р. батько дитини був позбавлений відносно доньки батьківських прав. Після укладення шлюбу заявник став мешкати разом з дружиною та її донькою, стосунки з якою склалися добре. Заявник працює. За місцем роботи та проживання характеризується позитивно, має добрий стан здоров'я, спиртними напоями не зловживає на обліку у психоневрологічному або наркологічному диспансері не перебуває. Власних дітей не має.

З рішення суду у цій справі вбачається, що при встановленні обставин справи та відповідних до них правовідносини, суд врахував позицію заінтересованої особи — матері дитини, яка просила суд визнати заявника усиновлювачем її неповнолітньої доньки. Суд з'ясував, що всі вищенаведені відомості про заявника підтверджуються

відповідними документами, що містяться в матеріалах справи. В рішенні суду також міститься посилання на висновок Служби у справах дітей Первомайського міськвиконкому від 14.08.2008 р., яким усиновлення заявником визнано доцільним і таким, що відповідає інтересам дитини. Враховуючи всі обставини справ суд ухвалив рішення про задоволення заяви.

Висновок

При розгляді цієї справи суд жодним чином не вказав на наявність згоди дитини на усиновлення. Дитина не була допитана в ході судового розгляду справи, її згода на усиновлення не була відтворена у висновку Служби у справах дітей. При цьому з інформації, що залишилася відкритою при розміщенні рішення суду у Єдиному державний реєстр судових рішень, вбачається, свідоцтво про народження дитини, яка підлягає всиновленню, видане 26.05.1995 р. Це означає, що наявність згоди дитини, якій на момент розгляду справи виповнилося 13 (!) років, на її усиновлення, не було з'ясовано судом, при тому ігнорування судом думки дитини щодо предмету розгляду жодним чином не було аргументовано в рішенні по справі.

Аналогічний підхід був виявлений Лозівським міськрайонним судом Харківської області при розгляді цивільної справу за заявою чоловіка матері дитини про усиновлення дитини віком 9 років, зацікавлені особи — мати дитини, Служба у справах дітей Лозівської районної державної адміністрації Харківської області, Служба у справах дітей Лозівської міської ради Харківської області (Справа № 2—о—182/2008). Очевидно, що такий підхід суперечить міжнародним та національним стандартам врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її особисто та її сім'ї.

Наступну групу у категорії справ щодо всиновлення дитини становлять справи, в яких *усиновлювачами виступають сторонні особи або особа, а дитина (діти), які підлягають всиновленню, позбавлені батьківського піклування та перебувають під опікою держави.*

ПІЛОТНИЙ СУД

Заява про усиновлення дитини громадянами України була розглянута Чугуївським міським судом Харківської області, зацікавлена особа: служба у справах дітей Чугуївської райдержадміністрації (Справа № 2—о—138/2008). Заявники звернулися до суду із заявою про усиновлення дитини, мотивуючи свої вимоги тим, що вони перебувають у зареєстрованому шлюбі з 1987 р., від шлюбу дітей не мають, перебувають на обліку служби у справах дітей Чугуївської райдержадміністрації як кандидати в

усиновителі з 24.04.2006 р. Суд вислухав заявників, дослідив Акт обстеження житлово-побутових умов кандидатів в усиновителі, висновок служб у справах дітей Чугуївської райдержадміністрації про можливість заявників бути усиновителями, висновок про доцільність усиновлення, характеристики заявників та висновки щодо їхнього стану здоров'я, інші письмові матеріали по справі та дійшов висновку, що «заявники за своїм станом здоров'я, матеріального становища, сімейного стану та умов їх проживання, становлення до виховання дитини — здатні забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини і вважає можливим заяву задовольнити, оголосивши їх усиновлювачами дитини».

При винесенні рішення по справі суд не отримав згоду дитини на всиновлення, проте аргументував свою позицію посиланням на чинне законодавство України. В рішенні суду зазначено, що «Відповідно до ст. 218 СКУ усиновлення проводиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Суд, враховуючи, що дитина, яку заявники мають намір усиновити, у зв'язку зі своїм малолітнім віком не усвідомлює факту усиновлення, вважає за можливе провадження усиновлення по справі без згоди усиновлюваної заявниками дитини». Таким чином, слід визнати, що рішення, яке аналізується повною мірою відповідає інтересам дитини, не порушуючи її право на висловлення своєї думки.

Наступні справи стосуються усиновлення дитини іноземцями.

ПІЛОТНИЙ СУД

Перша з них була розглянута Чугуївським міським судом Харківської області за заявою громадян Сполучених Штатів Америки про усиновлення дітей, заінтересовані особи: Служба у справах дітей Чугуївської районної державної адміністрації Харківської області, Служба у справах дітей Люботинської міської ради Харківської області, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дітей Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Люботинський обласний інтернат I ступеня для дітей — сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування та загальноосвітня школа — інтернат I—III ступенів для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (Справа № 2—о—36/2009).

В рішенні зазначається, що «громадяни Сполучених Штатів Америки звернулися до суду із заявою про усиновлення неповнолітніх дітей, вказуючи на те, що вони перебувають у зареєстрованому шлюбі. Вони познайомилися з хлопцями завдяки міжнародній програмі культурного обміну. Рішення про усиновлення було ними глибоко обмірковане, рідні,

родичі та сусіди підтримують їх наміри, щодо усиновлення, так як за час перебування у них в родині хлопці дуже добре підійшли їх сім'ї. Заявники усвідомлюють відповідальність та проблеми, з якими вони можуть зіштовхнутися та будуть робити все необхідне, щоб виростити дітей щасливими та здоровими. Їх намір про усиновлення остаточний. Один з хлопців перебував у них в родині вісім разів, чотири рази влітку та чотири рази на Різдво, а другий — три рази, два рази влітку та один раз на Різдво».

Суд заслухавши заявників, представників зацікавлених осіб, що з'явилися до судового засідання, вивчивши письмові матеріали справи, дослідивши у відповідності до ст. 224 СКУ обставини по справі в цілому, враховуючи мотиви, на підставі з яких заявники бажають усиновити дітей, дійшов висновку, що заявники за своїм станом здоров'я, матеріального становища, сімейного стану та умов проживання, ставлення до виховання дітей здатні забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дітей і вирішив заяву задовольнити. При цьому в рішенні по справі суд вказав, що «відповідно до ст. 218 СКУ для усиновлення дитини потрібна її згода. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові... У судовому засіданні судом було з'ясовано, що діти бажають, щоб їх батьками були заявители».

У рішенні не уточнено, у який спосіб: чи діти були допитані в ході судового розгляду справи, чи їх згода була відтворена у висновку служби у справах дітей або засвідчена іншими доказами по справі. Проте наведе свідчить про встановлення судом факту наявності згоди дітей на всиновлення та створення належних умов для здійснення прав дитини.

В другій справі про всиновлення дитини іноземцем, розглянутої Орджонікідзевським районним судом м. Харкова (Справа № 2—о—59/2008) громадянка Сполучених Штатів Америки звернулася до суду із заявою про усиновлення неповнолітньої дитини, мотивуючи свою заяву тим, що «вона завжди мріяла стати матір'ю та виховувати дітей, вже має одну доньку 1995 р.н., яка була усиновлена в Україні у 2006 р. З об'єктивних причин заявниця не може мати біологічних дітей, але завжди мріяла про велику родину, та найкращим шляхом для досягнення цієї мрії вважає усиновлення. Рішення про усиновлення було нею глибоко обмірковане, рідні та родичі підтримують її наміри щодо усиновлення. Заявниця усвідомлює відповідальність та проблеми, з якими вона може зіштовхнутися та буде робити все необхідне, щоб виростити дітей щасливими та здоровими». Суд, дослідивши письмові матеріали по справі, вирішив, що заява підлягає задоволенню.

У рішенні по справі суд вказав, що: «Відповідно до ст. 218 СКУ для усиновлення дитини потрібна її згода. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові. Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Суд, враховуючи, що дитина, яку заявники мають намір усиновити, у зв'язку зі своїм віком усвідомлює факт усиновлення, вважає за можливе провадження усиновлення по справі за згодою дитини що усиновлюється заявниками... Відповідно до вимог ст. 218 СКУ дівчинка надала особисту згоду на усиновлення (згода від 28.03.2008 р.)».

Отже, як і в попередньому рішенні, суд не вказав, в якій формі було надано дитиною згоду на усиновлення, проте наведене свідчить, що наявність згоди дитини було досліджено та встановлено судом.

Слід відзначити, що при вирішенні питання щодо усиновлення дитини іноземцями суд більш докладно висвітлює в рішенні всі обставини, передбачені ч. 1 ст. 224 СКУ, що спрямовано на попередження потенційно можливих злочинних намірів по відношенню до дитини, що підлягає усиновленню та вивезенню в іншу країну.

Необхідно наголосити на тому, що в обох рішеннях судів міститься аналогічне положення, а саме: «Беручи до уваги, що будь-яка затримка у виконанні рішення може негативно вплинути на нормально-психологічний стан дитини, якій необхідно час, щоб адаптуватися в країні усиновителів і розпочати навчання в школі, а також обмеження в часі перебування в країні усиновительки суд вважає за доцільне допустити негайне виконання рішення у частині оформлення документів відповідно **до ст. 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, ратифікованою Україною**». Ст. 7 «Обов'язок діяти швидко» Європейської конвенції про здійснення прав дітей передбачає, що під час розгляду справ, що стосуються дитини, судовий орган діє швидко для уникнення будь-яких невиправданих зволікань, а швидке виконання прийнятих рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою. У термінових випадках судовий орган при необхідності має повноваження приймати рішення, які підлягають негайному виконанню.

Таким чином, ці два рішення **є єдиними (!) рішеннями з усіх, що підлягали моніторингу, в яких суд послався на Європейську конвенцію про здійснення прав дітей**. Цей досвід має бути поширений серед інших судів України та запозичений ними з метою створення найбільш сприятливих умов для здійснення прав дитини.

Висновки

В цілому, за підсумками моніторингу справ щодо усиновлення дитини, було виявлено, що у **двох з семи рішень**, що складають 28 відсотків від загальної кількості справ цієї категорії, згода дитини не була отримана без законних підстав, думка дитини була проігнорована судом. Такі результати, з одного боку, вимагають належного реагування

вищих судових інстанцій, з іншого — свідчать про нагальну потребу проведення всеукраїнського моніторингу справ про всиновлення дитини з метою підтвердження чи спростування отриманої в ході моніторингу рішень судів Харківської області статистики. У разі її підтвердження необхідно розбити та впровадити на рівні судової влади систему заходів, спрямованих на підвищення обізнаності суддів України у питаннях захисту прав та врахування думки дитини при вирішенні справ щодо всиновлення.

7. Справи щодо надання права неповнолітньому на реєстрацію шлюбу.

Серед справ, що стали предметом моніторингу, в окрему групу слід виділити справи щодо надання неповнолітньому права на реєстрацію шлюбу, до якої увійшли 3 справи. В світлі цілей та задач моніторингу ці справи становлять особливий інтерес передусім тим, що розглядаються за заявою неповнолітньої особи, тобто сама дитини ініціює судовий розгляд справи.

А

Н

Правовою основою розгляду справ цієї категорії виступають ст. ст. 22, 23 СКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 23 СКУ право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Шлюбний вік для жінки встановлюється у 17, а для чоловіка — у 18 років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу (ст. 22 СКУ). Згідно з ч. 2 ст. 23 СКУ за заявою особи, яка досягла 14 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

А

В

А

ПІЛОТНИЙ СУД

Первомайський міськрайонний суд Харківської області розглянув за заявою неповнолітнього про надання права на шлюб, заінтересована особа — відділ РАЦС по місту Первомайському Первомайського міськрайонного управління юстиції Харківської області (Справа № 2—о—21/2009).

Заявник пояснив, що він зустрічається з жінкою, з якою має намір одружитися, з середини 2007 р. і по даний час. Вони ведуть сумісне життя, кохають одне одного. Він та ця жінка ведуть статеве життя, внаслідок чого, остання завагітніла. Заявник є батьком майбутньої дитини і вони хочуть укласти шлюб, що відповідає їхнім інтересам, проте не можуть цього зробити, оскільки заявник не досяг шлюбного віку. Отже він просить суд

надати йому право на шлюб.

Суд, встановивши факти у справі та відповідні до них правовідносини, вивчивши та дослідивши матеріали справи, заслухавши пояснення заявника та показання свідка — матері майбутньої дружини заявника, дійшов висновку, що заявлені вимоги є законними та обґрунтованими і надання заявникові права на шлюб у повній мірі відповідає його та її інтересам, отже вони підлягають задоволенню.

В інших двох справах суд також дійшов висновку щодо задоволення вимог стосовно надання неповнолітнім особам права на шлюб, виходячи в одній справі з того, що «даний шлюб є добровільним і не суперечить моральним засадам суспільства» (Золочівський районний суд Харківської області, Справа № 2—о—36/2008), в іншій — що «такий шлюб відповідає інтересам заявника та інтересам майбутньої дитини» (!) (Лозівський міськрайонний суд Харківської області, Справа № 2—о—72/2008).

Висновки

Таким чином, результати моніторингу засвідчили, що справи щодо надання неповнолітньому права на реєстрацію шлюбу виступили чи не єдиною категорією справ, які було розглянуто за заявами неповнолітніх осіб. Хоча законодавством України передбачено право кожного учасника сімейних відносин, який досяг 14 років, на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ст. ст. 18, 152 та інші статті СКУ), лише одна справа щодо позбавлення батьківських прав була ініційована неповнолітньою дитиною, яка досягла 14 років. На нашу думку така ситуація пояснюється відсутністю належного рівня обізнаності дітей щодо своїх процесуальних прав, якими вони можуть скористатися, що обумовлює необхідність проведення масштабних інформаційних кампаній серед молоді, присвячених їх правам та особливостям їх здійснення.

8. Інші категорії справ, які стосуються прав та інтересів дитини

До цієї категорії потрапили **12 справ**, які не належать до жодної з попередніх категорій, але прямо стосуються прав та інтересів дитини. Передусім слід виділити такі справи:

- справа про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та стягненні моральної шкоди (Ізюмський міськрайонний суд Харківської області, Справа № 2—730/2008);
- справа про встановлення факту народження дитини (Лозівський міськрайонний суд Харківської області, Справа № 2—о—127/2008);
- справа про встановлення факту родинних відносин (Краснокутський районний суд

Харківської області, Справа № 2—о—43/2008);

— справа про скасування рішення та визнання малолітніх осіб такими, що не набули права на проживання та користування житловою площею та зняття їх з реєстраційного обліку (Київський районний суд м. Харкова, Справа № 2—429/08/04);

— справа про поновлення порушеного права та зняття з реєстраційного обліку малолітньої особи (Красноградський райсуд Харківської області, Справа № 2—1177/2008) та деякі інші.

Висновки

Незважаючи на значущість інтересів дитини в цих справах, особи, що не досягли повноліття, не були опитані в ході судового розгляду, їх думка не була з'ясована та врахована при постановленні рішення у справах.

Висновки щодо дотримання обраних стандартів діяльності судів у пілотних судах

Стандарт	Висновок
1. Доступ до правосуддя	
Публічні слухання: доступ моніторингових груп до відкритих слухань	Моніторингові групи не мали проблем із доступом до судових слухань. Стандарт дотримується.
Публічні слухання: можливість почути учасників, зокрема дітей	В залах судових засідань є можливість почути всіх учасників процесу, зокрема дітей, однак це відбувається переважно через відносно невеликі розміри приміщень таких зал. Стандарт дотримується.
Безпечність, доступність та зручність: інформація у суді доступна для дитини	Діти фактично не мають фізичного доступу к інформації на стендах у судах через їх надвисоке розміщення. В жодному з пілотних судів немає інформації, адаптованої до розуміння дитини. Стандарт не дотримується.
Безпечність, доступність та зручність: використовуються спеціальні заходи по забезпеченню доступності і зручності діяльності суду для дітей	В кожному суді Харківської області призначено ювенального суддю, однак в пілотних судах ювенальні судді працюють тільки в 1 суді і в 1 такий суддя є, але справи тимчасово не розглядає. В інших судах справи за участю дітей розглядаються різними суддями. Коло цілеспрямованих заходів, спрямованих на забезпечення доступності і зручності діяльності суду для дітей, цим обмежується. Стандарт не дотримується.
Безпечність, доступність та зручність: очікування дитиною участі у судовому процесі організовано із врахуванням потреб дитини	Очікування дитиною участі у судовому процесі організоване без врахування потреб дитини: в судах відсутні спеціальні приміщення для дітей, немає фахівців, які б допомогли дітям впоратися із хвилюванням та стресом, діти чекають виклику в засідання у коридорах суду. Стандарт не дотримується.
Безпечність, доступність та зручність: для створення дружньої до дитини атмосфери у суді залучаються психологи	Психологи залучаються виключно для проведення допитування дитини та надання роз'яснень (висновків) спеціаліста щодо психологічного стану дитини згідно чинного законодавства. Ані для організації очікування дитини, ані для підтримки дружньої до дитини атмосфери в самому суді психологи не залучаються. Стандарт дотримується частково.

<p>Ефективна участь: суд має спеціальні приміщення для організації допитування дитини</p>	<p>Спеціальних приміщень для допитування дитини немає в жодному з пілотних судів. Діти допитуються частіше в кабінеті судді, іноді у залі судових засідань (в залежності від віку дитини та обставин справи). Стандарт не дотримується.</p>
<p>Ефективна участь: судді розуміють дитячу психологію і можуть організувати допит дитини у відповідності до її вікових особливостей</p>	<p>Окремого навчання з основ дитячої психології судді не проходять, в рамках семінарів Академії суддів судді, які працюють із справами за участю дітей, проходять навчання щодо особливостей процедури розгляду таких справ. Рівень розуміння дитячої психології та спроможності організувати ефективне опитування дітей різного віку залежить переважно від особистісних якостей судді та його досвіду роботи. Переважно судді намагаються уникнути заслуховування думки дітей молодшого віку та враховують їх думку за допомогою інших джерел інформації (зі свідчень батьків, висновків органів опіки та піклування тощо). Стандарт майже не дотримується.</p>
<p>Ефективна участь: у судовому процесі бере участь психолог або педагог</p>	<p>Психологи та педагоги залучаються для проведення допитування дитини та надання роз'яснень (висновків) спеціаліста щодо стану дитини згідно чинного законодавства. Часто при запрошенні названих фахівців використовуються «особисті контакти» через відсутність відповідних спеціалістів в області, або їх небажання витратити свій час на участь у судовому засіданні. Зазвичай запрошуються вчителі або психологи з найближчої школи або зі школи, де навчається дитина. Стандарт дотримується майже повністю.</p>
<p>Ефективна участь: дитині надається спеціальний представник</p>	<p>Є випадки, коли дитина мала свого адвоката або представника. Але це не були представники, призначені судом на вимогу дитини. Впровадження даного стандарту Європейської конвенції про здійснення прав дітей на практиці не розпочалося. Стандарт не дотримується.</p>
<p>Ефективна участь: дитині надається інформація щодо судового процесу у доступній формі</p>	<p>Дотримання цього стандарту залежить виключно від особистісних якостей судді та його поважного ставлення до дитини. Обсяг наданої інформації безпосередньо залежить від віку дитини. Дитині, думка якої заслуховувалася у процесі, не завжди пояснюється рішення суду. Стандарт дотримується частково.</p>
<p>Ввічливість, уважність, повага: судді та персонал ввічливі та уважні до дитини</p>	<p>Переважно судді та персонал уважно ставляться до дитини, однак дитина рідко розглядається як самостійний учасник судового процесу, що володіє визначеним обсягом процесуальних прав. Стандарт дотримується частково.</p>

<p>Ввічливість, уважність, повага: відношення до сторін у процесі</p>	<p>Відношення до сторін переважно ввічливе та поважне, однак дотримання стандарту суттєво залежить від особистісних якостей судді. Стандарт переважно дотримується.</p>
<p>Ввічливість, уважність, повага: вплив гендерних факторів на відношення до учасників процесу</p>	<p>Очевидного впливу гендерного фактору на ставлення судді до сторін та учасників процесу не спостерігалось, проте іноді відчувалися приховані уявлення про стереотипний розподіл соціальних ролей жінок та чоловіків, передусім в частині виконання ними обов'язків щодо виховання та розвитку дитини. Стандарт переважно дотримується.</p>
<p>2. Швидкість та своєчасність</p>	
<p>Розгляд справ: достовірність дат слухань</p>	<p>Дотримання стандарту залежить від загальної практики достовірності дат слухань у суді. У 2-х з 5-ти пілотних судів було відмічено факти недостовірності дат. Стандарт дотримується частково.</p>
<p>Розгляд справ: навантаження на суддю, який працює із справами, пов'язаними із дітьми</p>	<p>Навантаження на ювенального суддю суттєво не відрізняється від навантаження на інших суддів: ювенальний суддя розглядає окрім справ за участю дітей й інші справи. Орієнтовна кількість справ на місяць — 130 (біля 6 справ на день на одного суддю). Тобто проблема навантаження ювенальних суддів лежить у площині загальної проблеми навантаження суддів в Україні. Крім того, навантаження й іншими справами не дає можливості зосередитися на самовдосконаленні в сфері прав дитини. Стандарт не дотримується.</p>
<p>Розгляд справ: відповідність термінів розгляду справ нормам законодавства</p>	<p>Порушень термінів розгляду справ помічено не було. Стандарт переважно дотримується.</p>
<p>3. Рівність, справедливість та повнота</p>	
<p>4.</p>	
<p>Справедливий судовий процес, який заслуговує на довіру: відповідність чинному законодавству і процесуальним правилам, зокрема Європейській конвенції здійснення прав дітей</p>	<p>Судовий процес переважно відповідає чинному законодавству, але прогалини в законодавстві, що існували донедавна, не давали можливості дотримуватися специфічних вимог Європейської конвенції про здійснення прав дітей у частині врахування думки дитини та надання їй судом спеціального представника. Останні зміни у законодавстві, зокрема у Цивільному процесуальному кодексі України, дають підстави сподіватися на вдосконалення судової практики у цій сфері. Стандарт дотримується частково.</p>

<p>Справедливий судовий процес, який заслуговує на довіру: суд забезпечує спеціальні процедури для ефективного врахування думки дитини</p>	<p>При врахуванні думки та інтересів дитини суд користується переважно висновками органів опіки та піклування або думкою представників дитини. Заслуховування думки дитини у суді є скоріше винятком ніж практикою. При чому, у 2-х судах, в яких дійсно працюють ювенальні судді, практика заслуховування думки дитини використовується постійно. Стандарт майже не дотримується.</p>
<p>Судові рішення та дії: врахування гендерних факторів при винесенні рішень</p>	<p>Судові рішення у справах, що виникають з сімейних правовідносин, не враховують гендерну складову проблеми виховання та розвитку дитину, не надають належну увагу фактичній соціальній ситуації, яка полягає в тому, що саме на жінку припадає основний тягар по догляду за дитиною та турботі про неї. Неврахування гендерного компонента при вирішенні справ цієї категорії нерідко спричиняє фактичну дискримінацію за статевою ознакою, що порушує вимоги Конституції України, Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. та інших актів законодавства України щодо забезпечення гендерної рівності. Стандарт майже не дотримується.</p>
<p>Судові рішення та дії: врахування висновку органів опіки і піклування</p>	<p>Висновок опіки та піклування має ключове значення у переважній більшості судових рішень. Часто інші джерела інформації щодо думки дитини та представлення її найкращих інтересів просто не розглядаються, наприклад, не враховується думка дитини при позбавленні одного з батьків батьківських прав при згоді сторін. Стандарт дотримується частково.</p>
<p>Чіткість: суд чітко визначає, що необхідно робити сторонам після винесення рішення</p>	<p>Чіткість визначення того, що необхідно робити сторонам після винесення рішення, залежить від позовних вимог та особистісних якостей судді. Спеціального пояснення рішення суду дитині майже не відбувається. Стандарт дотримується частково.</p>
<p>Чіткість: винесене рішення доводиться до відома дитини у зрозумілій формі</p>	<p>Спеціального пояснення рішення суду дитині майже не відбувається. Такі випадки зустрічалися лише коли дитина виступала позивачем або заявником у справі, наприклад, у справах про надання права неповнолітньому на реєстрацію шлюбу. Стандарт майже не дотримується.</p>

Загальні рекомендації

1. Рекомендації щодо вдосконалення законодавства України стосовно врахування думки дитини та її інтересів в процесі цивільного судочинства

1.1 З метою подальшого вдосконалення цивільно-правового законодавства у напрямку захисту прав дітей та врахування їх думки слід розглянути питання про доцільність виокремлення в структурі чинного ЦПК України окремої глави «Проведення у справах досудового розгляду та судовий розгляд справ за участю малолітніх та неповнолітніх осіб», закріплення в ній особливостей розгляду цивільних справ, зокрема справ, що виникають із сімейних правовідносин за участю осіб, які не досягли повноліття.

1.2 Слід відзначити, що ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту прав дітей» від 21 травня 2009 р. № 1397—VI стало важливим кроком на шляху вдосконалення законодавства України стосовно врахування думки дитини та її інтересів в процесі цивільного судочинства. Однак, з метою уникнення формального підходу при застосування його положень в цивільному процесі, необхідно доповнити ст. 27—1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» ЦПК України максимально повним переліком «процесуальних прав та процесуальних обов'язків дитини, передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України», на які в загальному, неконкретизованому вигляді вказує її чинна редакція.

1.3 З метою визначення психологічного стану дитину, який обумовлено ситуацією, що стала предметом судового розгляду та може впливати на її думку щодо суті справи, необхідно створити належну законодавчу базу для проведення психологічної експертизи дитини на вимогу сторін процесу або за ініціативою суду.

1.4 На законодавчому рівні слід визначити перелік відомостей, які приховуються при розміщенні судових рішень в Єдиному реєстрі судових рішень та уникнути приховання інформації щодо віку дитини та розміру аліментів, які присуджуються на її утримання. Такі відомості не мають персонального характеру та не несуть інформації про приватне життя конкретних осіб, оскільки особисті дані останніх (їх прізвище, ім'я, по-батькові, дата і місце народження тощо) в Реєстрі приховані, проте вони дозволяють дослідити тенденції практики врахування судами думки дитини та її інтересів в судовому процесі.

1.5 Проблема стягнення аліментів на утримання дитини стосуються життєво важливих питань її існування та задоволення базових потреб. На законодавчому рівні слід передбачити обов'язок суду роз'яснювати сторонам процесу положення ч. 3. ст. 184, а

також ч. ч. 8—10 ст. 181 СКУ щодо призначення тимчасової державної допомоги у разі, якщо розмір аліментів, які присуджені або реально виплачуються, менше ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку на кожну дитину.

1.6 Виходячи з задекларованого в ст. 51 Конституції України держаного захисту дитинства, материнства та батьківства, на законодавчому рівні необхідно визначити мінімальний розмір аліментів, які стягуються на утримання дружини під час вагітності або одного з батьків у разі проживання з ним дитини у розмір, не менше прожиткового мінімуму для дорослої працездатної особи. У разі, якщо з врахуванням матеріального або сімейного стану платник аліментів неспроможний сплачувати аліменти у такому розмірі, особі, яка не має можливості працювати через обов'язок виховувати дитину, що разом з нею проживає, має сплачуватися державна допомога у сумі різниці між прожитковим мінімумом для дорослої працездатної особи та розміром аліментів, що стягуються на її утримання.

1.7 На законодавчому рівні слід передбачити вимогу щодо з'ясування думки повнолітніх дочки або сина, які продовжують навчання, щодо доцільності стягнення аліментів на їх утримання та їх розміру в ході судового розгляду та постановлення судового рішення.

1.8 В цілях запобігання ігнорування суддями вимог щодо врахування думки дитини та її інтересів в процесі цивільного судочинства необхідно вдосконалити законодавчі механізми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення міжнародних та національних стандартів у сфері захисту матеріальних і процесуальних прав дітей та сприяння їх реалізації.

2 . Рекомендації щодо вдосконалення адміністрування судів для створення у суді дружньої до дитини атмосфери.

2.1 Судам слід продовжувати та вдосконалювати практику експериментального впровадження посади спеціалізованого ювенального судді, що призначається розпорядженням голови суду. В судах, в яких така посада не є суто формальною, забезпечуються найбільш сприятливі умови для судового захисту матеріальних прав та інтересів дитини та здійснення їх процесуальних прав в судовому процесі. Виокремлення посади ювенального судді надасть можливість проводити тематичне підвищення кваліфікації таких суддів у сфері міжнародних стандартів прав дитини, основ дитячої психології, особливостей проведення допиту дитини та інших процесуальних дій за участю малолітніх та неповнолітніх осіб тощо, долучивши до організації такого навчання Академію суддів України.

2.2 З метою забезпечення положень Європейської конвенції про здійснення прав дітей в кожному суді слід призначити відповідальну особу, зобов'язану надавати дитині консультації щодо роботи суду, обсягу та змісту процесуальних прав дітей та особливостей їх реалізації в судовому процесі. Доцільним вбачається запровадження в судах посади штатного психолога, який би не тільки надавав співробітникам суду психологічні консультації щодо розгляду судових справ та ефективного спілкування з відвідувачами, а й забезпечував організацію зручного перебування дитини у суді, поки вона очікує участі у процесі, а також залучався як спеціаліст при судовому розгляді справ за участю дитини.

2.3 З метою налагодження у судах дружньої до дитини атмосфери та зниження психологічного тиску на дитину слід забезпечити кожен суд мінімальним набором іграшок, дитячих журналів, олівців, фломастерів, альбомів для малювання. Такі приладдя можуть знаходитися у кабінеті психолога (за наявності останнього) або у кабінеті ювенального судді. Іграшки та приладдя для малювання можуть бути використані при очікуванні дитиною участі у процесі та/або опитуванні дитини при судовому розгляді справи.

2.4 Інформаційні стенди в приміщеннях судах мають бути наповнені актуальною інформацією про роботу суду, яка своєчасно оновлюється, та розташовані на рівні не вище очей людини середнього зросту. Судам слід розміщувати на інформаційних стендах спеціальну інформацію, зорієнтовану на дітей: інформацію про права дитини у суді; про роботу консультанта, який може надати пояснення дитині щодо її процесуальних прав; про графік роботи ювенального судді тощо.

2.5 Головам суду необхідно організувати систематичну роз'яснювальну роботу щодо положень Європейської конвенції про здійснення прав дітей та зобов'язань, які вона покладає на суд, серед технічних працівників суду, зокрема співробітників канцелярії, служби охорони тощо.

2.6 Судам слід більше уваги приділяти широкому інформуванню громадськості, зокрема молоді, про функції судової системи, повноваження різних судових інстанцій та особливості судового процесу, що може бути здійснено через проведення спільних заходів органів суду та громадських організацій або власних інформаційно-роз'яснювальних заходів суду для місцевої громади (наприклад, дня відкритих дверей для молоді та школярів).

3. Рекомендації щодо вдосконалення практики врахування судами думки дитини та її інтересів при вирішенні справ, що виникають з сімейних правовідносин

3.1 Судам слід більш інтенсивно використовувати міжнародні стандарти захисту матеріальних та процесуальних прав дітей, визначені Конвенцією ООН про права дитини,

Європейською конвенцією про здійснення прав дітей, Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, іншими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які можуть застосовуватися у таких формах:

а) самостійне застосування норм міжнародного договору, що включає:

— застосування норм міжнародного права за наявності в акті внутрішнього законодавства прямого відсилання до нього;

— застосування норми міжнародного договору для врегулювання внутрішньо-державних відносин за наявності прогалини у внутрішньому законодавстві;

— застосування норми міжнародного договору у разі колізії з нормою внутрішнього законодавства, що регулює ті ж відносини.

б) спільне застосування норм міжнародного договору і «споріднених» норм національного законодавства, що включає:

— паралельне рівнозначне застосування норми міжнародного договору і норми внутрішнього законодавства, які регулюють одні й ті самі відносини і не суперечать одне одному;

— застосування норми міжнародного договору і норми внутрішнього законодавства, що конкретизує норму міжнародного договору.

3.2 Судам слід не допускати порушень вимог міжнародно-правових актів та законодавства України щодо врахування думки дитини та її інтересів в процесі цивільного судочинства, визначати, в який спосіб думка дитини або її згода була з'ясована судом (з допиту дитини у судовому засіданні, з висновку органу опіки та піклування, зі свідчень сторін процесу тощо), а також більш докладно відтворювати у рішенні суду позицію дитини, яка була опитана в ході судового розгляду справи.

3.3 З метою запобігання помітному гендерному дисбалансу в сфері розподілення батьківських прав та обов'язків між матір'ю та батьком дитини та уникнення формального підходу до розгляду справ, що виникають з сімейних правовідносин, судам слід брати до уваги гендерні аспекти таких справ та оцінювати фактичні наслідки постановлених рішень з позиції забезпечення принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Гендерний підхід до вирішення справ, які стосуються виховання та розвитку дитини, дозволить запобігти поширеній фактичній ситуації, коли на жінку припадає основний тягар по догляду за дитиною та турботі про неї.

3.4 Суду слід відступати від формального підходу до визначення розміру аліментів на утримання дітей та використовувати надану законодавством можливість щодо врахування всіх особливостей конкретної справи з метою визначення такого розміру

аліментів, який максимально повно задовольняв би потреби конкретної дитини виходячи з матеріальних та інших можливостей її батьків.

3.5 Визначаючи розмір аліментів в частках від доходу батька або матері дитини, суд має вказувати на передбачений законодавством мінімальний розмір аліментів. При цьому судам слід уникати некоректних формулювань, таких як «не менше 30 відсотків від прожиткового мінімуму», та відповідно до вимог законодавства визначати мінімальний розмір аліментів на утримання дитини як «не менше ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку», а за умови стягнення аліментів на декількох дітей — як «не менш 30 відсотків прожиткового мінімуму на кожну дитину відповідного віку», що максимально відповідає якнайкращим інтересам кожної дитини та сприяє забезпеченню її життєво важливих потреб.

3.6 Судам слід уникати формального підходу до питання щодо наявності доходу в платника аліментів та його реального розміру, оскільки такий підхід суперечить міжнародно-правовим стандартам захисту прав та інтересів дітей, а також законодавству України, зокрема ст. ст. 182 СКУ. В усіх справах щодо стягнення аліментів обов'язковим доказом по справі має виступати довідка про доходи відповідача або відомості про перебуванні відповідача на обліку в центрі зайнятості, інші документи, що підтверджують розмір його доходів. У разі ненадання цих документів сторонами процесу, вони мають бути витребувані за запитом суду. У разі, якщо в ході розгляду справи встановлено, що відповідач офіційно не працює, аліменти мають визначатися тільки в твердій грошовій сумі, що не позбавляє позивача права у майбутньому позиватися про зміну розміру аліментів у разі зміни матеріального становища відповідача.

3.7 Моніторинг засвідчив, що справи щодо збільшення розміру аліментів або стягнення додаткових витрат на утримання дітей спрямовані на покращення умов матеріального утримання дитини, визначених попереднім рішеннями суду щодо стягнення аліментів на утримання дитини. Такі справи мають частіше ініціюватися батьками дитини, особливо у випадках, коли попередні рішення щодо аліментів ставили дитини у край невідгідне матеріальне становище, для чого така можливість має їм роз'яснюватися судами при постановленні рішень про стягнення аліментів на утримання дитини.

3.8 У справах щодо зміни розміру аліментів судам слід враховувати, що міжнародні та національні стандарти захисту прав дитини виходять з того, що зміна матеріального стану платника аліментів може вплинути лише на зменшення розміру аліментів у разі його погіршення. Покращення матеріального стану не має розглядатися судом як підстава для зменшення розміру аліментів, що цілком відповідає інтересам дитини. Так само стягнення аліментів в твердій грошовій сумі спрямовано на захист інтересів дитини через

визначення стабільних виплат на її утримання, які не залежать від мінливого доходу платника аліментів, а не на запобігання сплати ним більшої суми аліментних виплат у разі збільшення його доходів.

3.9 Слід звернути увагу судів на те, що при вирішенні справ щодо стягнення аліментів на утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання або є непрацездатними, слід уникати вживання терміну «дитина», оскільки особи, що досягли повноліття, не є дітьми за визначенням міжнародних-правових актів та національного законодавства України.

3.10 Судовою практикою України визнається, що справи про розірвання шлюбу прямо стосуються інтересів дитини (дітей) подружжя, які підлягають врахуванню при їх судовому розгляді, що підтверджується поширеною практикою вирішення у рішеннях про розірвання шлюбу питань щодо утримання та виховання дитини (дітей). В зв'язку з цим судам слід мати на увазі, що згідно з міжнародними стандартами захисту прав дитини, а також національним законодавством України, при розгляді справ щодо розірвання шлюбу дитина має право висловити свою думку. Такий підхід сприятиме здійсненню права дитини на врахування її думки при винесенні рішень, які стосуються її сім'ї та її особисто.

3.11 В Сімейному кодексі України прямо не передбачено обов'язок суду визначати місце проживання дитини в тих справах про розірвання шлюбу, де сторони не заявляють таких позовних вимог. При цьому намагання суду визначити в резолютивній частині рішення місце проживання дитини не суперечить положення ч. 2 ст. 112 та ч. 3 ст. 109 СКУ, які зобов'язують суд враховувати інтереси дитини при ухваленні рішення щодо розірвання шлюбу та постановляти рішення у таких справах, якщо буде встановлено, що після розірвання шлюбу не будуть порушені права дітей подружжя. Проте розгляд судами питання щодо визначення місця проживання дитини має обов'язково відбуватися лише за умови дотримання вимог законодавства України в частині врахування думки дитини та наявності її згоди на визначення її місця проживання, передбачених, зокрема, ст. ст. 160, 161 та ч. 2 ст. 171 СКУ.

3.12 У зв'язку з виявленням в результаті моніторингу рішень судів Харківської області високого відсотку справ щодо всиновлення дитини, в яких згода дитини на всиновлення не була отримана без законних підстав та думка дитини з цього питання була проігнорована судом, необхідно здійснити всеукраїнський моніторинг справ щодо всиновлення дитини з метою підтвердження чи спростування отриманої статистики. У разі її підтвердження необхідно розбити та впровадити на рівні судової влади систему заходів, спрямованих на підвищення обізнаності суддів України у питаннях захисту прав та врахування думки дитини при вирішенні справ щодо всиновлення.

3.13 Слід звернути увагу судів на неприпустимість спрощеного підходу до розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав та необхідність визначення у рішенні суду підстав позбавлення батьківських прав відповідно до пунктів 1—6 ч. 1 ст. 164 СКУ, оскільки підстави позбавлення батьківських прав є різними за своєю суттю та потребують неоднакових доказів. Слід також наголосити на необхідності з'ясування думки дитини при вирішенні справ щодо позбавлення батьківських прав.

3.14 Судам при оголошенні рішення, що стосується прав та інтересів дитини, слід пояснювати його зміст дитині, яка бере участь у судовому процесі, доступною мовою та в зрозумілій формі.

4. Рекомендації щодо основних напрямів формування суспільної свідомості та громадської позиції у сфері захисту прав дитини та врахування її думки при вирішенні питань, що стосуються дитини особисто або її сім'ї

4.1 В результаті моніторингу рішень судів Харківської області було виявлено, що лише 1 відсоток справ, які так чи інакше стосуються прав та інтересів дитини, було порушено за заявою неповнолітньої особи, хоча законодавством України передбачено право кожного учасника сімейних відносин, який досяг 14 років, на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ст. 18, 152 та інші статті СКУ). Вважаємо, що така ситуація пояснюється відсутністю належного рівня обізнаності дітей щодо своїх процесуальних прав, якими вони можуть скористатися, що обумовлює необхідність проведення масштабних інформаційних кампаній серед молоді, присвячених їх правам та особливостям їх здійснення.

4.2 Слід спрямувати зусилля громадськості на утвердження в суспільній свідомості концепції відповідального батьківства, яка вимагає усвідомлення суспільством того факту, що існування дитини не має залежати від бажання батька (матері) відшукати роботу. Передбачений ст. 180 СКУ обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття підлягає виконанню у будь-якому випадку, якщо батьки є фізично здоровими та працездатними. Небажання платників аліментів вчинити активні дії щодо пошуку засобів утримання своїх дітей має сприйматися як невиконання ними своїх батьківських обов'язків, що може призвести до позбавлення їх батьківських прав за наявності всіх необхідних підстав, передбачених чинним законодавством.

4.3 Громадським організаціям та ініціативним групам слід активніше залучати представників судової гілки влади до спільного проведення просвітницьких заходів щодо роботи суду та судової системи, зокрема серед молоді, учнів шкіл тощо.

4.4 Слід продовжувати практику здійснення громадських моніторингів судових рішень, яка є свідченням демократизації судової влади України, а також виступає ефективним інструментом лобіювання законодавчих змін та викорінення виявлених громадськістю перепон на шляху до здійснення правосуддя на засадах верховенства права.

**Право дитини на висловлювання та врахування її думки
за міжнародними актами та національним законодавством України**

Назва міжнародного договору або акту національного законодавства України		
№ статті	Вік дитини, з якого вона набуває відповідне право	Обсяг права дитини на висловлювання та врахування її думки
Конвенція ООН про права дитини Прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 ГА ООН 20 листопада 1989 р. Набула чинності для України з 27 вересня 1991 р.		
ст.12 ч. 1	Вік, з якого дитина здатна сформулювати власні погляди	Право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
ст.12 ч. 2	Вік, з якого дитина здатна сформулювати власні погляди	Дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.
Європейська конвенція про здійснення прав дітей Рада Європи, 25 січня 1996 р. Ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. № 69—V		
ст. 3	Вік, з якого дитина має достатній рівень розуміння	Право бути поінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи Дитина під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати: а) отримувати всю відповідну інформацію; б) отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; в) бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.
ст. 4	Держави можуть обмежити здійснення права віком, з якого дитина має достатній рівень розуміння	Право клопотати про призначення спеціального представника Дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою.

ст. 5	—	<p>Інші можливі процесуальні права</p> <p>Дітям можуть надаватися додаткові процесуальні права у зв'язку з розглядом судовим органом справ, що стосуються дітей, зокрема:</p> <p>а) права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки;</p> <p>б) права клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках — адвоката;</p> <p>в) права призначити свого представника;</p> <p>г) права здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі</p>
<p>Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (набув чинності з 1 січня 2004 р.)</p>		
ст. 18 ч.1	14 років	Кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.
ст. 165	14 років	Дитина, яка досягла 14 років, має право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав
ст. 240	14 років	Дитина, яка досягла 14 років, має право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним.
ст. 171	—	<p>Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя</p> <p>1. Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.</p> <p>2. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.</p> <p>3. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.</p>
ст. 152 ч. 4	— 14 років	<p>Забезпечення права дитини на належне батьківське виховання</p> <p>1. Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом.</p> <p>2. Дитина має право протидіяти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї.</p> <p>3. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.</p> <p>4. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла 14 років.</p>

ст. 160	до 10 років 10—14 років 14 років	<p>Право батьків на визначення місця проживання дитини</p> <p>1. Місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків.</p> <p>2. Місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.</p> <p>3. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла 14 років, визначається нею самою.</p>
ст. 148	7 років 7 років до 14 років	<p>Зміна прізвища дитини її батьками</p> <p>1. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла 7 років.</p> <p>2. У разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла 7 років, змінюється за її згодою.</p> <p>3. У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінене за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла 7 років.</p> <p>4. За заявою батьків або одного з них, якщо другий помер, оголошений померлим, визнаний недієздатним або безвісно відсутнім, дитині, яка не досягла 14 років та якій при реєстрації народження присвоєне прізвище одного з батьків, може бути змінено прізвище на прізвище другого з батьків.</p> <p>5. У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.</p>
ст. 149	14 років	<p>Зміна по батькові дитини</p> <p>У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла 14 років, змінюється за її згодою.</p>
ст. 218 ст. 253 ст. 256—3 ст. 256—7	досягнення дитиною такого віку та рівня розвитку, з якого вона може висловити свою згоду	<p>Згода дитини вимагається у разі її:</p> <ul style="list-style-type: none"> — усиновлення; — проживання у сім'ї патронатного вихователя; — влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї; — влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу.
ст. 177	до 14 років 14—18 років	<p>Управління майном дитини</p> <p>1. Батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах.</p> <p>Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси.</p> <p>2. Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав:</p> <p>укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку,</p>

		<p>квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини.</p> <p>3. Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених частиною другою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування.</p> <p>4. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло.</p> <p>6. Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.</p> <p>7. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.</p> <p>8. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.</p>
ст. 178	14—18 років	<p>Використання доходу від майна дитини</p> <p>1. Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї.</p> <p>2. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України.</p>
<p>Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (набув чинності з 1 січня 2004 р.)</p>		
ст. 25	—	<p>Цивільна правоздатність фізичної особи</p> <p>1. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи.</p> <p>2. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини.</p> <p>3. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватись з досягненням фізичною особою відповідного віку.</p> <p>4. Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.</p>
ст. 30 ч. 1	—	<p>Цивільна дієздатність фізичної особи</p> <p>Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.</p> <p>Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.</p>
ст. 34	18 років	<p>Повна цивільна дієздатність</p> <p>1. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка</p>

	Шлюбний вік: для жінки — 17 років; чоловіка — 18 років 14 років — за рішенням суду, якщо це відповідає її інтересам	досягла 18 років (повноліття). 2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.
ст. 35	16 років 16 років	Надання повної цивільної дієздатності 1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. 2. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. 3. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. 4. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки. 5. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.
ст. 32 пп. 1—5	14—18 років	Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років 1. Крім правочинів, передбачених ст. 31 ЦК України (див. далі) неповнолітня особа має право: а) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; б) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; в) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; г) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

		<p>2. Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.</p> <p>На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування.</p> <p>3. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника.</p> <p>4. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування.</p> <p>5. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.</p> <p>Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою для його прийняття.</p>
ст. 31	до 14 років	<p>Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років</p> <p>1. Малолітня особа має право:</p> <p>а) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.</p> <p>Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;</p> <p>б) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.</p> <p>2. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.</p>
<p>Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. (набув чинності з 1 вересня 2005 р.)</p>		
ст. 29	<p>18 років</p> <p>14—18 років</p> <p>14 років</p> <p>16 років</p>	<p>Цивільна процесуальна дієздатність</p> <p>1. Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.</p> <p>2. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи.</p> <p>3. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної</p>

		процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність.
ст. 182	до 14 років 14—18 років	<p>Порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків</p> <p>1. Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків, проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не зацікавлені у справі.</p> <p>2. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову віддавання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.</p> <p>3. Особи, зазначені в частині першій цієї статті, можуть з дозволу суду задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.</p> <p>4. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуєчий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання.</p> <p>5. Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.</p>
<p>Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. із змінами і доповненнями станом на 1 березня 2006 р. (набув чинності з 1 квітня 1961 р.)</p>		
ст. 168	до 14 років 14—16 років	<p>Допит неповнолітнього свідка</p> <p>Допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого — до 16 років проводиться в присутності педагога, а при необхідності — лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього.</p> <p>До початку допиту зазначеним особам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого задавати свідкові запитання. Запитання, поставлені свідкові законними представниками, педагогом або лікарем і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу.</p> <p>Свідкові, який не досяг шістнадцятирічного віку, роз'яснюється його обов'язок говорити тільки правду, але про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за завідомо неправдиві показання він не попереджається.</p>
ст. 307	до 14 років 14—16 років	<p>Допит неповнолітнього свідка</p> <p>Допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за</p>

		<p>розсудом суду — до 16 років проводиться в суді за правилами, зазначеними в ст. 168 цього Кодексу.</p> <p>По закінченні допиту неповнолітній свідок видаляється із залу суду, крім випадків, коли суд з власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду визнає присутність цього свідка в залі суду необхідною.</p> <p>У виняткових випадках, коли цього вимагають інтереси справи або безпека свідка, допит неповнолітнього свідка за ухвалою суду може бути проведений у відсутності підсудного.</p> <p>Після повернення підсудного до залу суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями свідка і надати йому можливість задавати питання свідкові, а також дати пояснення з приводу показань свідка.</p>
ст. 308		<p>Допит потерпілого</p> <p>Потерпілий допитується за правилами допиту свідків. Допит потерпілого проводиться перед допитом свідків.</p>

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
стосовно рішення у справі «Савіни проти України»**

У рішенні, ухваленому 18 грудня 2008 р. у справі «Савіни проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

було порушено ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити кожному із заявників по 5 000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Обставини справи

Заявники, які є чоловіком та жінкою, відповідно 1957 та 1956 р. н., є громадянами України і проживають у м. Ромни. Вони є сліпими від народження.

З 1990 до 2006 р. п. Савін офіційно працював на підприємстві Українського товариства сліпих (далі — УТОС) — державної організації, яка дотується державою задля надання допомоги сліпим людям. Однак протягом 2001 та 2006 рр., за свідченням працедавця, заявник працював лише по кілька днів протягом року. У 2006 р. п. Савін досягнув пенсійного віку та був звільнений з огляду на скорочення штатів. Заявниця перестала працювати ще на початку 1990-х рр.

З 1997 р. сім'я заявників проживала у двох державних двокімнатних квартирах. У цих квартирах не було гарячої води та каналізації, а для опалення помешкання використовувалась піч.

У сім'ї Савіних було семеро дітей (які народилися між 1991 та 2001 рр.). У лютому 1998 р. четверо перших дітей були взяті під опіку держави, з огляду на неспроможність заявників надати їм належну турботу та виховання. Троє з них навчаються та проживають у Роменській загальноосвітній школі-інтернаті I—III ступенів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування ім. О. Деревської (далі — школа-інтернат), а четверта дитина зі згоди заявників була усиновлена іншими людьми.

У 1997 р. найстарший син, який залишався під опікою батьків, теж був прийнятий до школи-інтернату. Батьки забирали його додому на вихідні та святкові дні. Кілька разів адміністрація школи-інтернату скаржилась на те, що цей хлопець часто втікав зі школи, тинявся вулицями, збираючи порожні пляшки та жебракуючи.

З 1998 до 2004 рр. представники місцевої служби у справах неповнолітніх і органу опіки та піклування разом із деякими іншими органами місцевої влади понад десять разів

відвідували помешкання заявників і складали акти на предмет придатності житлових умов заявників для виховання інших дітей, які залишались на їхньому утриманні. Відповідно до цих актів зазначені умови були вкрай незадовільними. Зокрема, помешкання потребувало ремонту, там було холодно, сиро, брудно, багато павутиння та тхнуло людськими екскрементами. Одяг був розкиданий по підлозі та на ліжках. Посуд немитий. Постільна білизна була дуже брудною. Дитячий матрац через велику кількість сечі прогнив, дитяче ліжко не використовувалось. На кухні не було знайдено їжі. Діти були брудними та вдягненими не відповідно до пори року. В одному з актів вказувалось, що у найменшої дитини було запалення шкіри. Крім того, відзначалось, що "діти були хворими", хоча симптоми цієї хвороби не описувались.

Кілька разів між 1998 та 2004 рр. УТОС надавав заявникам допомогу дровами, одягом, взуттям та елементарними продуктами (цукром, картоплею, зерном, мукою). У 1998 р. УТОС також організував кількох студентів-волонтерів, аби вони побілили стіни у помешканні Савіних та пофарбували вікна й підлогу.

Заявники також звертались до місцевої влади з проханням провести до їхнього будинку природний газ, аби вони змогли встановити опалення та готувати їжу. 10 січня 2000 р. Савіних сповістили, що їхні сусіди категорично висловились проти цього, зважаючи на сліпоту заявників та присутність маленьких дітей. Окрім того, це було неможливо зробити й з технічної точки зору.

22 лютого 2000 р. сім'я Савіних звернулася до голови місцевого відділення соціальної допомоги з проханням посприяти заявникові знайти роботу, а 22 лютого 2000 р. служба у справах неповнолітніх звернулася до голови місцевого жіночого комітету з проханням забезпечити сім'ю заявників гуманітарною допомогою. Однак інформації стосовно отриманих відповідей Суду представлено не було.

16 лютого 2001 р. один із синів Савіних був обстежений лікарем, який вказав, що його мовленнєві здібності були на низькому рівні, а також що він хворів на недокрів'я.

27 лютого 2001 р. заявники отримали 150 грн. фінансової допомоги для оплати послуг з електропостачання.

8 липня 2003 р. місцевий комітет з питань соціального захисту та з питань запобігання злочинності неповнолітніх попередив Савіних, що їм потрібно покращити умови, в яких проживали та виховувались їхні діти.

Адміністрація дитячого садка, який відвідував один із синів заявників — К.С., надала довідку про те, що він регулярно відвідував цей заклад, а батьки вчасно приводили його туди та забирали додому. Заявниця активно цікавилась справами К.С. та прислуховувалась до порад вихователів і медсестер. К.С. характеризувався як дещо впертий та неактивний

під час занять, проте охоче спілкувався з іншими дітьми. З іншого боку, одногрупники К.С. інколи лякались його неохайного вигляду та брудного одягу.

У грудні 2003 р. Роменський дитячий оздоровчий центр підтвердив, що двоє дітей заявників харчувалися у школі. Їм також надавались путівки у літні табори, оскільки вони хворіли на анемію.

У невизначену дату заявник подав позов до свого працедавця, вимагаючи сплати заборгованості із заробітної плати та різноманітних компенсаційних виплат, включаючи виплату за час простою підприємства, який закінчився 31 листопада 2004 р. 3 листопада 2004 р. Роменський районний суд зупинив відповідний судовий процес з огляду на досягнення сторонами мирової угоди, відповідно до якої першому заявникові виплатили 1 500 грн. 5 січня 2006 р. Роменський суд призначив сплатити заявнику ще 1 100 грн різних компенсаційних виплат за час простою.

5 січня 2004 р. Роменський прокурор на запит служби у справах неповнолітніх ініціював судовий процес про взяття трьох наймолодших дітей заявників під державну опіку.

2 грудня 2004 р. суд, вислухавши сім'ю Савіних, службу у справах неповнолітніх та орган опіки і піклування, задовольнив позов прокурора.

Заявники подали апеляційну скаргу на таке рішення. Вони зазначали, зокрема, що у Сімейному кодексі України передбачався виключний перелік підстав відібрання дітей від їхніх батьків, а саме: ухилення від виконання обов'язків по догляду за дітьми, жорстоке поводження з ними, хронічний алкоголізм чи наркотична залежність батьків, експлуатація дітей, примушування їх до жебракування та бродяжництва. Савіни наполягали на тому, що вони ніколи не робили нічого подібного, та пояснили, що єдиною причиною, через яку вони не змогли надати дітям кращий догляд, була їхня сліпота. При цьому вони стверджували, що їх, як людей із фізичними вадами, було дискриміновано, та підкреслили, що державні органи влади мали би забезпечити їхню сім'ю належною підтримкою замість того, щоб відбирати від них дітей. Заявники також посилались на ст. 8 Конвенції.

14 лютого 2005 р. Сумський апеляційний суд відхилив їхню скаргу, підтримавши рішення суду першої інстанції про те, що залишення дітей із заявниками ставить під загрозу їхнє життя, здоров'я та моральне виховання.

22 березня 2006 р. касаційну скаргу заявників було відхилено Верховним Судом України. На жодному із судових розглядів дітей заявників не заслуховували.

23 червня 2006 р. рішення суду набрало чинності. К.С. було поміщено до школи у м. Ромни, а двох інших дітей до школи у м. Суми (на відстані близько ста кілометрів від м. Ромни). Відповідно до свідчень соціального педагога, один із синів заявників — О.С. часто втікав зі школи, бродяжив, його постійно доводилось розшукувати.

Зміст рішення Суду

Заявники стверджували, що рішення суду порушувало їхнє право на повагу до приватного і сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції.

Сторони не оспорювали того, що рішення про взяття трьох дітей Савіних під державну опіку було втручанням у їхні права, гарантовані ст. 8 Конвенції, а також що це втручання було здійснене відповідно до закону та мало на меті захист інтересів дітей. Суду було потрібно лише проаналізувати, чи таке втручання було «необхідним у демократичному суспільстві».

У зв'язку з цим Суд насамперед зазначив, що заявники погодилися з твердженням Уряду про те, що з матеріальної точки зору поміщення їхніх дітей до спеціальних навчальних закладів — таких як школа-інтернат — було би корисним для них, особливо з огляду на обмеженість батьківських можливостей забезпечити їхні щоденні потреби. Однак вони не погоджувались з тим, що задля цього потрібно було відбирати у них дітей, оскільки це позбавляло їх можливості забирати дітей додому у позашкільний час, на канікулах чи на вихідні дні.

Суд зауважив, що національні органи влади обґрунтовували своє рішення тим, що заявники, з огляду на нестачу фінансових засобів та особистих якостей, не мали можливості не лише забезпечити своїх дітей належним харчуванням, одягом, гігієнічними умовами та забезпечити охорону їхнього здоров'я, але й забезпечити їхню соціальну й освітню адаптацію, ставлячи таким чином під загрозу моральне виховання дітей, їхнє здоров'я та життя. Суд дійшов висновку, що такі підстави без сумніву зумовлювали необхідність прийняття відповідного рішення.

Однак Суд поставив під сумнів достатність необхідної доказової бази для прийняття рішення про те, що умови життя дітей були насправді небезпечними для їхнього життя та здоров'я. Він зазначив, зокрема, що хоча процедура по відібранню дитини від батьків була розпочата у січні 2004 р., проте лише 23 червня 2006 р. були застосовані запобіжні заходи, і протягом всього цього періоду ніякої шкоди дітям не було завдано. Більше того, декілька висновків (зокрема, про те, що дітям Савіних не вистачало належного харчування, що вони вдягались не відповідно до сезону та що вони постійно залишались вдома наодинці) базувались лише на актах, складених муніципальними органами влади на підставі випадкових перевірок помешкання заявників. Жодних інших підтверджуючих свідчень, зокрема, таких як-от: свідчення самих дітей, їхні медичні картки, думки педіатрів чи твердження сусідів, не брались до уваги. Єдиним об'єктивним свідченням про неналежний стан здоров'я дітей, на який міг послатися суд, була медична довідка річної давності, в якій стверджувалось, що двоє з дітей заявників хворіли на анемію першого ступеня.

Стосовно ж неспроможності сім'ї Савіних забезпечити своїм дітям відповідну освіту та соціальну адаптацію суди посилались лише на твердження органів місцевого самоврядування про те, що один із синів заявників — О. С. бродяжив та жебракував (без зазначення у цих твердженнях часу, частоти цих діянь, імен свідків чи інших обставин).

Крім того, з матеріалів справи не можна зробити висновку про те, що судові органи хоча б спробували проаналізувати залежність неадекватності виховання дітей заявниками від їх непоправної фізичної неспроможності забезпечити дітям належну опіку, а також визначити, чи могла би бути забезпечена належна батьківська опіка за умови цілеспрямованої фінансової та соціальної допомоги Савіним й надання їм ефективних порад.

Стосовно недостатнього фінансового забезпечення заявників Суд вказав, що визначення можливості надання сім'ї Савіних спеціальної матеріальної допомоги задля збереження цілісності цієї сім'ї є завданням, перш за все, відповідних державних органів влади та, зокрема, національних судів.

Що ж до стверджуваного неналежного виховання дітей внаслідок безвідповідальності їхніх батьків, то не було зібрано жодних незалежних свідчень (зокрема таких, як оцінка психолога), аби оцінити емоційну та розумову зрілість батьків та їхню мотивацію у вирішенні домашніх труднощів.

Також, на думку Суду, національні суди, аналізуючи справу заявників, мали би звернути увагу на їхні неодноразові спроби покращити свої матеріально-побутові умови життя (зокрема, на їхні звернення про проведення природного газу до будинку, про повернення заборгованостей із заробітної плати та інших виплат, а також на клопотання про надання допомоги у працевлаштуванні). Національний суд, натомість, взяв на віру твердження органів місцевого самоврядування про те, що Савіни, попри надану їм фінансову та іншу допомогу, не спромоглися покращити умови свого життя. Окрім посилань на акти огляду помешкання заявників, суди не оцінювали цієї допомоги, також не було досліджено змісту інформації, яка їм надавалась як поради. Суд дійшов висновку про те, що аналіз такої інформації був би доречним при встановленні того, чи місцеві органи влади дотримувались Конвенційних зобов'язань із забезпечення цілісності сім'ї та чи вони вивчили можливість застосування інших альтернатив перед тим, як відбирати дітей у заявників.

Суд також нагадав, що на жодній стадії судових процесів не було заслухано думок дітей (зокрема, О.С., якому на момент судових засідань у грудні 2004 р. було вже 13 років). Більше того, в результаті відібрання дітей вони не лише були відлучені від своєї сім'ї, а й були поміщені до різних навчально-виховних закладів. Внаслідок цього двоє з дітей

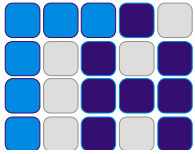
живуть навіть у іншому місті, що ускладнює підтримання постійних контактів між членами сім'ї.

Відтак Суд дійшов висновку про те, що хоча причини відібрання у заявників їхніх дітей, вказані національними органами влади, були належними, вони, однак, не були достатніми задля виправдання такого серйозного втручання у сімейне життя сім'ї Савіних. Тому була порушена ст. 8 Конвенції.

Також заявники скаржились на те, що рішення про відібрання у них дітей було прийняте з огляду на їхній статус неповносправних людей, а також що держава не спромоглася виконати свої зобов'язання щодо забезпечення їх адекватною допомогою, аби вберегти сім'ю.

Суд зазначив, що хоча неповносправність Савіних могла створювати їм певні труднощі у вихованні дітей (зокрема такі, як пошук прийнятної роботи чи приведення до ладу будинку), проте у матеріалах справи немає жодних свідчень стосовно того, що із заявниками поводитись інакше, ніж з іншими особами в аналогічній ситуації. Відтак така скарга заявників — з огляду на ч. 3 та ч. 4 ст. 35 Конвенції — є явно необґрунтованою.

Також заявники скаржились, що судовий розгляд їхньої справи був несправедливим. Суд, взявши до уваги свої висновки стосовно порушення ст. 8 Конвенції, постановив, що немає потреби окремо досліджувати порушення ст. 6 Конвенції.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ХАРКІВСЬКУ ОБЛАСНУ ФУНДАЦІЮ «ГРОМАДСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА»

ХОФ «Громадська Альтернатива» є недержавною неприбутковою організацією, була заснована у квітні 2005 р., зареєстрована в Міністерстві юстиції 25.06.2005 р. До складу організації увійшли молоді, проте досвідчені лідери громадського руху Харківщини.

Завданням діяльності Фондації є сприяння становленню відкритого громадянського суспільства в Україні, реалізації прав і свобод громадян.

Основні напрямки роботи Фондації:

- ◆ Просвітницькі програми з прав людини і прав дитини;
- ◆ Моніторинги дотримання прав людини;
- ◆ Впровадження європейських стандартів прав людини в українське судочинство;
- ◆ Попередження насильства і жорстокого поводження щодо дітей;
- ◆ Активізація місцевих громад;
- ◆ Права людини в школі;
- ◆ Права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Члени організації мають великий досвід роботи в неурядових організаціях, зокрема, в частині аналізу законодавства та розробки нормативно-правових актів, експертної оцінки програм, проведення моніторингів дотримання прав людини, освітніх і просвітницьких програм з прав людини і прав дитини, досвід співробітництва з представниками органів влади та громадськістю. Серед учасників Фондації — випускники Школи прав людини та Вищого міжнародного курсу Гельсінської Фондації з Прав Людини (Варшава), інших міжнародних просвітницьких програм.

Основні проекти та програми, реалізовані за участю Фондації та її експертів:

◆ Регіональний партнер Суспільно-просвітницького Товариства допомоги потерпілим та неповносправним «Едукатор» з м. Ломжа (Польща) в реалізації проекту «Активні вчителі, активні школи, активне громадянське суспільство» (при підтримці Міністерства закордонних справ Республіки Польща), 2005 р.

◆ Регіональний партнер Регіонального благодійного фонду «Резонанс» (м. Львів) та Громадської організації М'АРТ (м. Чернігів) в реалізації спільної ініціативи по проведенню всеукраїнського моніторингу дотримання прав людини в школах-інтернатах України: компоненти «Моніторинг дотримання права власності дітей-сиріт в Україні» та «Моніторинг захисту від жорстокого та принижуючого гідність поводження і покарання»

(при підтримці Міжнародного фонду «Відродження» та Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні), 2005—2006 рр.

◆ Регіональний партнер Львівської незалежної профспілки Всеукраїнської незалежної профспілки вчителів у реалізації проекту «Дотримання трудових прав працівників бюджетної сфери» (при підтримці Міжнародного фонду «Відродження»), 2006—2007 рр.

◆ Реалізація просвітницько-аналітичного проекту «Право на життя: європейські стандарти і українські реалії» (при підтримці Міжнародного фонду «Відродження»), 2006 — 2007 рр.

◆ Партнер Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» (м. Київ) та Міністерства у справах сім'ї, дітей, молоді та спорту України у проекті «Удосконалення нормативної та методичної бази національної системи моніторингу випадків насильства над дітьми та в сім'ї», (при підтримці Представництва Дитячого Фонду ООН в Україні — ЮНІСЕФ), 2006—2009 рр.

◆ Реалізація проекту з громадського моніторингу судів Харківської області «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини і її права на виховання у сімейному оточенні» (при підтримці проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку USIAD), 2007 рік.

◆ Регіональний партнер Регіонального благодійного фонду «Резонанс» (м. Львів) у реалізації проекту «Моніторинг виправданості обмеження права власності» (при підтримці програми із Верховенство права Міжнародного фонду «Відродження»), 2008 р.

◆ Партнер Фондації прав дитини у проекті «Моніторинг особливостей діяльності закладів соціальної реабілітації системи освіти України» (при підтримці програми із Верховенство права Міжнародного фонду «Відродження»), 2008 р.

◆ Партнер Національної освітньої програми «Розуміємо права людини» (при підтримці Норвезького Гельсінського Комітету та Міжнародного фонду «Відродження»), 2008—2009 рр.

Фундація тісно співпрацює з громадськими правозахисними організаціями в Україні та за кордоном. Учасники фундація «Громадська Альтернатива» неодноразово брали участь у реалізації проектів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, виступали в якості експертів програм.

Контактна інформація:

72/48, проспект Леніна,

м. Харків, 61103, Україна,

public.alternative@gmail.com